

Жош Мак-Дауэлл

Шунчаки дурадгор эмас

Мухарририятдан

— Бу одам шунча доноликни, шунча мўъжиза қилиш қудратини қаердан олибди? Бу ўша биз танийдиган Юсуф дурадгорнинг ўли эмасми? — деб ҳайрон бўлишарди қадимий Носира шаҳрида яшаган одамлар...

— Ким ўзи бу одам?! — таажжубланиб сўрашар эди унинг энг яқин дўстлари...

Мана икки минг йил бўлибдики, одамлар ҳали ҳам бир-бирларига бу савонни беришади. Бу инсоннинг исми ҳали ҳам миллионлаб одамларнинг оғзидан тушмайди. Жэзю Крист... Ёшуа Мошиах... Исо Масих... Ўзбек китобхонлари ҳам Уни асосан мана шу исмга кўра танийди. Қўлингиздаги бу китобча айнан мана шу Инсонга бағишланган.

Университетда ўқиётган пайтда ёш америкалик йигит Жош Мак-Дауэлл фақат ақли-ҳуши жойида бўлмаган одамлар ҳазрати Исо Масихга “Нажоткор” деб ишонади, деб ўйлар эди. У ҳамиша ўзини художўйлардан юқори ҳисоблар, уларга доим паст назар билан қааради. Ҳар доим уларни калака қиласар, ҳар бир қулай вазиятдан фойдаланиб улар билан баҳслашгани-баҳслашган эди. Масиҳийларнинг хато йўлдан кетаётганликларини исботлаш учун, у икки минг йил аввал бўлиб ўтган тарихий воқеаларни мустақил ўрганиб чиқишига қарор қиласади... Ўз тадқиқотлари натижасида олган хуносаларини Жош Мак-Дауэлл ушбу китобчада сиз билан ўртоқлашган.

Бугунги кунда профессор Ж.Мак-Дауэлл — тарих ва фалсафа фанлари соҳасининг етук мутахассисидир. У иккита олий ўқув юртини тамомлаган, шунингдек, теология фанлари кандидати илмий даражасига эга. Кўпгина давлатларда унинг апологетика бўйича ёзган китоблари чоп бўлган. (Масиҳийлик апологетикаси: тарих ва теологиянинг масиҳийлик гоялари тўғри эканлигини асословчи далилларни ўрганадиган бўлими.)

Жош Мак-Дауэлл эллик икки мамлакатнинг беш юздан ортиқ университетларида маъruzalар ўқиган. Ҳозиргача унинг маъruzalарини тинглаганлар сони уч миллиондан ошиб кетди. Унинг илк китоби («Evidence That Demands a Verdict») бир неча бор кўп

нусхада, бир неча тилларда нашр қилинди. Унинг деярли барча маъruzаларини, китобларини, очиқ мунозараларини, фильмларини ягона бир мавзу — Исо Масих мавзуси бирлаштиради.

Кўлингиздаги бу китобдан кўрасизки у, болалигиданоқ атеистик руҳда тарбияланган совет китобхонлари учун (ёки сабиқ совет китобхонлари учун) муҳим бўлган бир саволга жавоб бермаган.

«Исо Масих ҳақиқатан ҳам яшаганми? Ахир бу поплар ёки буржуйларнинг ўйлаб чиқарган уйдирмаси эмасми? Ҳеч қачон ҳеч қанақа Исо яшамаганигини фан ахир исбот қилган-ку!»

Ҳақиқатан ҳам, 1964 йил Москвада нашр қилинган Энциклопедик лугатнинг 2-жилдидаги: «Исо Масих, масиҳийликнинг афсонавий асосчиси...», деб ёзилган (618-бет).

Муаллифнинг нима учун бу ҳақда ҳеч нарса демаганини тушунтириш жуда осон. Гап шундаки, бу китоб бошданоқ гарб китобхонлари учун мўлжалланган эди. Фарбда эса Исо Масихнинг тарихий шахс сифатида яшаб ўтганлигини ҳеч қайси олим инкор қилмайди. Шу сабабдан ҳам Фарбда ҳеч ким китобхонларни ҳазрати Исонинг ҳақиқатдан ҳам ерда яшаганилигига ишонтиришга ҳаракат қилмайди.

Бироқ, «Масих мавжуд бўлмаган» деган фикр тарафдорлари бизда ҳам борган сари камайиб бормоқда. Ҳатто Совет Иттифоқи тарихшуносарининг илмий маълумотларида ҳам «афсонавийлик назарияси» нинг тўғрилиги эҳтимолдан узоқ, деган фикрлар бор. Тарих фанлари доктори И. Свенцицкайянинг «Фан ва дин» журналида чоп этилган мақоласидан парча келтирамиз.

«Ҳозирги вақтда бизнинг фанимизда бу савол бўйича ягона нуқтаи-назар мавжуд эмас. Бир қатор олимлар узоқ вақт давомида афсонавийлик назариясини ривожлантирган эдилар (Р.Ю. Виппер, А.Б. Ранович, С.И. Ковалев, Я.А. Ленцман, И.А. Кривелев). Ушбу назария тарафдорларининг ўзларининг асосий далилларини иккита нарсага асослашган: 1. Эрамизнинг I асирида яшаб ўтган масиҳий бўлмаган муаллифлар ўз асарларида Исо Мақида ҳақида ҳеч қандай маълумот бермаган; 2. Масих образи аввал Худо сифатида тарғиб қилиниб, кейинчалик унга инсоний хусусиятлар “бириктирилган”. Афсонавийлик назарияси тарафдорларининг фикрича, масиҳийлик эътиқоди — қўёшга топинадиган ҳар хил оқимларнинг ривожланиши ва бирлашиши ва эрамизнинг иккинчи асрига келиб улар топинган маъбуднинг “инсон қиёфасига киритилиши” натижасида пайдо бўлган.

Бироқ, янги маълумотларнинг тўпланиши (хусусан, Кумрон топилмалари, Хушхабарларнинг янги папирузлари топилиши, афсоналар

вужудга келишининг умумий қонунларини таҳлил қилиш) қатор бошқа тадқиқотчилар (А. П. Каждан, И. Д. Амусин, М. М. Кубланов ҳамда ушбу сўзлар муаллифи [яни, И. Свенцицкая]) томонидан Жалилалик Исо Масихнинг тарихий шахс эканлиги ҳақидаги мунозаранинг бошланишига олиб келди. І асрда яшаган, лекин масиҳий бўлмаган тарихчи Иосиф Флавий ўз асарларида Исо Масих ҳақида ёзган, бу “афсонавийлик назарияси” тарафдорларининг биринчи асоси мутлоқ ҳақиқат эмаслигига исбот. Масих тасвирининг ўзгаришига келадиган бўлсак, бу ҳақда фақаттина барча масиҳий асарларнинг тарих давомида гоявий ўзгаришини кузатган ҳолдагина хуласа чиқариш мумкин.

Тўпланган янги маълумотлар, афсонавийлик назарияси тарафдорларидан баъзи бирларининг фикрлари ўзгаришига сабаб бўлди: Я. А. Ленцман 1958 йилда ўзининг «Масиҳийликнинг келиб чиқиши» китобида, илмий далиллар Исонинг тарихий шахс эканлигини умуман исботламайди, деб ёзган эди. Орадан тўққиз йил ўтгач, «Хушхабарларни солиштириб» китобида у бу саволни муайян жавобга эга эмас деб айтади ва афсонавийлик назариясига мутлақо тўғри, деб қарамаслик керак, деб огоҳлантиради.

Ф. Энгельс, афсонавийлик назарияси асосчиларида бири бўлган Бруно Бауэрни, «у маҳкам ўрнашиб олган хурофтolar билан курашувчи ҳар бир киши каби кўп жойларда чегарадан чиқиб кетган...» деб танқид қилганлигини ҳам унумаслик керак. Энгельс, Бауэрни «у Исо ва Унинг шогирдлари ҳақида гапирав экан, Янги Аҳд ҳикояларини юзага келтирган ҳар қандай тарихий асосларни ҳам инкор қиляпти» деб танқид қилган эди.

(«Наука и религия», 1977 г., номер 12, стр. 64-65)

Бу савол юзасидан бошқа совет манбаларининг фикр-мулоҳазаларини келтиришимиз мумкин. (Қизиқувчан китобхонларимизга «Фан ва дин» журналининг сўнгги йиллардаги нашрларини кўриб чиқишиларини таклиф қиласмиш.) Шу нарса аниқки: агарда Исо Масих ҳақиқатан ҳам яшаб ўтган бўлса ва Унинг издошлари ер юзида тўхтовсиз суръатда қўпаяётган бўлса, у ҳолда «У Ким ўзи?» деган савол ҳар бир киши учун жуда муҳим аҳамиятга эга. Нима учун одамлар ҳазрати Исога Нажоткор деб ишонишади? Масиҳийларнинг ҳаёти масиҳий бўлмаган одамларнинг ҳаётидан нимаси билан фарқ қиласди? Янги Аҳд таркибиға кирувчи ҳужжатларда бу ҳақда нима ёзилган? Ҳозирги даврда зиёли кишилар Исо Масихнинг ўлимдан қайта тирилганига ишониши мумкини? Бу борада илм-фан нима дейди?

Шу ва шу каби саволларга Жош Мак-Дауэлл имкон қадар жавоб беришга ҳаракат қилган. Ўз-ўзидан маълумки, китобхонда ушбу мавзу

билан боғлиқ бошқа саволлар ҳам пайдо бўлиши мумкин. Битта китобда бу мавзуни ниҳоясига етказиш иложиси йўқ.

Бу саволларга қаердан жавоб топиш мумкин? Ўзингиз яшаётган жойда масиҳийлар бор бўлса, уларга мурожаат қилинг. Улар бу мавзу бўйича ҳар қандай саволингизга жон-дили билан жавоб берадилар. Улар сизга ҳазрати Исо ҳақидаги маълумотларнинг илк манбаси бўлган “Инжили шариф” ни топиб ўқишингизга ҳам имконият яратишлари мумкин.

Ҳақиқатни холисона ва мустақил равишида ўрганмоқчи бўлган ҳар бир киши учун илк манба билан танишиб чиқиши жуда муҳим. Шу сабабдан ҳам, муаллифнинг Муқаддас Китобдан келтирган ҳар бир парчасини Муқаддас Китоб билан таққослаган ҳолда ўргансангиз яхши бўлар эди. Бунинг учун эса, албатта қўлингизда, ё Муқаддас Китоб, ёки бўлмаса, Инжил китоби бўлиши керак. Бундан ташқари, кўпгина жойларда муаллиф цитата келтирмасдан, тўғридан-тўғри Муқаддас Китобнинг маълум бир жойига қўрсатма бериш билан чегараланган. Ўша ҳолларда у сураларнинг қисқартирилган номи, боб ва оятини қўрсатиб ўтади. (Маълумки, Муқаддас Китоб — бу 66 та сурадан ташкил топган. Қисқартмалар рўйхатига қаранг.\$)

Муаллифдан

Хазрати Исо ер юзига 2000 йил аввал келган эди. У кичкинагина яхудий шаҳарчасида, камбағал оиласада дунёга келди. Бутун умрини дунёдаги энг кичик мамлакатлардан бирида, мустамлака остида яшәётган яхудий халқи орасида ўтказди. Ўттиз уч йил ҳаёт кечирди, шундан фақатгина сўнгги уч йилини инсонлар учун хизмат қилишга бағишлади.

Шундай экан, нима учун одамлар Исо Масиҳни ҳалигача эслашади? Нима учун У ҳақда шунча кўп китоблар ёзилган? Нима учун шунча фильмлар яратиляпти?

Машҳур ёзувчи ва тарихчи Г. Ж. Уэллсдан, инсоният тарихида энг ўчмас из қолдирган тарихий шахс ким, деб сўраганларида, у: «Агар инсоннинг буюклиги тарих доирасида ўлчанадиган бўлса, Исо шахси шубҳасиз биринчи ўринни эгаллайди», — деб жавоб берган эди.

Тарихчи Кеннет Скотт Латуретт шундай деб ёзган:

«Асрлар кетидан асрлар келяпти. Уларнинг ҳар бири, Исонинг ҳаёти жамики бошқа инсонлар ҳаёти ичидаги энг мазмунлиси ва инсониятга энг кўп таъсир ўтказаётган ҳаёт эканлигини исботлаяпти. Исо Масиҳнинг одамларга бўлган таъсири вақт ўтиши билан заифлашмай, балки аксинча, асрдан-асрга кучайиб бормоқда».

Эрнест Ренан қуидагича хulosага келди:

«Исо — бутун инсоният тарихидаги энг буюк диний донишманларидир. Унинг гўзаллиги абадийдир, шоҳлигининг эса чеки йўқ. У ҳар томонлама мукаммал. Тарихда Унга тенг келадиган бирорта ҳам шахс йўқдир. Масиҳни тушунмай, инсоният тарихини тушунишнинг иложиси йўқ».

1

Исо Масих бошқалардан қандай фарқ қиласы?

Яқында мен Лос-Анжелесда бир гурух одамлар билан суҳбатда бўлдим. Мен улардан:

— Сизнингча Исо Масих ким бўлган? — деб сўрадим. Улар:

— У буюк диний раҳбар бўлган, — деб жавоб беришди. Нима ҳам дер эдим, мен ҳам бу фикрга қўшиламан. Исо Масих албатта буюк диний раҳбар бўлган. Бироқ ишончим комилки, У фақат буюк диний йўлбошчигина эмас эди.

Асрлар давомида одамлар ҳазрати Исонинг ким бўлганлиги ҳақида баҳслашиб келганлар. Нима сабабдан бу Инсон шунчалик кўп баҳсларга сабабчи бўлди? Нима учун Унинг исми одамларга бошқа пайғамбарларга қараганда кучлироқ таъсир кўрсатади? У улардан нимаси билан фарқ қиласы? Нима учун Будда, Мухаммад ёки Конфуцийларнинг исми одамларнинг ҳаётини бунчалик ўзгартира олмаяпти? У нимаси билан бошқа пайғамбарлардан кескин фарқ қиласы?

Сабаби шундаки, фақат Исо (а.с.) “Мен Худонинг хузуридан келдим”*, деб айтган ва айнан ана шу нарса Уни бошқалардан ажратиб туради.

Ҳазрати Исони билган одамлар, У Ўзи ҳақида файриинсоний даъволар қилаётганини тезда англаб етганлар. У Ўзини нафақат пайғамбар ёки устоз деб, балки тўғридан-тўғри “Мен Худо билан бирман!” деб кўрсатаётганлиги яққол сезилиб турар эди. Исо алайҳиссалом Худога олиб борувчи йўл, гуноҳларнинг кечирилишига ва нажотга етаклайдиган йўл фақат ва фақат Унинг Ўзида эканлигини қайта-қайта таъкидлаган эди.

Кўп одамлар бундай даъвони “чегарадан чиқиб кетиш”, “ҳаддан ошиш” каби сўзлар билан баҳолайди. Кўплар ҳазрати Исонинг яккаю ягона Нажоткор эканлигига ишонишни истамайди. Бироқ хозир гап

*яъни, “Мен оддий инсон эмасман”.

бизнинг нимага ишониши-нимага ишонмасликни хоҳлашимиз ҳақида эмас. Бизни ўйлантирадиган савол бошқа: Исо Масих ўзини ким деб билган?

Бу борада Инжил нима дейди? Биз “Исо – Оллохнинг Калимати” деган сўзларни кўп эшитганимиз. Бу сўзларни маъноси нима?

А.Х.Стронг ўзининг «Систематик теология» китобида Худога қўйидагича таъриф беради: «У жамики жонзотни яратувчи, уларни харакатга келтирувчи ва ниҳоясига етказувчи чексиз ва мукаммал Руҳдир». Худо учун берилган бу таъриф ҳар қандай эътиқодга, шу жумладан, мусулмонларга ҳам, яхудий динидагиларга ҳам тўғри келади. Илоҳиёт фани “Худо – бу шахс. У бутун борлиқни яратган. Ҳамма нарса Унинг ижоди”, деб ўргатади. Ҳаётни Худо таъминлаб туради ва ҳозирги кунгача бошқарib келмоқда. Инжил таълимоти бу таърифга яна: “ва Худо ҳазрати Исода инсон қиёфасида ер юзига келди” деган қўшимчани киритади.

Исо Масих – бу шунчаки оддий исм эмас.

Аниқроғи, бу унвон. “Исо” сўзи арамий тилида “Ёшуа” бўлиб, “Яхве Нажоткор” ёки таржима қилиб айтадиган бўлсак “Нажоткор Тангри” деган маънони англатади. “Масих” сўзи эса аслида “Мошиах” бўлиб (Дон.9:26), “суртилган” деган маънони беради. Қадимий пайғамбарлар даврида подшоҳликка ёки руҳонийликка тайинлаш маросимида подшоҳ ё руҳоний бўлғусининг бошига муборак зайдун ёғи суртилган. Исога берилган бу исм (ал-Масих), У бир вақтнинг ўзида ҳам подшоҳ ва ҳам руҳоний эканлигига ишорадир. Ҳазрати Исонинг кимлигини ёки Инжил эътиқоди нима эканлигини тўғри тушуниш учун бу нарса муҳим аҳамиятга эга.

Инжил китоби Масиҳнинг моҳиятан Худо билан бир эканини аниқ-равшан ифодалаб берган. Масиҳнинг Инжилдаги исмлари фақат Худога нисбатан қўллаш мумкин бўлган исмлардир.

Мисол учун, қуйидаги оят ҳазрати Исони Худо деб таърифлайди: «Шу орада буюк Худо ва Қутқарувчимиз Исо Масиҳнинг улуғворлик билан осмондан тушиб зоҳир бўлишига ва муборак умидимиз амалга ошишига кўз тикиб юрибмиз» (Тит.2:13. Мана бу оятларга ҳам қарашингиз мумкин: Юҳ.1:1, Ибр.1:8, Рм.9:5, 1Юҳ.5:20,21). Муқаддас Китоб Масиҳга фақатгина Худога тегишли бўлган сифатларни берган. Исо Масиҳга “ҳаёт манбаи” (Юҳ.1:4; 14:6; 1Юҳ.5:11,12), “ҳар ерда ҳозир” (Мт.28:20; 18:20), “ҳамма нарсани билгувчи” (Юҳ.4:18; 6:64; Мат.17:22-27), “қудратли” (Лк.4:39-55, 7:14,15; Мт.8:26,27) ва “абадий” (Ваҳ.1:8; 1Юҳ.5:20; Юҳан.1:4) каби сифатлар берилган.

Ёки бошқа бир мисол: сажда фақат Худога қилинади. Ҳазрати

Исо Иблис билан сўзлашган пайтда: «... Эганг — Худовандга сажда қил, биргина Унга итоатда бўл, деб ёзилган», — деб айтган эди (Мт.4:10). Бироқ У Ўзига қилинган саждаларни қабул қилган (Мт.14:33; 28:9), ҳатто баъзан Худога бўлган ҳурматни Ўзига кўрсатишиларини талаб қилган (Юх.5:23; Ибр.1:6, Вах.5:8-14).

Исо Масиҳнинг шогирдлари асосан Худонинг бирлигига ишонадиган яҳудийлар эди. Улар чинакам монотеист (монотеист деб Худони ягона деб ишонадиган одамларга айтилади) бўлишларига қарамай, Исо (а.с.) ни “Худо инсон танасида намоён бўлди” деб қабул қилишган.

Ёки руҳоний бўлишга тайёрланаётган, диний илмларни чанқоқлик билан ўрганаётган Шоул (Павлус) ни мисол қилиб келтиришимиз мумкин. Агар бирор киши Исонинг Худо эканлигини рад қилиши керак бўлса, биринчи навбатда Шоул бу ишни қилиши керак эди. Бироқ, айнан Павлуснинг ўзи: «...буюк Худо ва Кутқарувчимиз Исо Масиҳнинг улуғворлик билан осмондан тушиб зоҳир бўлишига ... кўз тикиб юрибмиз» (Тит.2:13), — деб айтган.

Шунингдек, Масиҳ Бутрудсан: «Сен Мени ким деб биласан?» — деб сўраган пайтда, Бутруслар: «Сиз барҳаёт Худонинг Азизи* — Масиҳсиз!» — деб жавоб берган эди (Мт.16:16). Исо Масиҳ Бутруслар хulosасини инкор қилгани ёки уни тўғирлагани йўқ, аксинча, уни тасдиқлади ва Бутруслар: «Сен баҳтиёрсан, эй Юнус ўғли Симун! Бу сирни сен ўз уқув-идроқинг билан уққанинг йўқ, балки осмондаги Отам сенга очиб берган», — деб айтди (Мт.16:17).

Ҳазрати Исони жуда яхши танийдиган Марта Унга бундай деб айтади: «Мен Сизни, дунёга келиши керак бўлган Масиҳ, Худонинг Азизи, деб ишонаман» (Юх.11:27). Носира шаҳридан бирон яхшилик чиқмайди, деб ўйлаган Натанъил ҳам Исо (а.с.) билан суҳбатлашашётган вақтда: «Устоз, Сиз Худонинг Азизисиз, Истроилнинг Подшоҳисиз!» (Юх.1:49) — деб тан олади.

Стефанни тошбўрон қилаётгандаридан у: «Ё Раббим Исо, руҳимни қабул қилинг!» — деб дуо қилган (Хв.7:59). “Ибронийларга” сурасида Масиҳ Худо деб аталган: «Эй Худо, Сенинг таҳтинг доимий ва

* асл матндаги шакл “Худонинг Ўғли”. Лекин ўзбек тилига бу ибора сўзма-сўз таржима қилинса, маъносини йўқотиб, “иккинчи худо”, “тұғдирилган (яъни, жинсий йўл билан дунёга келган) худо” каби нотұғри тушунчаларга олиб келиши мумкин. Шу сабабдан биз бу ва баъзи бир бошқа оятларни ўз таржимамиз билан беришга қарор қилдик (муҳар.).

абадийдир» (Ибр.1:8).

Яхё пайғамбар Исо Масиҳ ҳақида: «Муқаддас Рух жисм тусини олиб, каптар шаклида Унинг устига тушиб келди. Осмондан эса: «Сен Менинг севикли Ўғлимсан, Сендан мамнунман», — деган садо келди» (Луқо 3:22) — деган сўзлар билан гувоҳлик берган.

Ниҳоят, ҳаммамизга “Ишонмас Тўма” исми билан маълум бўлган ҳаворийнинг Масиҳга қандай имон келтиргани ҳақида ҳам тўхталиб ўтишимиз ўринлидир. Феъл-авторига кўра Тўма ҳозирги талабаларнинг кўпчилигига жуда ўхшаш эди. У: «Мен то Унинг қўлларида мих чандиқларини қўрмагунимча, Унинг мих чандиқларига бармоғимни тегизмагунимча, ... ишонмайман», — деб айтган эди (Юҳ.20:25).

Тўмани тушунса бўлади. Замонавий тил билан айтганда у бундай демоқчи бўлган:

— Биласизларми, ҳар куни ҳам одамлар ўликлардан тирилавермайди. Ҳар куни ҳам одамлар ўзларини “Мен инсон қиёфасида келган Худоман” деб айтмайди. Менга исбот-далиллар керак!

Орадан саккиз кун ўтиб, «уйнинг эшиклари қулф бўлган вақтда Исо келди ва ўрталарида туриб:

— Сизларга тинчлик бўлсин! — деди. Кейин Тўмага қараб:

— Бармоғингни бу ёқка текиз! Менинг қўлларимни кўр, қўлингни чўзиб бицинимга қўй ва имонсиз бўлма, имонли бўл! — деди. Тўма Исога:

— Эй, менинг Раббим ва Худойим! — деб жавоб берди. Исо унга шундай деди:

— Сен Мени кўрганинг учун ишондинг. Кўрмай ишонганлар қандай баҳтлидирлар!» (Юҳ.20:26-29).

Ҳазрати Исо Тўманинг “Эй менинг Худойим!” деган мурожаатини қабул қилди. У Тўмани бу гапи учун “Нотўғри гапириб қўйдинг!” деб айлагани йўқ. У Тўмага Ўзига ишонмагани учун танбех берди.

Баъзи бир одамлар Масиҳ ҳақидаги бундай маълумотлар, Инжилга кейинчалик ўзгартиришлар киритилгани учун пайдо бўлган, деб эътиroz билдиришлари мумкин. Бошқалар эса, “ўша пайтда одамлар Исо пайғамбарни нотўғри тушунишган, шунинг учун Инжилда мана шундай оятлар бор” деб айтишади. Хулласи калом, бир оғиз гап билан айтганда, “Масиҳ Ўзини Худо деб хисобламаган”.

Менинг фикримча, ҳазрати Исо шаксиз-шубҳасиз Ўзини Худо деб билган. Мен нима учун бунга ишонаман? Инжилдаги оятлардан мен ўз сўзимга далил келтиришим мумкин. Оллоҳнинг китоби бўлган

Инжили шарифда бу ҳақда аниқ ва равшан қилиб ёзилган оятлар жуда күп.

Менинг бир танишим, Исо Масиҳ Ўзини Худо деб ҳисоблаганми, йўқми, деб узоқ вақт мобайнида Муқаддас Ёзувларни ўрганиб чиқди. Охирида у:

— Кимда-ким Инжилни ўқиб чиқиб, “Масиҳ Ўзини Худо деб ҳисобламаган” деб хулоса чиқарса, мен уни кўзи кўр одамга ўхшатаман: бундай одам қуёш чарақлаб турган пайтда “Қуёши кўрмаяпман” дейдиган одамга ўхшайди!

Юҳанно сурасида ҳазрати Исо билан яхудий дин арбоблари ўртасида содир бўлган тўқнашув баён қилинган. Исо (а.с.) шол бўлиб қолган бир одамга шанба куни шифо беради ва:

— Ўрнингдан тур, тўшагингни олиб юр! — деб айтади.

«Улар эса, дам олиш кунида бундай ишлар қилиб юрибди, деб Уни қувфин қила бошладилар. Аммо Исо уларга шундай деди:

— Менинг Отам шу кунгача Ўз ишини қилиб келаяпти. Мен ҳам Ўз ишимни қиляпман, — деди.

Ана шу сўзи учун яхудийлар Исони ўлдиришга яна қўпроқ ҳаракат қилишди. Чунки У дам олиш кунини бузигина қолмай, балки Худони Отам деб, Ўзини Худога тенглаштирган эди» (Юҳ.5:16-18).

Албатта менга:

— Шошма Жош, мен ҳам: «менинг отам шу пайтгача ишлайпти, мен ҳам ишлайпман», деб айтишим мумкин. Нима бўпти? Бу билан барибир ҳеч нарсани исботлай олмайсан, — деб эътиroz билдиришингиз мумкин.

Мен сизга қуйидагича жавоб қилишим мумкин. Ҳар қандай ҳужжатларни ўрганиш давомида биз унда баён этилган даврнинг тили, тушунчаси, маданияти ҳақида унутмаслигимиз, шунингдек энг асосийси, ундаги сўзлар кимга қарата айтилганлигини ҳисобга олишимиз керак. Биз кўраётган ушбу ҳолатда эса гап яхудий маданияти ҳақида боряпти. Ҳазрати Исо бу сўзларни яхудий дин арбобларига айтган эди.

Келинг, бундан 2000 йил аввал яхудийлар Унинг бу сўзларини қандай тушунганини кўриб чиқайлик: «Ана шу сўзи учун яхудийлар Исони ўлдиришга яна қўпроқ ҳаракат қилишди. Чунки У дам олиш кунини бузигина қолмай, балки Худони Отам деб, Ўзини Худога тенглаштирган эди» (Юҳ.5:18).

Одамлар нима учун шунчалик ғазаблангани сизга тушунарли бўлса керак?

Эътибор берган бўлсангиз, У «бизнинг Отамиз» деб айтгани йўқ, балки «Менинг Отам» деб гапирди ва шунингдек «шу кунгача қилиб

келяпти» деган сўзларни ҳам қўшиди. Бу иккита иборадан одамлар “Исо Ўзини Худога тенглаштириди, ўз ишларини Худонинг ишлари билан бир даражага қўйди” деб тушундилар.

Гап шундаки, яхудийлар ҳеч қачон Худони «Менинг Отам» деб тўғридан-тўғри аташмаган. Агар «Менинг Отам» деган сўзларни ишлатишса, албатта «осмондаги» сўзини қўшиб ишлатишган (Менинг осмондаги Отам). Исо Масиҳ эса бундай қиласиди. У Худони «Менинг Отам» деб сўзлаган пайтда, яхудийлар Унинг бу гапини нотўғри тушунишлари мумкин эмас эди.

Шунингдек, У: “Худо Ўз ишини қиляптими, Мен ҳам ўз ишимни давом эттиравераман”, деган фикрни назарда тутган эди. Яхудий дин арబолари Исонинг бу сўзларини “У ўзини Худонинг Азизи деб айтаяпти” деб тушундилар. Бу эса уларнинг Масиҳга бўлган қаҳрафазабини янада орттириди. Аввал улар Масиҳни фақат қувғин қилишга ҳаракат қилган бўлсалар, эндиликда Унинг жонига қасд қилиб, ўлдириш пайига тушдилар.

Масиҳ Ўзини Худога «Менинг Отам» тенглаштириш билан чегараланиб қолгани йўқ. У Ўзи билан Худонинг БИР эканини очиқдан-очиқ таъкидлаб гапирди.

Қуддусда “Маъбадни Янгилаш” байрамида яхудий дин арబолари Исодан: «Сен Масиҳмисан?» — деб сўрашади. Исо Уларнинг саволига “Ха” деб жавоб берди ва орқасидан: «Мен ва Отам — бирмиз», деб қўшиб ҳам қўйди (Юҳ. 10:30).

«Шунда яхудий дин арబолари Исони тошбўрон қилмоқчи бўлиб, тош ола бошладилар.

— Мен сизларга Отам номидан кўп хайрли ишлар кўрсатдим, уларнинг қайси бири учун Мени тошбўрон қилмоқчисизлар? — сўради Исо. Яхудий дин арబолари Унга жавобан:

— Сени хайрли ишинг учун эмас, балки куфрагинг учун тошбўрон қилмоқчимиз. Сен одам бўла туриб, Ўзингни Худо деяпсан! — дейишиди» (Юҳ.10:31-33).

Исо (а.с.) нинг «Мен ва Отам — бирмиз» деган сўзларининг шу қадар кучли таъсир қилганини кўриб, хайрон бўлишингиз мумкин. Агар бу оятларни асл нусхасида ўқийдиган бўлсак, қизиқ ҳолатга дуч келамиз. Юонон тили мутахассиси А.Г.Робертсоннинг айтишича, юононча «бирмиз» сўзи мужской родда эмас, балки средний родда айтилган, ва маъно жиҳатдан маънавий ёки мақсаддаги бирликни эмас, балки моҳиятдаги бирликни англатади. У шундай деб ёзади: «Масиҳ бу гапи билан Ўзининг Ким эканлигини жуда-жуда аниқ баён қилди. Фарзийларнинг ниҳоятда қаттиқ fazablanganliklari бежиз эмас».

Бу сўзларни эшитган кишилар “У ўзини Худо деб ҳисоблаяпти!” деб ўйлаганлиги аниқ. Ридли номидаги колледж декани Леон Моррис шундай деб ёзди: «Яхудий дин арбоблари Исо Масиҳнинг сўзларини “У ўзини Худога тенглаяпти” деб тушунишган. Шу сабабдан улар Уни ўлдириш пайига тушдилар. Таврот шариатига кўра ўзини (ёки бирорта бошқа нарсани) Оллоҳга тенглаш ўлим билан, тошбўрон қилиш билан жазоланаар эди (Лев.24:16)...»

Шунинг учун яхудий дин арбоблари ҳазрати Исони тошбўрон қилмоқчи бўлишиди. Исо ўз сўзларида нимани назарда тутганини улар тўла англаб етган эдилар. Бироқ улар бир дақиқа бўлса ҳам: «Балки у ҳақиқатни айтиётгандир», — деб ўйлаб кўрганмиканлар?

Моҳиятан ва келиб чиқишида Исо Масиҳ Ўзининг Худо билан Бир эканини ҳар доим таъкидлар эди. У: «Агар Мени таниганингизда, Отамни ҳам таниган бўлар эдингизлар» (Юҳ.8:19); «Мени кўрган одам Мени Юборганни кўрган бўлади» (Юҳ.12:45); «Мендан нафратланган одам Отамдан ҳам нафратланган бўлади» (Юҳ.15:23); «Хамма Отани қандай ҳурмат қилса, Ўғлини ҳам шундай ҳурмат қилсинлар. Ким Ўғилни ҳурмат қилмаса, Уни юборган Отани ҳам ҳурмат қилмаган бўлади» (Юҳ.5:23) каби сўзларни доим айтиб юрган.

Бу парчаларнинг ҳаммаси ҳазрати Исо Ўзини шунчаки оддий инсон эмас, балки Худога тенг бўлган Зот деб ҳисоблаганини узилкесил исботлайди. “Исо шунчаки бошқаларга қараганда Худога яқинроқ одам бўлган”, деб ўйлайдиган одамлар Унинг: “Ким Мени ҳурмат қилмаса, Мени юборган Худони ҳам ҳурмат қилмаган бўлади”, деб айтган сўзлари устида чуқурроқ мулоҳаза қилиб кўрмаганлар.

Бир куни Фарбий Виржиния Университетининг адабиёт бўлимида маъруза ўқишимга тўғри келди. Маъруза вақтида залда ўтирган профессорлардан бири сўзимни бўлиб шундай деди:

— Учта Хушхабар сурасида Исо Ўзини Худога тенглаган эмас. Бу гап фақат кейинчалик ёзилган Юҳанно Хушхабаридагина бор. Масалан, биринчи ёзилган Хушхабар — Марк сурасида, Исо бирон жойда Ўзини Худо деб айтган эмас.

Унинг бу гапи, Марк баён этган Хушхабарни умуман ўқимаганлигидан, ўқиган бўлса ҳам эътиборсизлик билан кўз юритиб чиққанидан далолат берар эди.

Жавоб тариқасида мен Марк сурасидан, ҳазрати Исо бир одамнинг гуноҳларини кечирганлиги ҳақида ёзилган парчани очдим. «Исо уларнинг ишончини кўриб, шолга:

— Болам, гуноҳларинг кечирилди, — деди» (Мк.2:5; шунингдек, Лк.7:48-50 га ҳам қаранг).

Таврот шариатига кўра бу ишни фақат Худо қилиши мумкин. Ишайё 43:25 оятида фақат Худогина гуноҳларни кечириши мумкин, деб ёзилган.

Шу сабабдан ҳам уламолар ҳазрати Исонинг бу гапини қабул қила олмадилар: «Нега У бундай шаккоклик қиласпти? Гуноҳларни ёлғиз Худодан бошқа ким ҳам кечира олади?»

Исо ... уларга деди:

— Нима осонроқ?... “Гуноҳларинг кечирилди”, деб айтиши, ёки “Ўрнингдан тур, тўшагингни олиб юр”, деб айтишми?» (Марк 2:7-9).

Виклиф Тафсирида бу тўғрида берилган изоҳга қарайлик: «Бу саволга жавоб беришнинг имкони йўқ. Бундай жумлаларни айтиш қийин эмас, бироқ амалда унисини ҳам, бунисини ҳам қила олиш фақатгина Худонинг қўлидан келади. Фош бўлиб қолишдан қўрқадиган фирибгар албатта, биринчисини маъқул кўрган бўлар эди. Исо, касалликнинг асл сабаби бўлган гуноҳни енгишга қудрати борлигини ҳамма кўрсатиш учун, беморга шифо берди».

“Гуноҳларинг кечирилди” дегани учун одамлар Устозни шак келтиришда айбладилар. Льюис Сперри Чейфер бу тўғрида шундай деб ёзади:

«Оlamda mavjud bўlган ҳеч bir tirik жонга гуноҳларни кечириш учун ҳуқуқ берилмаган. Bиз ҳаммамиз Ягона bir Зотга қарши чиқиб, гуноҳ қилганмиз. Faқat Унинг Ўзи biz қилган гуноҳларни кечириши мумкин. Masix гуноҳларни кечирган пайтда, У инсонлар қила olmайдиган iшни қилган. Xудодан Ўзга ҳеч kим гуноҳларни кечира olmайди va agar Masix гуноҳларни кечирган bўlsa, demak, Унинг Xudo эканлигига zarracha ҳам shubҳa йўқ».

Исо Масихнинг бошқаларнинг гуноҳини кечириши қандай қилиб Унинг Худо эканлигини исботлайди? Мен анчагача бу нарсанинг тагига ета олмадим. Bir қуни фалсафа bўйича маъруза bўлаётганда мен Марк сурасидаги ана шу оятларни мисол тариқасида келтирдим. Шунда лектор, Масихнинг гуноҳларни кечириши, Унинг Худо эканини исботлаш учун етарли эмас, деб айтди. Исо “гуноҳларингни кечирдим”, деб айтган bўлиши мумкин, бироқ бу ҳали “У Ўзини Худо деб айтди” дегани эмас, деди у. Мен унинг гаплари устида узоқ ўйладим va бирдан ярқ этиб миямга урилди: уламоларнинг нега шунчалик fazablanqanliklari сабабини мен энди англаб етдим!

Албатта, истаган одам менга: «Мен сени кечираман», деб айтиши мумкин. Бироқ, мен кимга қарши гуноҳ қилган bўlsam, ўша кишининггина мени кечиришга ҳаққи bўлади! Ёки аксинча, кимдир менга қарши гуноҳ қилса, мен унга: «Мен сени кечираман» деб

айтишим мумкин. Бироқ Масих бошқа бир вазиятда эди: шол бўлиб ётган одам Худога қарши гуноҳ қилган ва Исо унга: «Сенинг гуноҳларинг кечирилди», деб айтди. Ҳа, агар бирор бизни хафа қилса, биз уни кечира оламиз, лекин Худога қарши қилинган гуноҳни ёлғиз Оллоҳ Таолонинг Ўзигина кечириши мумкин. Исо (а.с.) эса ана шу ишга қўл урган эди.

Қандайдир носиралик бир дурадгорнинг шундай буюк илоҳий ҳуқуқни ўзлаштириб олгани, албатта яхудий руҳонийларни дарфазаб қилиши керак эди. Бунинг ҳайрон қоларли жойи йўқ. Ҳазрати Исо “Менда бор” деб даъво қилган ҳуқуқ — фақат Худога тегишли бўлган ҳуқуқ эди.

Марқ баён этган Хушхабар сурасида Исо (а.с.) ни олийруҳонийлар сўроқ қилгани ҳақида ҳам ёзилган (14:60-64). Бу оятлар ҳам, Исо Масих Ўзининг Худо эканини тасдиқлагани ҳақидаги парчалардан бири.

«Кейин бош олий руҳоний ўртага чиқиб Исодан сўради:

— Сен нега ҳеч жавоб қайтармайсан? Уларнинг Сенга қўйган айбларига нима дейсан?

Исо эса индамади, ҳеч жавоб қайтармади. Бош олий руҳоний яна Ундан сўради:

— Муборак Худонинг Ўғли — Масих Сенмисан?

Исо:

— Мен Ўшаман, ва сиз Инсон Ўғлини қодир Тангрининг ўнг томонида ўтириб, осмон булатлари билан келаётганини кўрасизлар, — деди.

Шундан кейин бош олий руҳоний ўз кийимларини йиртиб:

— Бизларга яна гувоҳларнинг нима кераги бор? Куфр кетганини ўзларингиз эшитдингизлар. Бунга нима дейсизлар? — деди.

Ҳаммалари Уни ўлимга лойиқ деб топишди».

Аввалига Исо жавоб беришни истамади, шундан кейин олийруҳоний Уни қасам ичишга олиб келди. Қасам остида Исо жавоб беришга мажбур бўлди (Унинг жавоб берганидан, мен жуда ҳам хурсандман). «Муборак Худонинг Ўғли — Масих Сенмисан?» «Ҳа!» — деб жавоб берди ҳазрати Исо.

Унинг жавобини таҳлил қиласи: биринчидан, У Ўзини Муборак Худонинг Ўғли; иккинчидан, Қодир Тангрининг ўнг томонида ўтирувчи; ва учинчидан, осмон булатлари устида келувчи Инсон Ўғли¹ деб атади. Бу тасдиқларнинг уччаласи Исонинг Худо тайин қилган Масих (яъни, Нажоткор) эканлигини ифода қиласи.

Синедрион (яхудийларнинг Олий Кенгаши) Исонинг сўzlари нима

маңынан англатишини жуда яхши тушуниб етди. Айнан шу сабабли олий рухоний ёқасини йиртиб: «Бизларга бошқа гувоҳларнинг кераги йўқ!» — деб айтди. Улар Исо (а.с.) ни айтган сўзлари учун ҳукм қилишди.

Роберт Андерсон бундай деб таъкидлайди: «Инсон ҳақида берилган энг ишончли далиллар, унинг душманлари томонидан қўйилган айбловлардир. Исо Масих ҳақиқатдан ҳам Ўзининг Худо эканлигини даъво қилганини, унинг душманлари қилган хатти-ҳаракатлар инкор қилиб бўлмайдиган даражада аниқ исботлайди. Ўша даврда яхудийларнинг ибтидоий қабила ёки нодон ёввойи одамлар бўлмаганини ёддан чиқармаслик керак: яхудийлар ўз замонасида юксак маданиятга эга бўлган энг диндор халқ ҳисобланган. Синедрион — атоқли диний арбобларни, шу жумладан Гамалиэл ва унинг энг таниқли шогирди тарслик Шоулни ўз ичига олган Миллий Олий Кенгаш, Исони ана шу сўзлари учун ўлим жазосига ҳукм қилди».

Ҳазрати Исо бу гапларни Ўз ихтиёри билан айтганига шубҳа йўқ. Яхудийлар Унинг сўзларини “Мен — Худоман” деган маънода қабул қилганилиги аниқ кўриниб турибди. Энди уларнинг олдида иккита йўл қолган эди: ё Унинг сўзларини шаккоклик деб аташ, ёки Унинг Худо эканлигига ишониш. Шунинг учун улар, ҳазрати Исо хоҷда осилиб турганда: «У Худога ишонарди-ку! ... “Мен Худонинг Ўғлиман”, — деган эди-ку!» — деб Уни масхара қилдилар (Мт.27:43).

Қадимги Аҳд бўйича таниқли мутахассис Г.Б.Суит бош олий рухонийнинг нима учун ўз кийимини йиртганини бундай тушуниради: «Таврот бўйича олий рухоний шахсий мусибатларга учраган пайтда ўз кийимини йиртиши мумкин эмас эди. Левийлар 10:6 ва 21:10 оятлари уларга бундай қилишни таъкиқлар эди. Бироқ одат бўйича, агар айланувчи Худога шак келтирган бўлса, олий рухоний бу гуноҳнинг қанчалик даҳшатли эканини ифодалаш учун ёқасини йиртиши керак эди. Исони ҳукм қилаётган олий рухоний учун энди масала осонликча ҳал бўлди, чунки энди унга ишончли далиллар берадиган гувоҳлар зарур эмас эди. Айланувчи ўз оғзи билан Худога шак келтиргани учун, энди уни бемалол ўлим жазосига маҳкум қилиш мумкин эди».

Исо Масих устидан қилинган суд оддий судлардан бири эмаслигини тушунган бўлсангиз керак. Ҳуқуқшунос Эрвин Линтон бу ҳақда шундай деб ёзади: «Бу судлаш жараёни жуда ноёб кечди. Чунки одатда айланувчини қилган ишлари учун ҳукм қилишади. Лекин Исо Масихни бирон-бир нотўғри иши учун эмас, балки Ким бўлгани учун ҳукм қилдилар». Масихга қўйилган айблов, Унинг суд

қаршисида нимани тан олгани, нима учун айбдор деб хукм қилингани, римлик ҳоким сўраган саволлар, хочга қоққандан кейин боши устига ёзилган ёзув — буларнинг ҳаммаси битта нарсани аниқлаштириш учун қилинди: У ким? Ўзини ким деб ҳисоблайди?

Нью-Йорклик таниқли ҳуқуқшунос ва судья Гейнор, Синедрион Исони фақат Худога шак келтиришда айблаған, деб айтади. У шундай деб ёзади: «Масихнинг ҳаётини баён этувчи ҳар бир Хушхабардан шу нарса ойдинки, яхудийлар Исо Масихни шаккоклик қилгани учун айблашди: У Ўзини одамларга оддий инсонларда бўлиши мумкин бўлмаган илоҳий ҳуқуқларга эга қилиб кўрсатди. Бундай даъво билан чиқадиган ҳар бир инсонни яхудийлар албатта шаккокликда айблар эдилар». (Гейнор Юҳ.10:33 даги «Сен одам бўла туриб Ўзингни Худо деяпсан» сўзларга ишора қилган эди)

Линтоннинг гаплари ҳақ: одатда инсонни бирор бир қилмиши учун жазолайдилар. Ҳазрати Исо билан эса бошқача иш тутдилар: Уни қилган бирон жинояти учун эмас, балки Ўзини ким деб айтгани учун ўлимга маҳкум қилишди.

Суд жараёнида содир бўлган биргина шу воқеанинг ўзи ҳам ҳазрати Исо Ўзини Худо деб эътироф этганини исботлаш учун етарлидир. Унга ҳукм чиқарган одамларнинг ҳаммаси Унинг бу сўзларига гувоҳ бўлдилар. Хочга михланган вақтда, У Ўзини инсон танасида нозил бўлган Худо, деб кўрсатганини душманлари эслаб қолган эдилар:

«Олий руҳонийлар, уламолар ва оқсоқоллар ҳам барчаси қўшилишиб, Уни масхаралай кетдилар:

— Бошқаларни кутқарди, Ўзини эса кутқара олмайди! Агар У Истроилнинг Подшоҳи бўлса, энди хоҷдан тушиб кўрсин, шунда биз Унга ишонамиз. У Худога ишонарди-ку. Агар У Худонинг азизи бўлса, ҳозир кутқариб олсин-чи! Чунки У: «Мен Худонинг Ўғлиман», — деган» (Мт.27:41-43).

2

Худоми, ёлғончими ёки телба?

Шундай қилиб биз, ҳазрати Исо Ўзининг моҳияттан Худо билан бир эканлигини таъкидлаганига етарлича исбот-далиллар бор эканини кўрдик. Унинг Ўз оғзи билан айтган бу сўзлари эса “Исо фақат юксак хулқ-авторли инсон бўлган”, ёки “У буюк фикрларни айтиб ўтган пайғамбарлардан бири” деган гапларни нотўғрига чиқаради. (Афсуски, қўпчилик одамлар ҳазрати Исони оддий пайғамбарлардан бири деб ўйлашади ва бу фикр “энг тўғри ва энг мантиқий хulosса” деб қабул қилингити. Одамларнинг бу фикрга қўшилиши, бу фикрни исботлаш учун келтирилган далилларнинг қанчалик хато эканлигини кўрмаслиги албатта, ачинарли ҳол.)

Одамларнинг Ўзини Ким деб билишлари Исо (а.с.) учун жуда жуда муҳим эди. Эслаб кўринг-чи, ҳазрати Исо асосан нима ҳақда таълим берди? Ўзи ҳақида нималар деган эди? Унинг айтган сўзларига қараб, Уни бор-йўғи “ахлоқан етук инсон” ёки “оддий пайғамбар эди”, деб хulosса чиқариш мумкинми ахир! Йўқ, ва яна бир карра йўқ!

Ҳазрати Исо, одамларнинг Ўзи ҳақида бундай деб ўйлашларини ҳеч қачон хоҳлаган эмас.

Кембридж университетининг профессори К. С. Льюис бу масала ҳақида жуда ажойиб муҳокама юритади:

«Бизда “Мен Исо Масиҳни буюк устоз сифатида тан оламан, лекин унинг Худодан келганига ишонмайман” деган тузсиз сўзлар тез-тез айтилади. Худодан келмай туриб, “Худоданман” деб айтишига кимнинг ҳаққи бор? Аслан Худодан бўлмаган одам ўзини инсоният йўлбошчиси қилиб кўрсатса уни қандай қилиб “буюк инсон” деб аташ мумкин?! Фақат ақлдан озган одам, ёки шайтоннинг хизматини қиласидиган одам ўзини “Нажоткор” деб атаб, ўзига эргашган одамларнинг дўзахга кетишига сабабчи бўлади. Сиз Исо Масиҳ ҳақида фақат икки хил хulosса чиқаришингиз мумкин: У ё дарҳақиқат Худодан келган инсоният Нажоткори, ёки ақлдан озган руҳий bemor».

К.С.Льюис ўз сўзини шундай деб давом эттиради: «Сиз бу одамни ё телба деб айтишингиз, ёки Нажоткорим деб Унга умид боғлашингиз

керак. “У албатта буюк устозлардан бири, лекин азалдан Худонинг бўлган эмас, менинг гуноҳимни кечира олмайди” деган bemaza сафсаталарни илгари сурманг. Унинг гапларидан биз ҳеч қачон бунақа хulosha чиқара олмаймиз».

Инжил китобини ўрганишга йигирма саккиз йил умрини бағишлаган Ф.Ж.А.Хорт шундай деб ёзади: «Масихнинг сўзлари ҳар доим Унинг шахсиятидан, Унинг ким эканлигидан келиб чиқсан. Унинг сўзларини Унинг Ўзидан ажратиш мумкин эмас. Агар Масихни Унинг сўзларидан алоҳида “ажратиш” га ҳаракат қилсак, бу сўзлар ўз маъносини йўқотади».

Машхур Йель университетида “Масихийлик Тарихи” дан дарс берган Кеннет Скотт Латуретт бундай деб ёзган эди: «Исо Масихни буюк қилган Унинг таълимотигина эмас эди. Албатта, У айтган ажойиб сўзларни ҳали ҳеч ким айта олгани йўқ. Лекин энг муҳим нарса — бу Исонинг таълимоти ва Унинг шахси ўртасидаги ажралмас уйғунлиқдир».

У ўз сўзини қўйидагича давом эттиради: «Хушхабарни ўқийдиган ҳар қандай фикр-мулоҳазали кишига Исо Ўз сўзларини Ўзидан ажралмас, деб ҳисоблагани аниқ-равшан кўринади. Тўғри, Исо буюк устоз бўлган, бироқ У фақат буюк устозгина эмас эди. Унинг Худо шоҳлиги ҳақида айтган сўзлари, Худонинг Кимлиги, одамлар бир-бирларига нисбатан қандай муносабатда бўлишлари кераклиги ҳақида берган таълимлари жуда ажойиб, лекин уларни Исо Масихнинг Ўзидан ажратиш мумкин эмас».

Исо Ўзини Худо деб айтган. Исонинг бу сўзлари ё ҳақиқат, ё ёлғон. Бу ерда чиқариш мумкин бўлган бошқа хulosha йўқ. Исонинг: «Сизлар Мени ким деб ҳисоблайсизлар?» деган саволига бошқача жавоб бериш мумкин эмас.

Келинглар, олдин Исонинг гапларини (яъни Унинг Худодан эканлигини) ёлғон деб фараз қиласлилар. Агар Исо Масих ёлғон гапирган бўлса, олдимизда иккита вариант мавжуд: 1) Исо Масих Ўз сўзларининг ёлғон эканини билган; 2) Исо Масих Ўз сўзларининг ёлғон эканини билмаган (билмасдан ёлғон гапириб қўйган).

Биз барча далилларни ҳисобга олган ҳолда ҳар иккала вариантни кўриб чиқамиз.

БИРИНЧИ ТАХМИН: ЁЛГОНЧИ

Агар Исо Ўзининг Худо эмаслигини билган бўлса, ва “Худоман” деб даъво қилган бўлса, демак У ёлғончи! Демак У билиб туриб Ўз шогирдларига нотўғри таълимот берган. Шу билан бирга У иккиюзламачи ҳам бўлган: ахир У одамларга ҳар қандай шароитда тўғри, ҳалол ҳаёт кечиришни буюрган эди-ку! Ўзи ёлғон ичидаги яшаб, бошқаларга ҳалол бўлишни буюрадиган одам иккиюзламачи-да. Унда Исо Масиҳнинг жамики берган таълимоти, бутун ҳаёти жуда катта ёлғонга айланиб қолади.

Бундан ташқари Исо, шайтоннинг ишини қилган бўлади. Чунки У одамларни Ўзига эргашишга, У айтган сўзларга ишонишга даъват қилган. Одамларнинг “гуноҳларимизни кечирди” деб ўйлаб, гуноҳлари кечирилмай дўзахга боришини хоҳлаш — шайтоннинг иши.

Ва ниҳоят, агар ёлғон гапирган бўлса, Исо Масиҳни аҳмок деб ҳам айтиш мумкин: ахир Уни “Худонинг Ўғлимани” деб даъво қилгани учун хочга михладилар-ку.

Кўпчилик одамлар Исо Масиҳни “буюк ўқитувчи” деб атасади. Келинг, мантиқан фикр юритайлик. Ўзининг кимлиги ҳақида ҳаммани алдаб келган одамни қандай қилиб буюк устоз деб ҳисоблаш мумкин? У одамларга таълим берганда, асосан Ўзининг кимлиги ҳақида таълим берган.

Мантиқан қарайдиган бўлсак, чиқарадиган хулосамиз шу: Исо одамларни алдаган ва алдаганда ҳам онгли равишда алдаган. Бироқ, бундай хулоса У ҳақда билган нарсаларимизга, ёки Унинг таълимотига умуман тўғри келмайди. Ҳазрати Исонинг сўзларини қабул қилган ҳамма одамлар яхши томонга ўзгарганлар: ўғрилар ҳалол, виждонли одамларга айланган, ичкиликбозлар ичишини ташлаганлар, қаҳр-ғазабга тўлган одамлар раҳмдил ва меҳрибон бўлиб қолишган, адолатни топтаб юрганлар эса адолатли кишилар қаторига ўтганлар.

Масиҳийлик таълимотини танқид қилиб юрадиган йирик инглиз тарихчиси Уильям Лекки шундай деб ёзган эди:

«Масиҳийлик йўналиши ўн саккиз аср давомида инсонларни идеал характер сари, уларнинг қалбини ёритадиган умид, севги-муҳаббат сари даъват этиб келди. Улар тўқиб чиқарган бу уйдирма барча даврлар, ҳалқлар ва шароитларга ўз таъсирини ўтказиб, одамларни нафақат ҳалолликка интилиш, балки амалда ҳалол ҳаёт кечиришга сабабчи бўлди... Унинг уч йиллик қисқа ва фаол ҳаётининг соддагина қилиб баён этилгани бутун-бутун ҳалқларнинг яхшиланишига ва бир-

бирларига нисбатан меҳрибон бўлишига жуда катта таъсир ўтказди. Колган ҳамма фалсафа ва маънавият устозлари биргаликда дунёга Исонинг таълимотича қучли таъсир қила олган эмас».

Тарихчи Филипп Шафф эса шундай дейди: «Агарда Исонинг судда Ўзи ҳақда сўзлаган гаплари ёлғон бўлса, у ҳолда уни аҳмоқ деб ҳисоблаш керак бўлар эди. Бироқ, бу тахминдан воз кечишга мажбурмиз. Бунинг учун Исонинг сўзларида ва қилган ишларида намоён бўлган ва бутун инсоният томонидан тан олинган маънавий поклиги ҳамда олийжаноблигини эслашимизнинг ўзи кифоя. Хар томонлама кучли ва ўтқир онгга эга бўлган инсоннинг ўз-ўзини алдаши эса эҳтимолдан жуда узоқ».

Оддий мутаассиб ёки телба киши қандай қилиб ҳар доим фикр равшанлигини сақлаб туриши, худди булатлар устида сузиб юрган қуёш каби барча фалокат ва қувфинликларни бемалол қабул қилиши, чалкаш саволларга ҳар сафар доно жавоблар бериши мумкин? Қандай қилиб хотиржамлик билан ўлимни бўйнига олиши мумкин? Қандай қилиб ўзининг қайси ҳолатда ўлишини, кейин Муқаддас Руҳнинг тушишини ва Қуддуснинг вайрон бўлишини башорат қилиши мумкин — ахир ушбу башоратларнинг ҳаммаси аниқ рёёбга чиқди! Бундай файриоддий, барқарор, субутли, шу қадар баркамол, инсоний ва бир вақтнинг ўзида ҳар қандай инсоний улуғликдан баланд турадиган бундай Инсон фирибгар ё хәёлпараст бўлиши мумкин эмас. Кўп йиллар олдин бир киши жуда ҳам ажойиб бир сўз айтган эди: Исо Масиҳдек ёрқин шахсни тўқиб чиқарадиган одам Исо Масиҳдан ҳам аълороқ кучу қобилиятга эга бўлиши керак».

Қўйида эса Шафф Масиҳни ёлғончи деб ҳисоблайдиган одамларга қарши ишонарли далил келтириб ўтади: «Келинг, биргаликда мантиқ, соғлом фикр ва ўз шахсий тажрибамизни “ёрдамга чақириб” фикр юритайлик: агар У ёлғончи ва худбин киши бўлса, қандай қилиб Ўзини бошдан охиригача, тарихда мисли йўқ, пок ва олижаноб киши сифатида кўрсата олди? У ҳолда У қандай қилиб бутун ҳаётни давомида инсоният учун катта хизмат қилган гўзал таълимот яратиши ва уни ҳаётга татбиқ қилиши ҳамда ўз халқининг урф-одатларига қарши чиққан ҳолда бу мақсад учун ўз ҳаётини қурбон қилиши мумкин эди?»

Агар Исо (а.с.) одамларни Ўзига эргаштиришни ва Ўзини Худо қилиб кўрсатишни хоҳлаган бўлса, нима учун У айнан Истроил юртини танлаган? Истроил халқи ўша пайтда Худонинг ягона эканлигига ишонадиган монотеистик динда эди. Одамларни алдашини хоҳлаганда, Исо Масиҳ кўплаб худоларга ишонадиган ва бу худоларнинг ҳар

хил қиёфаларга киришига ишонадиган Миср халқига, ёки ундан ҳам яхшироғи Грецияга бориши мумкин эди-ку?

Ҳазрати Исадек гўзал ҳаёт кечирган, гўзал хулқ-муомала эгаси бўлган, бошқалар учун Ўз ҳаётини қурбон қилган инсоннинг ёлғончи бўлиши мумкин эмас.

Бизда яна қандай тахминлар қоляпти?

ИККИНЧИ ТАХМИН: ТЕЛБА

Балки Исо ёлғончи эмас, балки У дарҳақиқат Ўзини Худо деб ўйлаб, бунга ҳақиқатан ҳам ишонган бўлса-чи? Ахир энг олийжаноб, самимий инсонлар ҳам хато қилишади-ку?

Тасаввур қилиб кўринг, агар қўни-қўшниларингиз, қариндошуруглар, ёр-биродарлар ҳаммаси Худонинг битта эканига ишонса-ю сиз тўсатдан ўзингизни “Мен Худоман” деб эълон қилишни бошласангиз! Бунинг устига-устак одамларга: “Агар менинг Худо эканлигимга ишонмасанглар дўзахга кетасизлар!” деб айтсангиз. Сизга қандай баҳо бериш керак бўлади? Менимча ҳамма сизни жиннига чиқарган бўлар эди. Бундай сўзларни ақлдан озган одам айтмаса, бошқа одам айтмайди. Исо Масих ана шундай телбага ўхшайдими?

Агар руҳий касалхоналарга борсангиз ўзини Наполеон, Шварцнегер (ва х.к.) деб ўйлайдиган телбаларни учратишингиз мумкин. Ўзини “Худо” деб ўйлайдиган одамларни ҳам ана шу қаторга қўшиб ҳисоблаш мумкин. Бироқ, ҳазрати Исада жинниликтинг бирор-бир белгисини, руҳан бемор бўлган одамларга хос бирорта асоратни топмаймиз. Телба бўлиб туриб, бунчалик гўзал ҳаёт кечириш иложиси йўқ.

Нойз ва Колб ўзларининг тибиёт мавзусида ёзган мақолаларида шизофренияга (руҳий касаллик) чалинган одамларни реал ҳаётдан қочадиган, ўзлари учун уйдирма (реал бўлмаган) ҳаёт ўйлаб чиқарадиган одамлар, деб тасвирлаган эдилар. Ўзини Худо деб ҳисоблаш, шубҳасиз, реал воқеъликдан қочишдир.

Бироқ, агар ҳазрати Исо ҳақида билган ҳамма нарсаларимизни эслайдиган бўлсак, Уни руҳий касал деб айтиш жуда қийин.

Энг ажойиб доно гаплар айнан Исо (а.с.) томонидан айтиб ўтилган. Унинг таълимоти миллионлаб одамларни маънавий қулликдан озод қилди. Кларк Х.Пиннок мана бундай саволни ўртага ташлайди:

«Балки дарҳақиқат У Ўзининг кимлиги ҳақида хато қилгандир?

Балки У, дарҳақиқат рухан касалдир? Балки Ўзи билмаган ҳолда бошқаларни алдагандир? Йўқ! Унинг теран ва чуқур таълимотидан фақат биргина хulosса чиқариш мумкин: У бениҳоят соғлом ақл-идрок эгаси эди. Қани эди, барчамиз Исо Масиҳдек ақл эгаси бўлсак!»

Калифорния Университети талабаларидан бири менга бир профессор-психиатр ҳақида сўзлаб берган эди. У маъруза ўқиётиб шундай деган экан: «Мен қабулимга келган одамлар билан гаплашаётганимда кўпинча қўлимгага Муқаддас Китобни олиб, уларга Масиҳнинг сўзларини ўқиб бераман. Кўпчилик одамларга ана шу “шифонинг” ўзи кифоя қилади».

Психиатр Ж.Т.Фишернинг айтишича: «Агар энг машхур психолог ва психиатрларнинг соғлом фикрларини сўзлаб берсангиз ва у ушбу илмий билимларни қисқа ва чиройли қилиб ифода эта олса ҳам, пайдо бўлган бу маҳсулот ҳазрати Исонинг тоғ ёнбағрида қилган ваъзига асло тенгглаша олмайди. Қанча-қанча моҳир ёзувчилар асрлар бўйлаб ижод этишга ҳаракат қилган ажойиб асар Исо (а.с.) нинг сўзларида аллақачон инсониятга етиб келган... Тўғри ҳаёт кечириш учун керак бўладиган ақл-доноликни, оптимизм билан яшаш учун зарур бўлган ҳаёт мақсадини фақат Инжил китобидан, Исо Масиҳнинг сўзларидан топиш мумкин».

К.С.Льюис шундай деб ёзади: «Тарихчи учун Исо Масиҳнинг ҳаёти, таълимоти ва таъсирини тушунтириб беришда масиҳийликнинг ўзи берадиган изоҳдан кўра яхшироғини топиш жуда ҳам қийиндир. Масиҳнинг хулқ борасида берган таълимотининг теран ва соғлом маъноси ҳамда, агарда У ҳақиқатда Худо бўлмаган бўлса, қандай қилиб таъриф қилиб бўлмайдиган даражада ажойиб таълимот яратгани ҳақида ҳозиргacha ҳеч ким кишини қониқтира оладиган изоҳ бера олмаган».

УЧИНЧИ ТАХМИН: ХУДО

Шахсан мен Исони ёлғончи ёки телба бўлган деб айта олмайман. Унда биз Унинг кимлиги ҳақида фақат битта хulosага келишимиз мумкин: ҳазрати Исо Ўзи таъкидлаганидек, Худонинг Азизи, Худо юборган Нажоткордир.

Одамлар билан суҳбатлашганда мен кўпинча улардан Исо Масиҳ ҳақида қандай фикрда эканларини сўрайман. Кўпчилик ҳолларда

улар ҳазрати Исони Худонинг пайғамбари, диний мутафаккир, ёки ажойиб инсон бўлган, деб айтишади. Шунда мен уларга, ҳазрати Исо Ўзи ҳақида нималар деганини айтиб бераман ва биз мана шу бобда кўриб чиқкан бир-бирига зид бўлган учта тахминни (ёлғончи, телба ёки Худо?) кўндаланг қўяман.

Кейин улардан: «Исони ёлғончи деб ҳисоблайсизларми?» — деб сўрайман. Жавоб тариқасида кескин равишда: «Йўқ!» деган сўз янграйди.

Мен навбатдаги саволни бераман:

— Эҳтимол, ҳазрати Исо телба бўлгандир?

Одатда:

— Албатта, йўқ! — деб жавоб беришади.

— Сизлар Унинг Худо эканига ишонасизларми? — аммо ҳали гапни тутгатмасимдан:

— Йўқ, ҳеч қачон! — деган жавоб янграйди.

Бироқ бизда танлаш учун бундан бошқа хуносанинг ўзи йўқ!

Бу ерда нозик бир қийинчиллик бор. Гап шундаки, сиз ҳазрати Ислом “ажойиб инсон” каби тушунчалар билан таъриф бериб, кейин ўзингиз хоҳлагандек ҳаёт кечиришда давом эта олмайсиз! У ё ёлғончи, ё телба, ёки Худо. Сиз ё Уни рад қилишингиз керак, ёки Унинг сўзларини АСЛ ҲАҚИҚАТ деб, ҳаётингизга қабул қилишингиз керак. Бошқачароқ айтганда, сиз ё ҳазрати Исонинг таълимотини рад қиласиз, ёки ҳаётингизни Унинг хоҳиш-иродасига бўйсундирасиз. Уни шунчаки доно, насиҳатгўй одам ё оддийгина пайғамбар деб бўлмайди. Бундай дейиш ҳақиқатга хилоф.

Учтадан биттаси: ёлғончи, телба ёки Худо. Танланг. Юҳаннонинг сўзлари билан айтганда: «Булар эса (ҳазрати) Исо — Худонинг Азизи ва Масиҳи (яъни инсоният Нажоткори) эканлигига ишонишингиз учун ва ишониб, Унинг номи билан (абадий) ҳаётга эришишингиз учун ёзилган» (Юҳ.20:31).

Бизда мавжуд бўлган жамики далиллар Исо (а.с.) нинг Худо эканлигини қўрсатиб турибди. Кўп одамлар пок ҳаёт кечиришни истамаганлари учун бу далилларни инкор қиласидилар: ахир ҳазрати Исони Худодан келган деб тан оладиган одам ҳаётининг кўп соҳаларини ўзgartириши керак.

3

Фан бу борада қандай фикрда?

Кўп одамлар Худога бўйсунмаслик учун “илм-фанда исботи бўлмаса, мен бу нарсанинг ҳақиқатлигига ишонмайман”, деб ўзларини оқлашга ҳаракат қилишади. Улар ҳазрати Исонинг дарҳақиқат Худодан келганлигига, ёки ўлимдан қайта тирилганига фақат фан томонидан исботланган тақдирдагина ишонишар эмиш.

Фалсафадан ёки тарихдан дарс берадиган вақтимда талабалар кўпинча менга мана шу саволни беришади:

— Сиз буни илмий томондан исботлаб бера оласизми?

— Табиий фанлар қўллайдиган усувлар биланми? Йўқ. Мен физик ёки химик эмасман-ку.

Одатда синфда култи кўтарилади ва:

— Ундай бўлса, бу ҳақда гапиришнинг нима кераги бор!

— Бу гапларнинг ҳақиқатлигига фақат ишониш керак, тўғрими?

(Бу ерда улар албатта, кўр-кўронга ишонишни назарда тутишади.)

Яқинда Бостонга учиб кетаётганимда, самолётда битта одам билан сухбатлашиб қолдик. Мен унга ўзимнинг нима учун Масижнинг Худо эканлигига ишонишим ҳақида гапирдим. Шу вақт пилот салонга чиқиб қолди. Кўринишидан, у сухбатимизни эшитиб турган экан.

— Мен сизнинг ўрнингизда бўлишини хоҳламаган бўлар эдим!

— Нимага?

— Ахир сиз буни илмий исботлаб бера олмайсиз-ку?

Мен бугунги одамларнинг фикрлаш даражасини кўриб баъзан ҳайрон бўламан! Йигирманчи аср одамлари «Илм-фан исбот қила олмайдиган ҳамма нарса — ёлгон», деган фикрни қаёқдандир ўз мияларига сингдириб олишган. Тарихий воқеаларга ёки тарихий шахсларга исбот келтириш ўзи умуман анча мураккаб нарса. Лекин биз олдин “табиий-илмий исбот” билан “тарихий-юридик исбот” ўртасидаги фарқни ойдинлаштириб олишимиз зарур. Мен ҳозир бу икки нарсани мисоллар орқали тушунтириб беришга уриниб кўраман.

Бирорта фактни илмий асослаш дегани нима? Бу — муайян фактнинг дарҳақиқат “шундай” эканлигини бу ҳақда шубҳа қилаётган шахс ҳузурида исботлаш, кўрсатиб бериш дегани. Бундай исбот, назорат қилиш мумкин бўлган муҳитда, кузатув ишларини, олинган маълумотларни қайд қилиш иложиси бўлган ҳолда, илмий фаразни

тажриба орқали текшириб кўришга имкон берадиган маълум бир шарт-шароитлар остида амалга оширилади.

«Илмий исботлаш, бирорта феноменани ўлчаш, уни тажрибадан ўтказиш ёки такрорий кузатишлар орқали амалга ошади» («Британник» қомусидан).

Гарвард университети ректори, фан доктори Жеймс Конант шундай деб ёзади:

«Илм-фан тажриба ва кузатувларнинг натижаси сифатида юзага келган, шунингдек кейинги тажриба ва кузатувлар учун таянч бўла оладиган тасавурлар ва онгли тузилмаларнинг бир-бирига боғлиқ занжиридир».

Олимлар у ёки бу тахминнинг ҳақиқатлигини (илмий тўғри эканини) қандай қилиб текшира оладилар? Бунинг учун назорат остида текшириш мумкин бўлган тажрибаларни қилиш керак. Замонавий табиий-илмий усул мана шу нарсага асосланган.

Мисол учун, кимdir: «“Айвор” маркали совун сувда чўкади», деб даъво қилди дейлик. Мен у одамни ошхонага олиб кираман-да, тоғорани илиқ сув билан тўлдираман ва бу сувга совунни ташлайман. Билқ-билқ! Кузатиш ўтказилди, маълумотлар қайд қилинди ва қилинган даъво тажриба орқали текшириб кўрилди: муайян шароитда бу совун сувда чўкмайди.

Бироқ ... агар ҳамма нарса табиий-илмий усул билан исбот қилинганда эди, сиз бугун биринчи дарсда иштирок этганингизни ҳеч қачон исбот қила олмас эдингиз. Бугун нонушта қилганингизни қандай исботлайсиз? Ахир бу воқеаларни қайтадан такрорлаб текшириш иложиси йўқ-ку! Нима қилиш керак?

Бундай пайтларда биз “тарихий-юридик” деб аталадиган усулга мурожаат қилишга мажбурмиз. Бу усулда, қилинган даъво “кўрсатмалар” орқали исботланади. Бошқача айтганда, «хукм» муҳим аҳамиятга эга бўлган «кўрсатмалар» асосида чиқарилади. Кўрсатмалар уч турга бўлинади: оғзаки гувоҳликлар, ёзма гувоҳликлар ва ашёвий далиллар (мисол учун, пистолет, ўқ ёки дафтар). Юридик методни қўллаган ҳолда сиз бугун эрталабки машғулотда иштирок этганингизни тўла-тўқис ишонарли тарзда исбот қилиб бера оласиз. Дўстларингиз сизни кўришган, дафтарда ёзувлар қолдиргансиз, ўқитувчи сизни эслайди ва ҳ kz.

Табиий-илмий усулдан фақат такрорланувчи ходисаларни исботлаш учун фойдаланиш мумкин. Бироқ тарихий шахс ёки тарихий воқеага тааллуқли бўлган бирон-бир нарсани исботлаш (ёки инкор қилиш) зарур бўлганда, табиий фанлар кўп фойда бермайди. «Вильям

Шекспир ҳақиқатан яшаб ўтганми?» «Мартин Лютер Кинг фуқаро ҳукуқлари учун қураш олиб борганми?» «Носиралик Исо Ким бўлган?» «Иван Грозний ўз ўғлини ўлдирганми?» «Исо Масих ўликлардан қайта тирилганми?» каби саволларни ечиш учун табиий фанлар қўлладиган текшириш усуллари тўғри келмайди.

Чунки бу саволлар табиий-илмий исботлаш доирасидан ташқарида ётади. Бу саволларга юридик йўл билан ёндашиш лозим.

Бошқача қилиб айтганда, кузатишлар, қайд этилган маълумотлар, қилинган тахмин, хуласаларга ва тажрибаларга асосланган ҳолда «Сиз ўлимдан қайта тирилиш мумкин эканлигини исботлаб бера оласизми?» ёки «Ҳазрати Исо — Худо эканлигини қандай қилиб исботлаш мумкин?» каби саволларга узил-кесил жавоб бера олиш мумкин эмас.

Одамлар тарихий-юридик усулдан фойдаланмоқчи бўлсалар, у ҳолда улар далилларнинг ишончлилигини текшириб кўришлари керак.

Масиҳийлик айнан нимаси билан мени ўзига жалб қилишини биласизларми? Бу эътиқод қанақадир кўр-кўронга ёки нодонларча ишонищдан иборат эмас, аксинча асосли, онгли эътиқоддир ва айнан шу нарса мени ўзига жалб қиласди. Муқаддас Китобда ҳар сафар бирор киши ўз имонини намоён қилиши керак бўлганида, сўз асосли эътиқод ҳақида боради. Исо: «Сизлар ҳақиқатни билиб оласизлар» (Юҳан. 8:32), деб айтган эди. У: «Сизлар бехабарликда қоласизлар», деб айтгани йўқ.

Бир куни Масиҳдан шундай деб сўраб қолишади: «Бутун илоҳий амрларнинг энг муҳими қайси бири?» У нима деб жавоб қилганини эслайсизми? «Раббинг бўлган Худовандни бутун қалбинг билан, бутун жонинг билан, бутун онгинг билан ва бутун қувватинг билан севгин». Менинг фикримча, кўпгина имонлиларда мавжуд бўлган муаммо шундан иборатки, улардаги имон фақатгина қалбда яшайди, Масиҳ ҳақидаги далиллар эса уларнинг онгига етиб бормайди.

Бизда Раббимизни таниб билиш учун Муқаддас Рух билан янгиланган онг бор; Уни севиш учун қалб бор; шунингдек, Уни танлаш учун ихтиёр бор. Раббимизни улуғлаш учун, Уни имкон қадар чуқурроқ таниб билиш учун биз бир вақтнинг ўзида ҳар уч ўлчамда яшашимиз зарур. Сизда қандай билмадим-ку, аммо менинг қалбим онгим инкор қилган нарса учун хурсандчилик қилолмайди. Менинг қалбим ва менинг онгим бир-бирлари билан уйғунашган ҳолда ҳаёт кечиришга яратилган. Масиҳга Нажоткор ва Тангри деб ишониш учун ҳали ҳеч кимдан онгли равишда ўз-ўзини ўлдириш талаб қилинмаган.

Кейинги бобларда биз Исо ҳақидаги ёзма ва оғзаки далилларнинг қай даражада ишонарли эканлигини кўриб чиқамиз.

4

Муқаддас Китоб: унга таяниш мумкинми?

Янги Аҳд — бу Исо ҳақидаги тарихий маълумотларнинг асосий манбасидир. Мана шу сабабдан ҳам 19 ва 20 асрларда Муқаддас Китоб ҳужжатларининг ишончсиз ва нотўғри, деб топилиши учун кўпгина уринишлар қилинган. Гарчи ишончсиз деб қўйилаётган айловлар ҳеч қанақанги тарихий асосларга эга бўлмаса-да ва бу айловларнинг кўп қисми археологик изланишлар, кашфиётлар билан инкор қилинган бўлса-да, бу уринишлар шу пайтгача ҳам давом этиб келаяпти.

Кунларнинг бирида мен Аризона университетида маъруза қилдим. Очиқ илмий мунозарали маърузамдан сўнг ўша ердаги адабиёт ўқитувчisi менинг олдимга келди. У бу очиқ илмий мунозарага ўзининг барча талabalарини олиб келган эди. У менга қараб шундай деди:

— Ҳурматли профессор Мак-Дауэлл, Масих ҳақидаги сизнинг жамики тасдиқларингиз бор-йўғи биргина иккинчи асрга таалуқли бўлган ҳужжатга асосланган. Бу тарихга мувофиқ эмас. Айнан бугун мен талabalарга Янги Аҳд Масих ҳаётини осонгина қилиб аниқ-равшан тасвирлаб бера олмаслигини тушунтириб бердим: ахир Янги Аҳд Масих ўлимидан анча кейин ёзилган.

Мен эса унга жавобан шундай дедим:

— Азиз ҳамкасбим, сизнинг Янги Аҳд тўғрисидаги тасаввурларингиз 25 йилга эскириб кетиби.

Профессорнинг Муқаддас Китоб ёзувларига нисбатан қарашлари Муқаддас Китоб танқидчиси, германиялик Ф. Баурнинг фикрларига асосланган эди. Баур Янги Аҳдининг катта қисми эрамизнинг 2 асли охирларида ёзилган, бироқ ундан олдин эмас, деб тахмин қиласди. У Янги Аҳдга афсона ва уйдирмалар тўплами сифатида қарайди. Баур бу афсона ва уйдирмаларни уларнинг қофозга ёзилиш вақти билан Исо ерда яшаган вақтни ажратиб турувчи оралиқда юзага келган, деб ҳисоблади.

Бироқ, 20 аср бошларига келибօқ, археологлар топган топилмалар Янги Аҳд кўлләзмаларининг ишончли ва аниқ эканлигини тасдиқлаб берди.

Янги топилган қадимиј папирус (папирус — тропик қамишдан қилинган ёзув қофози) топилмалари (эрэмизнинг 130 йилида ёзилган

Жон Риланд қўлёзмаси, эрамизнинг 155 йилига тўғри келадиган Честер Витти папируслари ва эрамизнинг 200 йилида ёзиб қолдирилган II Бодмер папируслари) Масиҳ ҳаёти даври билан бирмунча кейинроқ ёзилган машхур қўлёзмалар ўртасидаги боғловчи бўғин бўлди.

Миллар Барроуз (Йель университети) шундай деб ёзган эди:

«Янги Аҳд ёзилган грек тили билан папирус топилмалари ёзилган тилнинг таққосланиши Янги Аҳд матнларининг ҳеч қандай бузилишларсиз бизга етиб келганилигига бўлган ишончни янада кўпроқ мустаҳкамлади».

Бундай топилмалар олимларнинг Муқаддас Китобга маълумотлар манбаи сифатида қараб, унга кўпроқ ишонч билдиришлари учун муҳим асос бўлди.

Машхур ва таниқли археолог Уильям Олбрайт шундай деб ёзади:

«Биз энди ҳозир тўла ишонч билан қўйидагини таъкидлашимиз мумкин: Янги Аҳднинг бирор-бир китоби эрамизнинг 80-йилларидан кейин — яъни, ҳозирги кундаги Муқаддас Китобни кескин танқид қилувчилар ўртасида қабул қилинган сана: эрамизнинг 130-150 йилларидан тўлиқ икки авлод аввал ёзилган деб тахмин қилишга ҳеч қандай жиддий асос йўқ».

Олбрайт ўзининг бу тасдиғини «Масиҳийлик бугунги кунда» («Крисчианити Тудей») журналига берган интервьюсида яна бир бор айтиб ўтади:

«Мен Янги Аҳднинг барча китоблари имон келтирган яхудийлар томонидан эрамизнинг биринчи аспи 40 - 80 йилларида (аникрофи — 50 ва 77 йиллар орасида) ёзилган, деб ҳисоблайман».

Ҳар қандай археологдан: «Дунёдаги яшаб ўтган археологлар ичида энг таниқлиси ким?» деб сўраб кўринг. Сизнинг бу саволингизга албатта сэр Уильям Рамси деб жавоб беришади. Уильям Рамси Ҳаворийлар китобини матнда айтиб ўтилганидек, эрамизнинг 1 аслида эмас, балки 2 аслида ёзилган, деб ҳисобловчи немис тарихий мактабига қарашли кишилардан эди. Ҳаворийлар фаолияти китобининг танқидчилар томонидан ўқилиши натижасида Рамси бу китобда берилган давр (эрамизнинг 50-йиллари) воқеа-ҳодисалари баёнини ишончли эмас ва шу сабабдан тарихчининг диққат-эътиборига молик бўлолмайди, деб топди. Шунинг учун ҳам у Кичик Осиё тарихи бўйича амалга оширган ўз илмий изланишларида Янги Аҳдга ҳеч қанақанги эътиборини қаратмади.

Бироқ, ўз изланишлари давомида у барибир Луқо баён этган Хушхабарга мурожаат қилишига тўғри келди. У китобдаги тарихий далилларнинг мутлақ аниқ эканлигини қайд қилиб борди ва унинг

Ҳаворийлар фаолияти китобига бўлган муносабати аста-секинлик билан ўзгара бошлади. Охир-оқибатда эса Рамси «Луқо — олий даражадаги тарихчидир... Бу муаллиф буюк тарихчилар билан бир қаторда туриши керак», деб тан олишга мажбур бўлди.

Айнан энг кичик тафсилотларнинг аниқлиги Рамсининг Ҳаворийлар китоби 2 асрда ёзилиши мумкин эмас, бу 1 аср ўрталариға тегишли бўлган хужжатдир, деб хulosса чиқаришига сабаб бўлди.

Хозирги кунга келиб, кўпгина либерал илмий текширувчилар Янги Аҳднинг анча илгарироқ ёзилиш санасини тўғри, деб топишга мажбурулар.

Д-р Жон Робинсон ўзининг «Янги Аҳднинг янги ёзилиш санаси» китобида жуда ҳам дадил хulosаларни айтиб ўтган. У ўз изланишлари давомида Янги Аҳд бошидан-охиригача Қуддус қулагунга қадар (Эрамизнинг 70-йиллари) ёзилган, деган хulosага келади.

Хозирги кунда «расмий танқид» деб аталувчи танқид вакиллари Янги Аҳдни ташкил қилувчи маълумотлар Хушхабар қўринишини олгунга қадар оғзаки тарзда етиб келган, деб таъкидлайдилар. Бу танқидчилар воқеалар бўлиб ўтган вақт билан уларнинг китоб бўлиб ёзилиш вақти орасидаги узилиш аввал аниқланганига қараганда анча қисқа, деб тан олишади. Бироқ шунга қарамасдан, улар Хушхабардаги тафсилотларнинг баён этилиш шакли ҳалқ оғзаки ижоди (афсона, эртак, ривоят, матал) қўринишини олган, деб таъкидлайдилар.

Халқ оғзаки ижоди шаклининг юзага келиши foясига қарши келтиришимиз мумкин бўлган далил шундан иборатки, маълумотларни оғзаки етказиб бериш даври (танқидчиларнинг аниқлаши бўйича) маълумотлардаги бу танқидчилар айтаётган барча ўзгаришларнинг юзага келиши учун жуда камлик қиласи.

Дорт коллежида Муқаддас Китобдан дарс берувчи Саймон Кистмейкер Янги Аҳднинг ёзилишигача бўлган вақт оралифининг қисқалиги ҳақида шундай дейди:

«Содда ҳалқларда ҳалқ оғзаки ижодининг тўпланиши — бу юз йилларгача чўзилувчи, аста-секинлик билан кечадиган доимий жараёндир. У кўпдан-кўп авлодлар иштирокини талаб қиласи. Агар «расмий танқидчилар»га қулоқ тутадиган бўлсак, у ҳолда Хушхабар хикоялари салкам бир авлод ҳаёти давомидаётқ яратилган ва тўпланган бўлиб қолади! Хушхабарнинг алоҳида-алоҳида тафсилотлари вақт бўйича сиқилган, қандайдир тезлик билан юз берувчи жараёнга айлануб қолади».

Илгари Дублин университетида теология бўйича Қирол профессори бўлган А. Х. Мак-Нил расмий танқидчилар илгари сурган

оғзаки юзага келиш гоясина инкор қиласы. Мак-Нил расмий танқидчиларга Исо айтган сүзларнинг сақлаш одатига эътибор беришларини кўрсатиб ўтади. Агарда 1 Коринфликларга Мактуб 7:10, 12, 25 ларни диққат билан ўқиб чиқадиган бўлсак, Исонинг айтган сўзлари жуда синчковлик билан эслаб қолинганини, Унинг сўзларини ёзишда ўзига яраша урф-одат борлигини кўрамиз.

Яҳудий динида қабул қилинишича, шогирд ўз устозининг сўзларини ёддан эслаб қолиши керак. Яхши шогирд «бирорта томчи ҳам ташқарига оқиб кетолмайдиган оғзи берк идиш»га ўхшайди (Мишна, Абот, II, 8). К. Ф. Бёрни назариясига кўра («Раббимизнинг шеърияти», 1925), Масихнинг сўзлари шеърий шаклда арамий тилида баён қилинган — бундай усулда ёдда сақлаб қолиш осонроқ бўлган.

Қадимги тарих бўйича Фарбий Мичиган университети профессори Пол Мейер шундай деб ёзади:

«\$Утверждение, будто христианство «высиживало» пасхальный миф на протяжении столетий, или что источники были написаны много позже событий, просто не соответствует фактам».

Расмий танқидни таҳлил қилган ҳолда, У. Олбрайт шундай деб ёзади:

«\$Только современные гуманитарии, не владеющие ни историческим методом, ни исторической перспективой, могли наплести такую паутину спекулятивных рассуждений, какой «формальные критики» окружили Евангелие».

Олбрайтнинг ўз фикрига кўра, «йигирма йил ёки эллик йил ҳам — Исо томонидан айтилган аниқ сўзларнинг ўзи ва моҳияти сезиларли даражада ўзгаришларга юз тутиши учун жуда камлик қиласы».

Кўпинча Муқаддас Китоб тўғрисида бирор киши билан суҳбатлашганимда, мен кинояли эътирозларни эшишиб қоламан:

— Эй қўйсангизчи, Муқаддас Китобга ҳам ишониб бўладими?
Ахир у салкам 2000 йил аввал ёзилган-ку. Бу китобда хато ва зиддиятли фикрлар тўлиб ётиди.

Мен ҳамиша бу каби суҳбатдошларимга жавобан шундай дейман:

— Мен эса, Муқаддас Китобга таяна оламан, деб ҳисоблайман.

Шундан сўнг, уларга тарихчи-талабаларгага маъруза қилаётган пайтимда мен билан юз берган воқеа ҳақида сўзлаб бераман. Хусусан, бу маърузада мен ўнта антик адабиёт асарларининг ҳақиқийлигини асослашга қараганда, Янги Аҳднинг бузилмаган, ҳақиқий эканлигига кўпроқ далилу асос келтириш мумкинлиги ҳақида айтиб ўтдим.

Бу пайтда уларнинг профессори бир бурчакда ўтирган ҳолда:

— Эй қўйсангиз-чи, бўлмаган гап! — деган оҳангда мийигида

кулиб ўтиарар эди.

Шунда мен ундан сўрадим:

— Сиз нега кулгига олаяпсиз?

У эса менга:

— Биласизми, тарихчиларга Янги Аҳднинг ишончлилиги ҳақида гапириш — бу тўғридан-тўғри сурбетликдир!

Менга бирор киши бу каби ўйт беришини жуда хуш кўраман: бу пайтда мен фақат бир савол билан мурожаат қиласман (ва шу пайтгача мен тайинли жавоб эшифтмаганман). Мен ундан сўрадим:

— Марҳамат қилиб айтингчи, мана сиз — тарихчисиз; сиз адабий ёки тарихий асарнинг қай даражада аниқ ва ҳақиқий эканлигини билиш учун унинг қандай белгиларига қараб хulosса чиқарган бўлардингиз?

Энг таажжубланарлиси, профессор ҳеч қанақанги белгиларни айтиб бера олмади. Менда эса Янги Аҳднинг бузилмаган, ҳақиқий эканлигига етарлича белгилар бор эди ва мен улар тўғрисида шу заҳотиёқ унга сўзлаб бердим.

Менинг фикримча, Муқаддас Ёзувларнинг бузилмаган ва ишончли эканлиги бошқа исталган тарихий ҳужжатни текшириш давомида фойдаланиладиган белгилар бўйича текширилиши керак. Ҳарбий тарихчи К. Сандерс тарихшуносликнинг учта асосий принципини келтириб ўтади ва тушунтиради. Бу — библиографик текшириш, ички кўрсатмаларни текшириш ва ташқи кўрсатмаларни текширишдир.

Библиографик текшириш

Библиографик текшириш ҳужжатни бизгача етказиб келган матилар кетма-кетлигини қўриб чиқишидан иборатdir. Бошқача айтганда (биз асл нусхага эга бўлмаган бир пайтда), бизда мавжуд нусхалар қай даражада аниқ ва тўғри: қўллэзма ҳолидаги манбалар нечта, шунингдек, асл нусхадаги ҳужжат билан қўлимиздаги нусха орасидаги вақт қанча эканлигини аниқлашдир.

Биз Янги Аҳднинг қўллэзма манбаларига қанчалик бой эканлигимизни баҳолаш осон: бунинг учун уларни исталган бошқа қадимий матилар билан солиштириб қўриш етарлидир.

Фукидиднинг «Тарих» асари (эр. ав. 460-400 й.): бизда тахминан эрамизнинг 900 йилларига — яъни, унинг ўлимидан 1300 йил кейинги даврга оид бўлган бор-йўғи саккизта қўллэзма мавжуд.

Шунингдек, Геродотнинг «Тарих» асари қўллэзмалари ҳам кам сонлидир. Улар ҳам бирмунча кейинги сана билан белгиланган, бироқ шунга қарамай, Ф. Ф. Брюс айтганидек, «ҳеч бир филолог-классик

бизга маълум бўлган қўлёзмалар асарларининг аслидан 1300 йил фарқ қилгани учунгина Геродот ёки Фукидиднинг ҳақиқийлигини шубҳа остига қўймайди».

Арасту ўзининг «Поэтика»сини тахминан эрамиздан аввалги 343 йилда ёзган, бизга маълум бўлган энг биринчи қўлёзма эса эрамизнинг 1100 йили билан белгиланган: орадаги фарқ салкам 1400 йилни ташкил қиласди ва бундай қўлёзмадан бор-йўғи бешта бор.

Цезарь «Галл урушлари тарихи»ни эрамиздан аввалги 58 ва 50 йиллар ўртасида ёзган ва унинг ҳақиқийлиги 1000 йил кейин ёзилган тўққиз ёки ўнта қўлёзма асосида аниқланган.

Янги Аҳд қўлёзмаларининг бу асарларга қараганда қўплиги эса кишини ҳайратда қолдиради. Масиҳ даври билан эрамизнинг иккинчи асри орасидаги бўшлиқни тўлдирувчи илк папирус топилмаларидан сўнг кўпгина бошқа қўлёзмалар ҳам топилди. Бугунги кунга келиб бизга Янги Аҳднинг 20000 тадан кўпроқ қўлёзмаси маълум бўлди. Таққослаш учун: машхур «Илиада»нинг 643 та рўйхати маълум бўлиб, қўлёзма манбаларининг қўплиги жиҳатидан у Янги Аҳддан кейин иккинчи ўринда туради.

Илгари Британия Музейининг директори ва бош библиографи бўлиб ишлаган сэр Фредерик Кенион қўлёзмалар ҳақидаги фан борасида тенги йўқ ҳисобланади. Қуйида келтирилган хulosса унга тегишилдидир:

«Бу ҳолдаги илк манба билан бизга маълум бўлган илк кўчирмалар орасидаги вақт шу қадар кичиклигидан уни эътиборга олмаса ҳам бўлади. Муқаддас Китобнинг ҳар бир қисми бошда қандай ёзилган бўлса, худди шундайлигига етиб келганлигига шубҳа қилишга энди асосимиз йўқ. Биз энди Янги Аҳд китобларининг тўғрилиги ва ягоналиги узил-кесил асосланган, деб айта оламиз».

Янги Аҳд ёзилган грек тили бўйича мутахассис Ж. Гарольд Гринли қўйидаги қўшимча қиласди:

«Модомики олимлар антик давр классикларининг асарларини ишончли ва тўғри деб қабул қиласар эканлар (бу асарларнинг бизгача етиб келган илк кўчирмалари асл нусхалардан кўп асрлардан сўнг ёзилганлигига ва бундай қўчирмалар сони у қадар кўп эмаслигига қарамасдан), демак, Янги Аҳднинг тўғрилигини ҳам асосли, деб ҳисоблаш мумкин».

Янги Аҳдга нисбатан библиографик текширишнинг қўлланилиши бизни ишонч берувчи хulosаларга олиб келади: қўлёзмалар сони жиҳатдан Янги Аҳд бошқа исталган антик адабиёт асарига қараганда анча юқори ўринда туради. Агар бунга 100 йиллик жадал суратдаги

текстологик илмий қидирув ишларини қўшадиган бўлсак, биз дадиллик билан Янги Аҳднинг асл матнига эгамиз, деб айта оламиз.

Ички кўрсатмаларни текшириш

Библиографик текшириш ҳозирча фақат бир нарсани, яъни, бизнинг қўлимиздаги матн асл нусхада яратилган матндан фарқ қилмаслигини кўрсатиб берди. Бироқ биз ҳали бу матнда баён этилган маълумотларнинг қай даражада ишончли эканлигини ҳам текшириб кўришимиз керак бўлади. Бу ички кўрсатмаларга — яъни, К. Сандерс тизими бўйича ҳужжатнинг тарихийлигини текширишнинг иккинчи босқичига тааллуқли бўлган ишдир.

Бу босқичда адабий танқидчи Арасту қоидасига амал қиласи: «Мавжуд бўлган шубҳаларни танқидчининг манманлиги фойдасига эмас, балки ҳужжатнинг фойдасига ҳал қилиш керак».

Бошқача айтганда, Жон У. Монтгомерига кўра:

«Текширилаётган ҳужжатнинг баён этаётган тасдиқларига қулоқ тутиш зарур; агар муаллиф зиддиятли фикрлар ёки аниқ қўриниб турган хатолар билан ўз обрўсини тўкмаган бўлса, сохталик ва хатоликларга асосланмаслик керак».

Чикаго университети тарих фанлари бўйича профессори доктор Луи Готтшальк ўз услубини тарихий тадқиқот ишларида кенг қўлланиладиган қўлланмасида баён этган. Готтшальк «муаллиф ёки гувоҳнинг ҳақиқатни айтиб бера олиш қобилияти» ҳақида тўхталиб ўтади.

Ушбу қобилият, «ҳаттоки, агарда у куч ишлатиш ёки хийла-найранг билан қўлга киритилган ҳужжатда, ёки бошқа жиҳатдан заиф бўлган, ёки миш-мishлар асосида ёхуд холис бўлмаган гувоҳдан олинган маълумотлар асосида ёзилган ҳужжатда бўлса ҳам» тарихчига маълумотнинг ҳақиқийлигини текширишда ёрдам беради.

Бундай «ҳақиқатни айтиб бера олиш қобилияти» гувоҳнинг баён этилаётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан географик ва вақт жиҳатдан яқинлиги билан чамбарчас боғлиқдир. Янги Аҳдда баён этилган Исонинг ҳаёти ва таълимоти тўғрисидаги тафсилотлар уларни ўз кўзи билан кўрган гувоҳлар томонидан, ёки бўлмаса, улар ҳақида ана шу гувоҳлардан эшигтан кишилар томонидан ёзиб қолдирилган.

Луқо (Луқо 1:1-3) «Орамизда авж олган воқеаларни ҳикоя қилишга киришган қўпларнинг ташаббуслари маълумдир. Бу бўлиб ўтган ҳодисотларни бошданоқ ўз кўзлари ила кўриб, бизга нақл қилган кишилар Илоҳий Каломнинг шоҳиду хизматкорлари бўлмишлар.

Шундай қилиб, мен ҳам бошидан ҳаммасини синчиклаб текширганимдан кейин, эй муҳтарам Теофил, бу воқеаларнинг тафсилотини тартиб ила сизга ёзиб беришни муносиб қўрдим»

Бутрус (2 Бут. 1:16) «Биз Рabbимиз Исо Масихнинг куч-қудрат билан келиши ҳақида сизларга маълумот берганимизда, уйдирма афсоналарни гапириб келмадик. Унинг салобатини ўз кўзимиз билан кўрганимиз»

Юҳанно (1 Юҳан. 1:3) «Сизлар биз билан муносабатда бўлинглар, деб мана шу кўриб эшитганларимиздан сизларни хабардор қилмоқдамиз. Биз эса Ота билан ва Унинг Ўғли Исо Масих билан муносабатдамиз». (Юҳан. 19:35): «Бу ҳодисани кўрган киши, сизлар ишонинглар деб, гувоҳлик бериб келмоқда. Унинг гувоҳлиги ҳақиқатдир, у ҳақиқатни сўзлаётганини билади».

(Луқо 3:1) «Қайсар Тибериус салтанатининг ўн бешинчи йили эди. Яхудияда Пўнтий Пилат, Жалилада Ҳирод, Итурея билан Трахонит вилоятларида унинг укаси Филип, Авилина Юртида эса Лисаний ҳокимлик қиласр эдилар».

Баён этилаётган воқеаларга нисбатан бу қадар яқинлик — гувоҳ томонидан қилинган тасдиқларни текшириш учун ўта муҳим нарса ҳисобланади.

Бироқ, тарихчига бевосита воқеа содир бўлган жойда бўлган ва ҳақиқатни сўзлаши мумкин бўлган, аммо онгли равишда ёки беихтиёр ёлгон маълумотлар берадиган кишилар билан учрашишга ҳам тўғри келади.

Янги Аҳдда ёзилган Масих ҳақидаги ҳикоялар Уни тирик ҳолда кўра олган кишилар ҳаёт бўлган пайтдаёқ қўлма-қўл бўла бошлаган эди. Масихни ўз кўзи билан кўрган бу кишилар шубҳасиз, бу ҳикояларнинг аниқ ва тўғри эканлигини тасдиқлашлари ёки инкор қилишлари мумкин эди. Хушхабарни тарғиб қиласр эканлар, ҳаворийлар Исо ҳақида сўзлаган пайтларида ҳаммага маълум бўлган нарсаларга таяниб сўзлаганлар (ҳатто ашаддий душманлари билан рўйбарў келган пайтларида ҳам).

Ҳаворийлар фақат: «Ахир биз ўзимиз кўрганимиз» ва «Биз ўзимиз эшитганимиз», деб айтиш билан чегараланмаганлар, улар ўз усуулларини ўзгартирган ҳолда, душманларига тик қараб: «Сизлар ўзингиз бунинг ҳаммасини биласизлар», «Ўзларингиз кўргансизлар, ўзларингиз биласизлар», деган сўзларни ҳам айтганлар. Шу нарса аниқки, ҳар қандай одам агар рақибининг хабардор эканлигини билмаса, унга «Ўзларингиз биласизлар» деб айтмайди: жуда майд, аҳамиятсиз нарсаларда хато қилишнинг ўзи кишига қимматга тушади.

(Хав. 2:22) — «Эй Истроил эрлари, бу сўзларни тингланглар! Носиравлик Исо — қилган қудратли ва мўъжизали ишлари асосида Худо томонидан тасдиқланган кишидир. Унинг орангизда қилган ишларини ўзларингиз биласизлар».

(Хав. 26:24-27) — «Павлус ўзини шуидай деб ҳимоя қиласкан, Фест баланд овоз билан сўзини бўлди-да:

— Нодонлик қиляпсан, Павлус! Катта олимлик сени ақлдан озишга оборяпти! — деди. Павлус эса:

— Мен нодонлик қилмаяпман, муҳтарам Фест. Аксинча, ҳақиқат ва фаросат юзасидан фикр юргизяпман. Подшоҳ бу хусусда билимдон бўлгани учун у билан бемалол сўзлашмоқдаман. Бу воқеалардан хеч бири унинг назаридан қочмаган бўлса керак, деб ўйлайман. Чунки булар бир чеккада қилинган иш эмас».

Янги Аҳднинг тарихий манба сифатида қимматли эканлиги ҳақида Манчестер университети Муқаддас Китоб танқиди ва экзегетикаси профессори Ф.Ф. Брюс шундай деган:

«...илк тарғиботчилар фақатгина очиқ кўнгилли гувоҳлар билан мулоқот қилмаганлар, балки душманона муносабатда бўлган бошқа кишилар ҳам бўлган. Исонинг ҳаёти ва ўлими шарт-шароитлари уларга яхшигина маълум бўлган. Шогирдлар қалтис, ноаниқ ҳаракат қилиб қўйишлари мумкин эмас эди (далилларни била туриб бузиб кўрсатиш ҳақида-ку гап бўлиши мумкин эмас), у ҳолда айнан шу нарсани кутиб турганлар уларни шу заҳотиёқ фош қилиб ташлаган бўлардилар. Аксинча, илк тарғиботчиларнинг куч-қуввати улар тингловчиларнинг маълумотлардан хабардор эканлигига бўлган ишончдан иборат эди: улар фақатгина «биз гувоҳ бўлганмиз» деб айтибгина қолмадилар, балки «ўзларингиз биласизлар» (Хав. 2:22) деган сўзларни ҳам айтганлар. Агарда тарғиботчилар бирор-бир аниқ маълумотларда тўсатдан ҳақиқатдан узоқлаша бошлаганларида эди, у ҳолда душманона муносабатдаги гувоҳларнинг яқин атрофда туриши мумкинлиги доимо далилларнинг аниқланишига хизмат қилган бўлар эди».

Фаразли муносабатдаги гувоҳларнинг ёзма гувоҳликларни таҳлил қилишдаги аҳамияти ҳақида Лоренс Мак-Гинли (Сент Питер Коллежи) шундай дейди:

«Аввалом бор: одатий ҳикоялар тўлиқ кўринишига эга бўлган пайтда, бу воқеаларни ўз кўзи билан кўрган гувоҳлар ҳали тирик эди. Бундай гувоҳларнинг ичida янги диний ҳаракатнинг ашаддий душманлари ҳам бўлган. Шунга қарамасдан, маълум бўлган ҳодисалар ва очиқ тарғиб қилинган таълимот ҳақида ҳикоялар, ҳар қандай

ёлгон таъкидлар рад этилиши мумкин бўлган даврда сўзланган».

Янги Аҳд тадқиқотчisi Роберт Грант (Чикаго университети) ушбу хуносага келади:

«Ҳамма маълумотларни ўз ичига олган Хушхабарлар ёзиб тутатилган пайтда (ёки ҳеч бўлмаганда, улар айнан ўша пайтда ёзилган, деб тахмин қилиш мумкин), воқеа-ҳодисаларнинг гувоҳлари ҳали ҳаёт эдилар ва уларнинг кўрсатмаларини бутунлай ҳисобдан чиқариб ташлаш мумкин эмасди... Бу нарса эса Хушхабарларн Исонинг ҳаёти, ўлими ва қайта тирилиши ҳақидаги асоси ишончли бўлган ҳужжатлар сифатида кўриб чиқишимиз кераклигини билдиради».

Маълумотига кўра тарихчи-тадқиқотчи бўлган Уилл Дюрант ўз ҳаётини антик даврга тааллуқли бўлган ҳужжатларни таҳлил қилишга бағишилаган. У шундай деб ёзган эди:

«\$Несмотря на предвзятость и теологические предубеждения евангелистов, улар «кўшиб гапиравчилар» сукут сақлайдиган ҳодисаларни ҳам ёзиб қолдиришган: ҳаворийларнинг Шоҳлиқда юқори ўринларни эгаллаш учун қилган ҳаракатлари; уларнинг Исо ҳибсга олингандан кейинги қочишлари; Бутруснинг тониши; Исонинг Жалилада мўъжиза кўрсатишдан бўйин товлаши; тингловчиларнинг, Исо ақлсиз эканлиги ҳақидаги таъкидлари; Унинг – бошида – Ўз хизматига ишонмаслиги; келажакни билмаслигини тан олиши; аччиқ пушаймонлар пайти; Унинг хоҷдаги умидсизларча қичқирифи. Бундай ҳолатларнинг тасвирини ўқиши давомида, ҳеч ким улар ортида ҳақиқий шахс турганлигига шубҳа қилмайди. Агарда бир нечта оддий кишилар бир авлод ҳаёти даврида шунчалик ёрқин ва жозибали шахсни, шунчалик олий аҳлоқни ва илҳом баҳш этувчи инсоний биродарликни ўйлаб чиқарганларида Хушхабарларда баён қилинган барча мўъжизалардан ҳам ҳайратланарлироқ мўъжиза бўлган бўлар эди. Икки асрлик «юқоридан қилинган танқид»дан сўнг бизда, Фарб кишиси тарихидаги энг жозибали варажни ташкил қиласидиган, Масижнинг ҳаёти, феъл-автори ва таълимоти ҳақида етарлича аниқ бўлган тасаввур ҳосил бўлди».

Ташқи кўрсатмаларни текшириш

Тарихийликнинг учинчи босқичи – бу ташқи кўрсатмаларни текширишдир. Савол қуйидагидан иборат: бошқа тарихий маълумотлар тадқиқот қилинаётган ҳужжатларда баён этилган тафсилотларни тасдиқлайдими ёки инкор қиласидими? Яъни: таҳлил қилинаётган ҳужжатдан бошқа қанақа манбалар бу ҳужжатни

аниқлигини, ишончлилигини ва тўғрилигини тасдиқловчи маълумотларга эга?

Готтшалькнинг тасдиқлашича, «бошқа тарихий ва илмий далиллар билан мос тушиш ва ёки мувофиқлашув кўп ҳолларда бир ёки бир неча гувоҳларнинг қўрсатмаларини текширишда ҳал қилувчи омил ҳисобланади».

Юҳаннонинг икки дўсти Юҳанно ҳикоясида баён этилган тафсилотларни тасдиқлайдилар. Тарихчи Евсевий, Иераполь нозири Папиянинг (эр. 130 й.) ёзиг қолдирган ишларидан парча келтиради:

«Оқсоқол (ҳаворий Юҳанно) яна шундай дер эди:

«Бутруснинг таржимони бўлган Марқ, у (Бутрус) Масиҳнинг сўzlари ва ишлари борасида нима деган бўлса, ҳаммасини ёзиг борган; бироқ тартиб билан ёзмаган. Чунки Маркнинг ўзи Раббимизнинг тингловчиси ҳам, йўлдоши ҳам бўлмаган. Бироқ, мен олдин айтиб ўтганимдек, кейинчалик у Масиҳ таълимотини Раббано маърузаларини ёзиг борган киши сифатида эмас, балки зарурат туфайли тарғиб қилган Бутрусга йўлдош бўлган. Шунинг учун ҳам Марк унинг сўzlарини қандай айтилган бўлса, шундайлигича ёзиг бориб хато қилмаган, чунки у эшитган сўzlаридан ҳеч нарсани тушириб қолдирмаслик ва бу билан бирор бир хатога йўл қўймаслик учун ўзини назорат қилиб борган».

Лион нозири Ириней (эр. 180 й.; Ириней умренинг саксон етти йилини масиҳийликка бағишлаган, ёшлигида ҳаворий Юҳаннонинг шогирди бўлган Смириск нозири Поликарпнинг шогирди бўлган) шундай деб ёзган:

«Матто ўз Хушхабарини яхудийлар орасида, уларнинг ўз она тилларида тарғиб қилган; бу пайтда Бутрус билан Павлус Римда Хушхабарни тарғиб қилишаётган ва у ерда жамоатга асос солишаётган эдилар. Улар бизнинг орамиздан кетганларидан сўнг (яъни, уларнинг ўлимидан кейин — ўрнашиб қолган урф-одатга қўра, 64 йилдаги Нерон қувғинликлари даврида), Бутруснинг шогирди ва таржимони бўлган Марк Бутрус ваъзларининг асосий мазмунини ёзма шаклда бизга ўз қўли билан топширди. Павлуснинг ҳамроҳи бўлган Луқо хушхабар китобида Устози уни қандай қилиб тарғиб қилганини ёзиг қолдирган. Шундан сўнг эса, Раббимизнинг шогирди бўлган, шунингдек, Унинг бағрига бош қўйган (Юҳ.13:25 ва 21:20 га қаранг) Юҳаннонинг ўзи Осиёда, Эфесда яшаган пайтида ўз Хушхабарини ёзган».

Жуда асосли бўлган ташқи қўрсатмаларни кўп ҳолларда бизга археология беради. Археология Муқаддас Китобни танқидан тадқиқот қилиш ишларига ўз ҳиссасини қўшади. У, албатта, илоҳийлик ёки ҳақиқатни юзага чиқариш соҳасида иш кўрмайди, бироқ у ёки бу

воқеа-ходисалар тафсилотининг қанчалик аниқ эканлигини тасдиқлайди. Археолог Жозеф Фри шундай деб ёзади:

«Археология танқидчилар томонидан тарихга зид ёки маълум далилларга қарама-қарши деб топилган кўп сонли воқеа-ходисаларнинг тарихда ҳакиқатан ҳам бўлиб ўтганлигини тасдиқлаб берди».

Қандай қилиб археология Уильям Рамсини Луқо ёзувларининг тарихий аҳамиятига нисбатан ўзининг салбий муносабатини ўзгартиришга мажбур қилганини ва бу нарса уни Ҳаворийлар фаолияти китоби Кичик Осиёнинг географияси, қадимги тарихи ва ижтимоий ҳолатини жуда аниқ қилиб кўрсатиб берган, деб хулоса чиқаришга олиб келганлигини кўриб ўтдик.

Ф. Ф. Брюс шундай дейди: «Биз археология Янги Аҳдни тасдиқлади, деб айтишга тўла ҳақлимиз. Луқо баён этган Ҳушхабарнинг аввал нотўғри, деб ҳисобланган барча жойлари, бугунги кунда ёрдамчи (ташқи) далиллар туфайли ишончли ва тўғри деб топилди».

Антик давр тарихшуноси А. Н. Шервин-Уайт шундай деб ёзади:

«Ҳаворийлар фаолияти китобининг тарихий аниқ эканлигини исботлаш учун бизда етарлича далиллар мавжуд».

Сўнгра у ўз сўзига қўшимча қиласди:

«Ҳозирги кунда унинг тарихан тўғри эканлигини ҳатто майдага тафсилотларда баҳсласишишга уриниш — кўриниб турган бемаънилиkdir. Қадимги Рим тарихи билан шугулланувчи тарихчилар анчадан бўён бу китобга шубҳа уйғотмайдиган манба сифатида ишонадилар».

Мен ўзим Янги Аҳднинг тарихий эмаслиги ва ишончсизлигини асослаш учун анча-мунча вақт сарфладим ва охир-оқибатда бу китоб тарихий хужжат сифатида тўла-тўқис ишончга сазовор, дега хулосага келдим. Агар бирор киши Муқаддас Китоб айнан шу маънода ишонарли эмас, деб таъкидлайдиган бўлса, у ҳолда у салкам жамики антик адабиётни ҳам инкор қилиши керак бўлади.

Одамлар кўп ҳолларда баъзи бир критерийларни оддий, «дунёвий» адабиётга қўлласалар, умуман бошқа критерийларни Муқаддас Китобга қўллайдилар. Бундай қилиш мумкин эмас. Адабиёт қандай бўлишидан қатъий назар: дунёвийми ёки илоҳийми, уни тадқиқ қилаётганда бир хил тизимдаги баҳолашдан фойдаланиш керак. Ана шундагина — ишончим комилки — биз Муқаддас Китоб — бу Исо ҳақидаги ишончли ва тўғри бўлган тарихий далил, деб айта оламиз.

Риджент-колледжи систематик теология соҳаси профессори доктор Кларк Х. Пиннок шундай дейди:

«Бизда худди мана шундай ёркин матний ватарихий гувохликларга эга бўлган, худди мана шундай мулоҳазали хуносага олиб келувчи кўп ҳажмли тарихий маълумотларга эга бўлган антик даврга оид бошқа ҳеч қандай ҳужжат йўқ. Ҳеч қанақанги виждонли киши бундай манбани ҳисобдан четта чиқариб қўймайди. Масиҳийликнинг тарихий ишончлилигига қаратилган скептицизм бемаъни (яъни, илоҳийликка зид) хурофотларга асосланади».

5

Ёлғон учун ким ўлимга боради?

Масиҳийликни танқид қилувчиларнинг барчаси қўпинча Исо ҳаворийларининг ҳаётида юз берган ўзгаришларни назардан четда қолдирадилар. Бу ўзгаришлар — Масиҳ сўзларининг ҳақиқат эканлигини тасдиқловчи энг яхши далиллар. Масиҳийлик эътиқоди тарихий воқеълик бўлганилиги учун, уни ўрганишда ёзма гувохликлар билан бир қаторда, оғзаки гувохликлардан ҳам кенг кўламда фойдаланишимизга тўғри келади.

«Тарих»нинг бир қанча таърифлари мавжуд. Уларнинг ичидаги энг яхиси, — бу «ўтмиш ҳақидаги гувохликларга асосланган билимлар», деб берилганидир. Мен шундай деб биламан. Агар бу тўғрида менга бирор киши эътиroz билдирадиган бўлса, у ҳолда мен унга шундай савол билан мурожаат қиласман:

— Сиз Наполеоннинг ҳақиқатан ҳам тарихда яшаб ўтганлигига ишонасизми?

Одатда жавоб тасдиқ тариқасида бўлади. Мен савол беришда давом этаман:

— Сиз уни кўрганмисиз?

У одам албатта: «Йўқ», — деб жавоб беради.

— У ҳолда сиз буни қаёқдан биласиз?..

Одамлар тўғридан-тўғри гувохликларга, далилларга таянадилар.

Тарихга берилган бу таъриф муҳим муаммони юзага олиб чиқади: гувохлик ва далиллар ишончли бўлиши керак. Акс ҳолда тингловчи нотўғри маълумотлар билан таъминланган бўлади. Масиҳийлик ўтмиш ҳақидаги далилларга асосланган билимларни талаб қиласми: «Исо ҳақидаги бошланғич оғзаки гувохликларга ишониш мумкинми? Улар Исонинг сўзлари ва ишларини рўй-рост етказиб бера олган, деб ҳисоблай

оламизми?»

Мен «Ҳа», деб ҳисоблайман.

Мен ҳаворийларнинг гувоҳликларига ишонаман, чунки бу ўн икки ҳаворийдан ўн биттаси қийноғу азоблар ичида ўлим топди. Улар Масихнинг ўликлардан тирилганлигига ва Унинг Худо Ўғли эканлигига ишонганлари учун ҳалок бўлдилар. Бу ҳаворийларни азоблаб қийнаганлар, қамчилаб урганлар ва охир-оқибатда ўша даврда энг машхур бўлган азобли ўлимларига маҳкум қилганлар:

1. Бутрус — хочга михланган.
2. Идрис — хочга михланган.
3. Матто — қиличдан ўтказиб ўлдирилган.
4. Юҳанно — ўз ўлеми билан ўлган.
5. Алфей ўғли Ёқуб — хочга михланган.
6. Филип — хочга михланган.
7. Симун — хочга михланган.
8. \$Фаддей — камон ўқлари билан ўлдирилган.
9. Исонинг укаси Ёқуб — тошбўрон қилинган.
10. Тўма — найзага ўтқазилган ҳолда ўлдирилган.
11. Бартолмей — хочга михланган.
12. Забадий ўғли Ёқуб — қиличдан ўтказиб ўлдирилган.

Шу жойда суҳбатдошларим бир овоздан эътиroz билдиришади:

— Ол-а, шунча одам ёлгон учун ўлиб кетаверган, бироқ бу ҳеч нарсани исботлай олмайди.

Ҳа, кўпчилик одамлар ёлгон учун ҳалок бўлганлар, аммо улар ўзлари буни — ҳақиқат деб билганлар-ку! Агар ўликлардан қайта тирилиш ҳақиқатда юз бермаганида эди (яъни, агар бу ёлгон бўлганида), у ҳолда Исонинг шогирдлари буни билган бўлардилар. Мен уларни алданган, деб ҳатто тасаввур ҳам қила олмайман. Бундан келиб чиқадики, бу ўн бир киши ёлгон учун нафақат ўлганлар, балки, энг муҳими, улар ёлгон учун ўлимга бораётганликларини билиб турганлар ҳам! Била туриб ўлимга тик борган ўн бир кишини инсоният тарихидан излаб топиш жуда мушқулдир.

Ҳаворийларнинг барча қилган ишларига тўлиқ баҳо бериш учун бир неча омилларга эътибор қаратишимизга тўғри келади. Биринчидан, ҳаворийлар ёзаётганларида ва сўзлаётганларида, улар ўзлари тасвиirlаб бераётган воқеа-ҳодисаларнинг шоҳидлари сифатида ёзганлар ва сўзлаганлар.

Бутрус шундай деган:

«Биз Раббимиз Исо Масихнинг куч-қудрат билан келиши ҳақида сизларга маълумот берганимизда, уйдирма афсоналарни гапириб

келмадик. Унинг салобатини ўз кўзимиз билан кўрганмиз» (2 Бут. 1:16). Шубҳасиз, ҳаворийлар уйдирма ва афсоналарни ҳақиқатдан фарқлай олганлар.

Юҳанно, яхудийларнинг бўлиб ўтаётган воқеаларни билишларини, чунки улар ана шу воқеаларнинг шоҳиди бўлгандикларини таъкидлаб ўтган:

«Азалдан бор бўлган Ҳаёт Каломи борасида биз эшитиб тамошо қилган, кўзларимиз кўрган, қўлларимиз сезганини сизларга маълум қилмоқдамиз. Ҳаёт зоҳир бўлди, Отанинг ҳузуридаги абадий Ҳаёт бизга зоҳир бўлди. Биз Уни кўрдик ва шоҳид бўлиб сизларга билдиримоқдамиз. Сизлар биз билан муносабатда бўлинглар, деб мана шу кўриб эшитганларимиздан сизларни хабардор қилмоқдамиз. Биз эса Ота билан ва Унинг Ўғли Исо Масиҳ билан муносабатдамиз» (1 Юҳан. 1:1-3).

Луқо эса, биз юқорида кўриб ўтганимиздек, шундай деб ёзган: «Орамизда авж олган воқеаларни ҳикоя қилишга киришган кўпларнинг ташаббуслари маълумдир. Бу бўлиб ўтган ҳодисотлар бошданоқ ўз кўзлари ила кўриб, бизга нақл қилган кишилар Илоҳий Каломнинг шоҳиду хизматкорлари бўлмишлар. Шундай қилиб, мен ҳам бошидан ҳаммасини синчилаб текширганимдан кейин, эй муҳтарам Теофил, бу воқеаларнинг тафсилотини тартиб ила сизга ёзиб беришни муносиб кўрдим...» (Луқо 1:1-3).

Шунингдек, Ҳаворийлар фаолияти китобида Луқо Масиҳ тирилганидан сўнг шогирдларига Ўзини зоҳир қилган кейинги қирқ кунни тасвирлаб, шундай деб ёзди:

«...Исонинг бажаришга ва ўргатишга киришган ҳамма нарсаларини, чунончи Унинг дастлабки кунларидан бошлаб, то Ўзининг танлаган ҳаворийларига Муқаддас Рух амри ила буйруқлар бериб, осмонга кўтарилиган кунигача рўй берган ҳамма воқеаларни ilk китобимда қаламга олдим. Исо азоб чекиб ўлганидан кейин, қирқ кун мобайнида ҳаворийларига зоҳир бўлиб, Худонинг Шоҳлиги ҳақида уларга сўзлар ва ишонарли исботлар билан Ўзини барҳаёт қилиб кўрсатар эди» (Ҳав. 1:1-3).

Ҳаворий Юҳанно эса ўз Хушхабарининг сўнгги қисмини шундай деб бошлиди: «Исо бу китобда ёзилмаган бошқа бир талай ибратли мўъжизаларни Ўз шогирдларига кўрсатди» (Юҳан. 20:30).

Бу гувоҳликларнинг энг асосий мазмуни Исонинг ўликлардан тирилиши ҳақидаги хабардан иборатдир. Ҳаворийларнинг ҳар бири Уни ўликлардан тирилганидан кейин тирик ҳолда кўрдилар:

Луқо 24:48

Ҳав. 4:33

1 Кр. 15:15

Юх. 15:27	Ҳав. 5:32	1 Юх. 1:2
Ҳав. 1:8	Ҳав. 10:39,41	Ҳав. 22:15
Ҳав. 2:24,32		1 Кор. 15:4-9
Ҳав. 3:15	Ҳав. 13:31	Ҳав. 23:11 Ҳав. 16:16

Иккинчидан, Исонинг ҳақиқатан ҳам ўликлардан тирилганлигига ҳаворийларнинг ўзлари ҳам ишонч ҳосил қилишлари лозим эди. Бошида улар ишонишмади. Улар қочиб кетишиди ва яшириниб олишди (Марк 14:50). Улар ўз шубҳаларни очиқ-оайдин айтишиди. Ҳаворийлар кетма-кет инкор қилиб бўлмас далилларга эга бўлганларидан сўнгтина ишонч ҳосил қилдилар.

Мих чандиқларига қўлини тегизмагунча, Масиҳнинг тирилганлигига ишонмаслиги ҳақида айтган Тўмани эсланг. Орадан кўп йиллар ўтиб, Тўма Масиҳ йўлида азобли ўлим топди. Нима, у ҳам алданганмиди? Тўма тутган ўйлининг ҳақиқат эканлигини исбот қилиш учун ўзини қурбон қилди.

Шу жумладан, Бутрус ҳам. У Исо сўроқ қилинаётган пайтда бир неча маротаба Масиҳдан тонади. Ва охир-оқибатда Исодан воз кечади ҳам. Бироқ, мана шу қўрқоқ билан нимадир юз беради. Масиҳнинг хочга михланиси ва қабрга қўйилишидан кейин бир неча кун ўтгач, Бутрус Қуддусда пайдо бўлади ва ўлим жазосига ҳукм қилишлари мумкинлигига ҳам қарамасдан, ўз нутқларида Исонинг Масиҳ эканлигини ва У ўликлардан тирилганлигини қўрқмасдан, жасорат билан сўзлай бошлади.

Охир-оқибатда, Бутрус боши пастга қаратилган ҳолда хочга михланади. Нима, у ҳам алданганми? Бутрус билан нима юз берган бўлиши мумкин? Нима уни Исо хизмати йўлидаги жасоратли курашчига айлантириди? Нима учун у Исо учун ўлимга ҳам тайёр эди? Бу саволларга бериладиган ягона қониқарли жавоб 1 Коринфликларга Мактуб 15:5 деб биламан – «Аввал У Кифага ... кўринди» (яъни Бутрусга, Юх. 1:42 га қаранг).

Ўз хошиш-иҳтиёрига қарши чиққан кишига ажойиб мисол қилиб Исонинг укаси Ёкубни келтириш мумкин (Мт. 13:55, Марк 6:3). Ёкуб бошда илк ўн икки шогирд қаторига кирмаган бўлса-да, (Мт. 10:2-4), кейинроқ бориб Павлус ва Барнабо каби (Ҳав. 14:14) ҳаворий деб тан олинди (Гал. 1:19). Исо ҳали тирик пайтида Ёкуб ўз акаси Исонинг Худо Ўғли эканлигига ишонмас эди (Юх.7:5). Ёкуб ўз укалари ва сингиллари билан бир бўлиб Исонинг устидан кулган бўлиши ҳам мумкин:

– Нима, сен одамларнинг сенга ишонишларини хоҳлаяпсанми?

Яхписи сен Қуддусга бориб, ўша ерда ўз ўйинларингни кўрсатгин!

Эҳтимол, Ёқуб Исонинг кўча-кўйда юришини ва ҳар қандай чегарадан нарига ўтувчи даъволарини («Мен йўл, ҳақиқат ва ҳаётдирман. Менсиз ҳеч ким Отанинг олдига боролмайди» — Юҳ. 14:6; «Мен — ток, сизлар — новдасизлар» — Юҳ. 15:5; «Мен яхши Чўпонман... Ўзимниклар эса Мени биладилар» — Юҳ. 10:14) ўзи учун ва барча оила учун шармандали ҳол деб ҳисоблагандир. Сиз-чи, агар ўз акангиз шундай сўзларни гапириб бошласа, сиз нима деб ўйлаган бўлардингиз?

Аммо Ёқуб билан ҳам нимадир юз берди. Исони хочга михлаганларидан ва қабрга қўйганларидан сўнг, Ёқуб Қуддусда Исо ҳақида Хушхабар айта бошлади. У Исонинг инсонлар гунохи учун ўлганлиги ва ўликлардан тирилиб, хозирда барҳаёт эканлиги ҳақида сўзлайди. Охир-оқибатда Ёқуб Қуддусдаги жамоат раҳбарларидан бирига айланади ва «Ёқубнинг мактуби» китобини ёзади. Китобнинг илк сўзлари — «Мен Худонинг ва Раббимиз Исо Масиҳнинг қули Ёқуб» деб бошланади. Ҳа, бу Исонинг укаси Ёқуб эди.

Ёқуб азобли ўлимга маҳкум қилинди: у олий руҳоний Ҳананиянинг амрига кўра тошбуён қилинади (Иосиф Флавийга кўра). Нима, Ёқуб ҳам алданганмиди? Бу саволга ягона ҳақ жавобни мен 1 Коринфликларга мактуб (15:7) дан топаман: «Ундан сўнг Масиҳ Ёқубга... кўринди».

Агар Масиҳ ўликлардан тирилмаганида, ҳаворийлар бунинг ёлғон эканлигини билган бўлардилар. Ким билсин, эҳтимол улар қандайдир фоят катта ёлғонни қўллаб-қувватлагандирлар? Бундай тахминни бу одамларнинг биз билган жамики аҳлоқий сифатлари билан ёнма-ён қўйиш жуда қийиндир. Ҳаворийларнинг ўзлари ёлғонга қарши чиқиб, уни қоралашган ва тўғрисўз бўлишининг қанчалик муҳим эканлиги ҳақида таъкидлаб ўтишган. Улар одамларга ҳақиқатни очиб бериш учун интилгандар.

Тарихчи Эдвард Гибbon ўзининг машҳур «Рим империясининг инқиrozга учраши ва ҳалокати» китобида «илк масиҳийларнинг гарчи қаттиқўл бўлса-да, ўта пок аҳлоқ-одоби» масиҳийликнинг тез суратларда ёйилишидаги бешта сабабнинг бири бўлганлигини айтади.

Нотингемдаги Азиз Юҳанно коллежи ректори Майкл Грин шундай дейди:

«Ўликлардан тирилишга бўлган ишонч хочга михланган ваъзчининг руҳий тушқунликка тушган издошларини илк жамоатнинг қўрқмас шоҳидлари ва жафокашларига айлантирди. Худди мана шу ишонч Исонинг издошларини бошқа яҳудийлардан ажратиб турган

ва уларни мустаҳкам бирлашган гурухга айлантирган. Бу одамларни зиндонларга ташлаш, азоб-уқубатларга дучор қилиш мумкин эди-ю, бироқ уларнинг «учинчи куни у қайтадан тирилган» лигига бўлган эътиқодларидан воз кечишларига ҳеч ким мажбурлай олмасди».

Учинчидан, ўз Устозларининг қайтадан тирилганлигига ишонч ҳосил қилганлари ҳамон ҳаворийларда пайдо бўлган ботирлик, буларнинг ҳаммаси шунчаки бир ёлғон-яшиқ бўлган, деган фикрга ўрин қолдирмайди. Ҳаворийлар бирданига — нақ бир кечанинг ўзидаёқ — қўрқмас ва жасоратли кишиларга айланиб қолдилар. Аввалига Исодан тонган Бутрус, тўсатдан ўлим хавфидан ҳам қўрқмасдан Исонинг тирилганлигини ва барҳаёт эканлигини бор овозича айтиб эътироф этади. Ҳукумат Масиҳнинг издошларини ҳибсга олади, уларни калтаклашади, бироқ орадан кўп ўтмай улар Исо ҳақида очиқ-ойдин гапирган ҳолда яна Қуддус кўчаларида пайдо бўлишади (Ҳав. 5:40-42). Масиҳ шогирдларининг дўстлари уларнинг яшовчанлигига, душманлари эса улар қўрсатган жасоратга қойил қолар эдилар. Бунинг устига улар қандайдир шаҳардан узоқроқ, ҳимояланган жойларда эмас, балки Қуддуснинг нақ ўзида Хушхабар ваъзини айтишар эди.

Исонинг издошлари Унинг тирилганлигига ишонмаганларида азобу қийноқларга ва ўлимга тик бормас эдилар. Уларнинг бир ёқадан бош чиқариб, ҳамфирлик билан ягона таълимотни ваъз қилишлари, матонатли ва жасоратлиликлари — гоятда ҳайратланарли эди. Бирор бир одамлар гуруҳида ҳамфирликка эришиш жуда қийин иш — бироқ Исо издошларнинг барчаси қайтадан тирилишнинг ҳақиқат эканлигини тасдиқлаганлар. Агар улар ёлғончи, фирибгар бўлган бўлсалар, у ҳолда нима учун улардан ҳеч бўлмаганда биттаси қийноқлар остида «ёрилмаганлиги» сабабини тушунтириб бериш жуда ҳам қийиндир.

Француз олими ва файласуфи Паскаль шундай деб ёзган эди:

«Ҳаворийлар фирибгар бўлган, деган тахмин бемаъниликтан ўзга нарса эмас. Бу айловни мантиқан ниҳоясига етказишга уриниб кўрайлик, бу ўн икки киши Исо Масиҳ хотча михланиб, ўлдирилгандан кейин бир жойга йигилишади ва Масиҳни қайтадан тирилди, деб айтиш учун ўзаро келишиб олишади, деб фараз қиласилик. Бу нарса дунёвий асосларнинг ҳам, диний асосларнинг ҳам емирилишини билдирган бўларди. Инсон қалби тушуниб бўлмас даражада бекарорликка ва ўзгарувчаликка мойилдир, уни ваъдалар билан осонгина ўзгартириш мумкин, эътиборни жалб қилувчи моддий нарсалар билан йўлдан оздириш мумкин. Масиҳ издошларининг ҳеч

бўлмаганда биттаси мана шу кучли васвасаларга берилганида ёки қамоқ ва қийноқларнинг янада кучлироқ азоблари олдида чидай олмаганида эди, уларнинг ҳаммаси ҳалок бўлган бўлар эди».

«Қандай қилиб улар бир кечанинг ўзидаёқ ўzlари Исонинг сўзларини ва қайтадан тирилишни ваъз қилган ҳар уч қитъада ўз душманларига, сурбетликка, таҳқирлашларга, тўхтовсиз синовларга, қамоқча ва ҳатто, ўлимга қарши чиқувчи бир гуруҳ кучли гайрат ва шижаот эгаларига айланиб қолдилар?» — деган савол билан мурожаат қиласи Майкл Грин.

Ҳаворийлар ҳаётида юз берган ўзгаришларни номаълум бир муаллиф қуидагича тасвиirlаб беради:

«Масиҳ хочга михланган куни уларнинг қалби фам-андухга тўлган эди, ҳафтанинг биринчи куни эса шодлик билан тўлиб-тошди. Хочга михланиш кунида улар сўнгги умидларини йўқотдилар, ҳафтанинг биринчи куни эса уларнинг қалби ишончга ва умидга тўлди. Улар Масиҳнинг қайтадан тирилганлиги ҳақида биринчи бор эшитганларида, бу нарсага ишона олмадилар, уларни ишонтириш қийин бўлди, бироқ ўzlари ишонч ҳосил қилганларидан сўнг эса уларда заррача ҳам шубҳага ўрин қолмади. Бундай қисқа вақт ичида бу одамлардаги ҳайрон қоларли даражадаги ана шу ўзгаришни қандай қилиб тушунтириш мумкин? Ўз-ўзидан маълумки, қабрдаги жасаднинг фойиб бўлиши уларнинг феъл авторини бундай тарзда ўзгаришиши ва руҳини бардам қилиши мумкин эмас эди. Уч кун — уларга шунчалик таъсири кўрсата олувчи афсонанинг келиб чиқиши учун жуда кам фурсатдир. Афсоналарнинг шаклланиши учун вақт зарур. Бу психологик далил рад этиб бўлмайдиган изоҳ талаб қиласи. Дунёга мавжуд таълимотлар орасидаги энг олий одоб-аҳлоқ қоидаларига эга бўлган таълимотни берган ушбу эркак ва аёл гувоҳларнинг феълатворлари ҳақида ўйлаб кўринг. Улар ўз ҳаётлари мобайнida мана шу қоидаларга риоя қилишгани ҳақида ҳаттоки уларнинг душманлари ҳам гувоҳлик беганлар. Қуидаги, психологик жиҳатдан бемаъни бўлган ҳолни тасаввур қилиб кўринг: қақшатқич зарбага учраган қўрқоқлар тўдаси бир куни қандайдир ҳужрада йиғилишади, бир неча кундан кейин эса ҳар қандай қувғинилклар билан жим бўлишга мажбур қилиб бўлмайдиган яхлит гурухга айланишади; улар билан юз берган ушбу тубдан ўзгаришни улар дунёга ўзларининг сохта таълимотларини тиқиширмоқчи бўлишган, деб тушунтириш — ақлга сифмайдиган bemânnilikdir».

Кеннет Скотт Латуретт шундай деб ёзади:

«Қайта тирилиш юз бериши ва Муқаддас Руҳнинг шогирдларга

тушиши... катта аҳамиятга әгадир. Бошида Исо — «Истроилни халос қиладиган Нажоткор»дир, деб умид қилиб юрганларини қайгу-ҳасрат билан эсловчы, саросимада қолган ва ҳафсаласи пир бўлган одамлар куч-гайратга тўлган шоҳидларга айланисиди».

Пол Литтл шундай деб савол беради:

«Жамиятнинг аҳлоқий тизимини ўзгартириб юборган бу одамлар ким бўлди экан: учиға чиққан ёлғончиларми ёки адашган телбаларми? Бу ҳолатларнинг исталган бирига Қайта тирилиш далилига қараганда ишониш қийинроқдир ва бунинг устига ўёки бу ҳолни асослаб берувчи ҳатто кичкинагина бўлса ҳам, бирорта бир далил йўқдир».

Ҳаворийларнинг мустаҳкам ишончини, шу жумладан, ўлимини ҳам осонгина қилиб тушунтириб бўлмайди. «Британник» қомусидаги маълумотларга кўра, Оригеннинг айтишича, Бутрус боши пастга қилинган ҳолда хочга михланган. Бутруснинг ўлимини Герберт Воркман қўйидаги тасвиirlайди:

«Раббимиз айтганидек, одамлар Бутруснинг атрофини ўраб қуршаб олишади ва уни Аврелиев йўли бўйлаб, Ватикан тепалигида жойлашган Нерон боби яқинидаги жойга қатл қилиш учун олиб борадилар. Бу жойда Бутрусгача ҳам унинг кўплаб биродарлари бешафқат ўлимга маҳкум қилинган эдилар. Ўз илтимосига кўра, уни ўз Устози каби азоб чекишига нолойиқ инсон сифатида боши пастга қилинган ҳолда хочга михладилар».

Гарольд Маттингли ўзининг тарихий трактатида шундай деб ёзади: «Ҳаворийлар Бутрус ва Павлус ўзларининг гувоҳликларига қонлари билан имзо чекканлар».

Тертуллиан: «Ҳеч ким агар ўзининг ҳақ эканлигига ишонмаса, ўлишни истамайди», — деб ёзган эди.

Кўп йиллар давомида талабаларга қандай қилиб гувоҳдан кўрсатмалар олишга эришиш ва бу кўрсатмаларнинг қай даражада рост эканлигини аниқлаш борасида дарс бериб келган Гарвард профессор-хуқуқшуноси Саймон Гринлиф шундай хulosага келади:

«Урушлар тарихи солномаларининг бирортасида ҳам ўз фоясига бу қадар содиклик, сабр-тоқат ва мустаҳкам иродага мисол топа олмайсан. Ўзлари қўллаб-қувватлаётган эътиқодлари асосларини ва буюк далилу ҳақиқатларни синчковлик билан қайтадан кўриб чиқиш учун ҳаворийларда мумкин бўлган жамики сабаблар мавжуд эди».

Ҳаворийлар ўз ўлимлари орқали ўз сўзларининг ҳақ эканлигини кўрсатиб бердилар. Мен, ўзлари ишонган нарса учун жон фидо қилиш у ёқда турсин, ҳаттоки кўччани ҳам кесиб ўтишга қўрқадиган кўпгина замондошларимнинг сўзларидан кўра ҳаворийларнинг сўзларига

кўпроқ ишонишим мумкинлигига аминман.

6

ЎЛИК НАЖОТКОР КИМГА КЕРАК?

Ҳақ иш учун кўпгина инсонлар ўз жонларини фидо қилганлар. Въетнамда бўлган урушга қарши норозилик белгиси сифатида ўз-ўзига ўт қўйган Сан-Диеголик талабани эсга олинг. Олтмишинчи йилларда кўпгина буддистлар бутун дунё жамиятининг дикқат-эътиборини Жанубий-Шарқий Осиёга жалб қилиш мақсадида ўз-ўзларига ўт қўйдилар.

Ҳаворийлар муаммосининг моҳияти қўйидагидан иборат эди: уларнинг иши хочда ҳалок бўлди. Улар Исонинг Нажоткор эканлигига ишонар эдилар. Ҳаворийлар Унинг ҳалок бўлиши мумкинлигини тасаввур ҳам қила олмасдилар. Улар Исо Худо Шоҳлигини яратади ва Истроил ҳалқини бошқаради, деб ишонардилар.

Ҳаворийларнинг Масиҳга нисбатан муносабатларини, Исонинг хочга тортилиши улар учун бутунлай бўлиши мумкин бўлмаган ҳодиса бўлганлигини тушуниб етиш учун Масиҳ давридаги Нажоткор ҳақидаги тасаввурларни ўзимиз учун аниқлаштириб олишимиз зарурдир.

Исонинг ҳаёти ва таълимоти нажоткорликнинг барча яхудийча назарияларига бутунлай қарама-қарши эди. Яхудийларга болалиқданоқ, Нажоткор шоҳона, ҳамиша зафар қозонувчи сиёсий доҳий сифатида келади, деб таълим беришар эди. Бу таълимотга кўра, У яхудийларни қулликдан озод қиласди ва Истроилнинг аввалги шуҳратини тиклади. Азоб чекаётган Нажоткор эса «нажоткорликнинг яхудийча тасаввурларига бутунлай ёт эди».

И. Ф. Скотт Масиҳ даврини қўйидагича тасвирлаб беради:

«...бу мисли кўрилмаган фалаёнлар даври эди. Диний раҳбарлар ҳалқнинг ҳовурини қийинчилик билан тўхтатиб турад әдилар: ҳамма жойда кишилар ваъда қилинган Кутқарувчини сабрсизлик билан кутар әдилар. Ушбу кутиш ҳисси, шубҳасиз, мамлакатнинг яқин ўтмишдаги тарихи билан боғлиқ эди.

Яхудийларнинг бутун бир авлоди, уларнинг ҳақ-ҳуқуқ ва эркинлигини поймол қилаётган римликлар қўл остида яшаб келаётган эди; римликларнинг қатагонлари яхудийлардаги ватанпарварлик

рухини янада ошириди ва мустаҳкамлади. Ушбу кескин даврда мўъжизавий қутқарилиш ва уни амалга оширувчи Нажоткор-Шоҳ ҳақидаги қадимий орзу, аслида моҳияттан унда ҳеч қандай янгилик бўлмаса ҳам, янгича маъно касб этар эди. Хушхабарларда тасвиirlab берилган ҳаяжонли фикрлардан олдин узоқ кутиш даври бўлди.

Кўпчилик аҳоли учун Нажоткор, кўп йиллар олдин У Ишаёв ва унинг замондошлари учун Ким бўлган бўлса, шуни англатар эди: яхудий халқи учун галаба ва фаровонлик олиб келадиган Довуд Ўғли. Нажоткор ҳақидаги оддий халқ орасида тарқалган тасавурлар, биринчи навбатда, миллий ва сиёсий қўринишига эга бўлганлиги Хушхабар нурида яққол қўзга ташланади».

Яхудий олими Жозеф Клауснер шундай ёзади:

«Нажоткор аста-секинлик билан нафақат атоқли сиёсий раҳбар, балки баркамол аҳлоқий сифатларга эга бўлган инсонга ҳам айланди».

Жейкоб Гартенхус Масиҳ давридаги кўпчилик яхудийларда мавжуд руҳий ҳолат ҳақида кўйидагича тасвиirlab беради:

«Яхудийлар ўзларини римликларнинг зулмидан озод қиласиган Нажоткорни кутаётган эдилар... Нажоткор ҳақидаги умидлар, биринчи навбатда, миллий озодлик орзуси устига қурилган эди».

«Яхудий қомуси»да ёзилишича, яхудийлар «ўзларини ажнабий босқинчилар зулмидан қутқарадиган, римликларнинг манфур ҳукумронлигига чек қўядиган ва ўзининг осуда, адолатли шоҳлигига асос соладиган, Довуд хонадонидан бўлган ваъда қилинган Нажоткорни қўришни хоҳлар эдилар».

Ушбу даврга келиб яхудийлар ваъда қилинган Нажоткор гоясига умид боғлар эдилар. Ҳаворийлар ҳам Нажоткорга ўз атрофларидағи кишилар каби ишонар эдилар. Миллар Бэрроуз ёзганидек, «Исо яхудийлар тасаввур қилган Довуд фарзандидан шунчалик фарқ қилар эдики, ҳатто Унинг шогирдлари ҳам Нажоткорлик гоясининг Исога боғлиқлигига жуда катта қийинчилик билан ишонар эдилар».

Келжакда Ўзини хочга тортилиши ҳақидаги Исонинг айтган сўзлари шогирдларда ҳеч қандай иштиёқ уйғотмади (Луқо 9:22). А. Б. Брюснинг таъкидлашича, «ҳали ҳам умид бордек, У вужудга келган ҳолатга жуда ҳам қайгули назар ташлаётгандек, Унинг хавотирланиши асоссиз бўлиб чиқадигандек бўлиб туолар эди... хочга тортилган Масиҳ — ҳаворийлар учун фақатгина шармандаликни англатар эди, ечимга эга бўлмаган қарама-қаршилик ҳам шундан иборат бўлиб, кўпгина яхудийлар Тангри осмон шуҳратига кўтарилганидан кейин ҳам мана шу фикрда қолдилар».

Илгари Оксфорд университетининг профессори бўлган Альфред

Эдерсхейм, «биз Масиҳ ҳақида биладиган ҳақиқатларнинг ичидаги энг ҳайратланарлиси — бу Уинсонлар олдига келган вақтдир», деб жуда ҳам ҳақ сўзларни айтган (8).

Янги Аҳдда ҳаворийларнинг Масиҳга нисбатан бўлган муносабатларини бирма-бир кузатиб бориш мумкин: улар фалаба қозонувчи Нажоткорни кутишган эди. Исо Ўзининг Қуддусга бориши ва у ерда азоб-уқубатларни қабул қилиши лозимлиги ҳақида гапирганидан сўнг, Ёқуб ва Юҳанно Масиҳдан Унинг шоҳлигига Унинг ўнг ва чап томонидан жой олишлари учун ваъда беришини сўрашди (Марк 10:32-38). Улар ўша вақтда қандай Нажоткор ҳақида ўйлаган эдилар? Азоб чекаётган, хочга тортилган Нажоткор ҳақидами? Йўқ, улар сиёсий доҳий ҳақида ўйлаган эдилар. Исо уларга, улар Унинг сўзларини тушумаганликларини ва нима ҳақда сўраётганликларини билмасликлари ҳақида айтди.

Исо Ўзи тортадиган азоб-уқубатлар ва хочга тортилиши ҳақида сўзлаганида, ўн икки ҳаворий Унимани назарда тутаётганлигини тушуна олмадилар (Луко 18:31-34). Уларнинг келиб чиқиши ва тарбияси: «бизни «яхши ҳаёт» кутаяпти», деб тахмин қилишга мажбур қиласи эди. Кейин эса — Гўлгота. Исо уларнинг Нажоткори бўлиши ҳақидаги барча умидлар барбод бўлди. Саросимага тушган ҳаворийлар уй-уйларига тарқалиб кетдилар. Барча ўтган йиллар бефойда бўлди!

Фуллер номидаги Теологик семинарияning Янги Аҳд бўйича профессори доктор Жорж Лэдд шундай деб ёзди:

«Шу сабабли ҳам Уни ҳибсга олишганда шогирдлари Уни ташлаб кетишиди. Улар барча душманларни ўзига бўйсундирадиган зафар қозонувчи Нажоткор келишига жуда ҳам ишонишган эдилар. Шу сабабли ҳам Уни енгилган ва қамчи зарбалари остида қонга беланиб ётган Пилат хўжми остида бўлган ночор асир сифатида қатлга олиб кетиляётган, хочга михланяётган ва у ерда оддий жиноятчи каби жон берган ҳолда кўришганида — уларнинг Масиҳга нисбатан бўлган барча нажоткорлик умидлари барбод бўлди. Психология фанидан биламизки, биз фақат ўзимиз эшитишни хоҳлаган нарсанигина эшитамиз. Исонинг келажакда азоб тортиши ва ўлиши ҳақидаги башоратларига шогирдлар қулоқ солмадилар. Унинг огоҳлантиришларига қарамасдан, шогирдлар бу воқеаларга бутунлай тайёрланмадилар...»

Бироқ, бир неча ҳафтадан сўнг, илгариги барча шубҳа ва гумонларга қарамасдан, шогирдлар Қуддусга қайтиб келдилар ва Исони Қутқарувчи, Худо ҳамда яхудийларнинг Нажоткори сифатида

улуглай бошладилар. Бу ҳолатга нисбатан мен топишим мумкин бўлган ягона ишонарли изоҳ Коринфликларга биринчи Мактуб 15:5 да келтирилган — «...У ...сўнгра ўн икки шогирдига кўринди». Бундан бошқа яна нима ҳам тушкунликка тушган шогирдларга халқ ичидаги Хушхабар тарқатишга, азоб-уқубатларни қабул қилиш ва хочга тортилган Нажоткор учун жон фидо қилишга куч бахш эта оларди? Кўриниб турибдик, У ҳақиқатдан ҳам «қирқ кун мобайнинда ҳаворийларга зоҳир бўлиб, Худонинг Шоҳлиги ҳақида уларга сўзлар ва кўп ишонарли исботлар билан Ўзини барҳаёт қилиб кўрсатар эди» (Ҳав. 1:3).

Ҳа, кўпгина инсонлар ҳақ йўлида жон фидо қилдилар, аммо ҳаворийларнинг ҳақ иши эса хочда ҳалок бўлди. Фақат ўликлардан қайта тирилиш ва Масиҳ билан қайта учрашувгина Унинг издошлиарини У ҳақиқатдан ҳам Нажоткор бўлганлигига ишонтирди. Бунга нафақат уларнинг ҳаёти ва фаолиятлари, балки ўлимлари ҳам гувоҳлик беради.

7

ШОУЛ БИЛАН ҚАНДАЙ ҲОДИСА РЎЙ БЕРГАНИНИ ЭШИТГАНМИСИЗ?

Худди менинг ўзим каби дўстим Жек ҳам университетларда тез-тез маъруза қилиб туради. Бир куни уни кутилмаган совға кутиб турар эди. Талабалар у билан «университет атеисти» ўртасида очиқ мунозара уюштиришга қарор қилишди.

Унинг «рақиби» фалсафа профессори бўлиб, у жуда сўзамол ва масиҳийларга нисбатан жуда ҳам адоватли муносабатда эди.

Жек биринчи бўлиб ваъз қилди. У Исонинг ўликлардан қайта тирилиши фойдасига берилган гувоҳликлар, ҳаворий Павлуснинг имонга келиши ҳақида батафсил сўзлаб берди. Сўнгра у ўз гувоҳлиги: университетда ўқиётган вақтида Масиҳ унинг ҳаётини қандай қилиб ўзгартирганлиги билан ўртоқлашди.

Мана, ниҳоят, у ўз сўзини тутатди ва минбарга ўша профессор кўтарилди. У жуда ҳам асабийлашар эди. Қайта тирилиш фойдасига берилган гувоҳликларни ҳам, Жекнинг ўз ҳаёти ҳақида айтган сўзларини ҳам у рад эта олмас эди. Шунда у ҳаворий Павлуснинг тўсатдан имонга келиши ҳақидаги ҳикояга ёпишиб олди. У «баъзан кишилар ўзлари курашаётган нарсага жуда ҳам қизиқиб кетиши ва охир-оқибатда ўша нарса тарафдори бўлиб қолиши» ҳақида узоқ гапириди.

Шу пайт менинг ўртоғим қулимсираб деди:

— Агар шундай бўладиган бўлса, сиз жуда ҳам эҳтиёт бўлишингиз лозим, ахир бу кетишида сиз ҳам масиҳийга айланиб қолишингиз мумкин!..

Тарслик ёш яхудий Шоул масиҳийларнинг ашаддий душмани эди. Унинг ҳаворий Павлусга айланиши ҳикояси — бу масиҳийлик фойдасига берилган энг диққатга сазовор гувоҳликлардан биридир.

Шоул диний арбоб, яхудийларнинг ашаддий тарафдори эди. Тарсдаги ҳаёт унга инсоният илмининг энг охирги ютуқлари билан танишиш имконини берди: бу ўзининг файласуф-стоиклари ва маданияти билан машҳур бўлган университет шаҳар эди. Грек географи Страбон маориф ва фалсафага бўлган қизиқиши учун бу шаҳарга жуда юқори баҳо берган эди.

Павлус ҳам худди ўз отаси каби Рим фуқороси эди — бу жуда ҳам кам тарқалган имтиёз ҳисобланарди. У эллин маданияти ва тафаккури билан яхши таниш бўлган бўлса керак. У грек тилини мукаммал билар ва шевалардан усталик билан фойдаланар эди.

У унчалик номи чиқмаган шоир ва файласуфларнинг сўзларидан парча келтирасар эди:

Ҳаворийларнинг 17:28 — «Зотан, биз У орқали яшаймиз, ҳаракат қиласиз, бормиз (Эпиминед). Ўз шоирларингиздан баъзилари айтганидек: «Биз ҳам Унинг уруғидирмиз» (Арат, Клеанф)»;

1Коринфликларга 15:33 — «Лекин адашманлар: «Ёмон одамлар тўдаси яхши ахлоқни бўзар экан» (Менандр)»;

Титусга 1:12 — «Мана, улардан чиққан бир шоир: «Критийлар доимо ёлғончи, золим йиртқичлар, еб-тўймас танбаллардир», деб айтган эди (Эпименид)».

Павлус фарзийларнинг қаттиққўл ақидаси бўйича яхудийча таълим олган. Павлусни ўша даврнинг энг эътиборли дин олимларидан ҳисобланган (Гиллиэлнинг невараси бўлмиш) Гамалиэлнинг қарамоғига таълим олиш учун юборганларида у ўн тўрт ёшга тўлган эди. Павлус ўзи нафақат фарзий, балки фарзийнинг ўғли ҳам эканлиги ҳақида гапирган эди (Ҳав. 23:6). У ўз ўтмиши билан мақтанишга ҳақли эди: «Қавмимдан бўлган кўп тенгдошларимга қараганда, яхудийликда хийла муваффақият қозонган эдим, ота-боболарим урфодатларига ўта жонкуяр эдим» (Гал. 1:14).

Павлуснинг имонга келишини тушуниб этиш учун унинг масиҳийликка қарши ҳаракатда тутган ўрнининг сабабини тушуниш лозим. Бунга унинг яхудий қонунларига нисбатан содиқлиги сабабчи эди. Айнан мана шу содиқлик унинг Масиҳни ва илк жамоатни кескин

инкор қилишига асос бўлди.

Жак Дюпоннинг сўзларига кўра, «Павлусни масиҳийликда «Исо Худо томонидан тайинланган», деб қилинадиган таъкидлар эмас, балки... Исога Қутқарувчи роли ажратилганлиги фазаблантирар эди — бу ҳолат қутқариш қонунининг аҳамиятни йўққа чиқарар эди... Павлус биринчи навбатда ўз эътиқодига кўра, яъни қонун орқалигина қутқарилишга эга бўлиш мумкин, деб таълим олгани учун ҳам масиҳийликка нисбатан адоватли муносабатда эди».

«Британник» қомусида ёзилишича, ўзини масиҳий деб атаган янги яхудий гуруҳ Павлуснинг яхудийча тарбияси ва диний таълими моҳиятига қаттиқ тегди. Ушбу гурухни бутунлай йўқ қилиш унинг энг юксак орзусига айланди (Гал. 1:13). У бу гуруҳ аъзоларининг барчасини қириб ташлаш учун ҳаракат қила бошлади (Ҳав. 26:9-11). У бу сўзниг тўғри маъносида «имонлилар жамоатини талон-тарож қилар эди» (Ҳав. 8:3). Павлус Исонинг издошларини қўлга тушириш ва уларни суд хуқмига топшириш хуқуқини берувчи қоғозларни олиб, Дамашққа йўл олди.

Бироқ, йўлда у билан қандайдир ҳодиса рўй берди...

«Шоул ҳали ҳам Исо Масиҳнинг шогирдларига қарши қатлу қирғин таҳдидлари билан нафас олиб юрар эди. У олий руҳонийнинг үйига бориб, Дамашқ шаҳридаги яхудий ибодатхоналари учун мактублар сўради. Бу таълимотнинг изидан бораётган кимсани топса, у эркак ёки хотин бўлишидан қатъий назар, кишсанлаб Қуддусга келтирмоқ ниятида эди. Йўли Дамашққа яқинлашганида, тўсатдан осмондан тушган нур унинг атрофини ярқиратиб юборди. У ерга ийиқилган заҳоти:

— Шоул, Шоул! Нега Мени қувгин қиласапсан? — деган овозни эшиитди. Шоул:

— Ё Раббий, Сен кимсан? — деди.

— Мен сен қувгин қиласетган Исотман. Нишга қарши тепишинг қийин, — деди У. Шоул ваҳималаниб, титроқ билан:

— Ё Раббий, нима қилишимни буюрасан? — деди. Исо унга:

— Қани ўрнингдан туриб, шаҳарга кир, унда нима қилишинг кераклиги сенга айтилади, — деди.

Шоулнинг ҳамроҳлари овозни эшитиб, лекин ҳеч кимни кўрмасдан, қотиб қолгандилар. Шоул ердан туриб кўзларини очганда, ҳеч нарса кўринмас эди. Уни қўлидан тутиб, Дамашқ шаҳрига келтирдилар. Уч кунгача кўзлари кўрмай қолди, на еди ва на ичди.

Дамашқ шаҳрида Ҳанания деган Исонинг шогирди бор эди. Раббимиз Исо ваҳийда унга қўриниб:

— Эй Ҳанания! — деди.

— Лаббай, Рabbим! — деди у. Раб унга деди:

— Ўрнингдан тур ва Тўғри деган кўчага бориб, Яхудонинг уйидаги Тарс шаҳарлик Шоул исмли одамни сўрагин. Шу маҳалда у ибодат қиляпти. Ваҳийда Ҳанания исмли бир одам унинг ёнига келганини ва кўзлари очилиши учун қўлларини унинг бошига кўйганини кўрди» (Ҳав. 9:1-12).

Масиҳийлар нима сабабдан Павлусдан кўркишгани кейинги сатрларда тушунарли бўлади.

«Ҳанания жавоб берди:

— Ё Рabbий, бу одам Куддусда Сенинг азизларингга қанча ёмонлик қилгани ҳақида кўп одамлардан эшитдим. Бу ерда ҳам Сенинг исмингни айтганларнинг ҳаммасини тутқунга солиш учун олий руҳонийлардан ижозат олибди-ку, — деди.

Рabbимиз Исо унга шундай деди:

— Сен боравер, мана бу одам Менинг исмимни турли халқлар, подшоҳлар ва Истроил ўғиллари олдида улуғлаш учун танланган қуролимдир. Менинг исмим учун у қанчалар азоб чекиши керак эканини Ўзим унга кўрсатаман.

Ҳанания бориб ўша уйга кирди. Шоулнинг бошига қўлларини қўйиб:

— Биродарим Шоул! Келаётган йўлингда сенга кўринган Rabbимиз Исо, кўзларинг яна кўриши ва Муқаддас Рухга тўлишинг учун мени юборди, — деди.

Ўша заҳоти Шоулнинг кўзларидан парда тушгандай бўлиб, кўра бошлиди. Ўрнидан турибоқ, сувга чўмиб имон келтирди. Сўнг овқат еб, қувватга кирди» (Ҳав. 9:13-18).

Павлус шундай ёзган эди: «Рabbимиз Исо Масиҳни кўрмаганманми?» (1Кор. 9:1). У Масиҳнинг ўзиға намоён бўлишини

— Масиҳнинг қайта тирилганидан сўнг ҳаворийларга намоён бўлиши билан тентглаштираси эди: «Ҳаммадан кейин эса... менга ҳам кўринди» (1Кор. 15:8).

Чунки Павлус фақат Исони шунчаки кўрибгина қолмади, балки бу кўриниш унинг бутун ҳаётини тубдан ўзгартириб юборди. У Хушхабарни ўз хоҳиши билан эмас, балки зарурат туфайли ваъз қилди: «Агар мен Инжилни тарғиб этаётган бўлсан, бу билан фахрланишга ҳаққим йўқ, чунки бу менинг зиммамдаги вазифамдир...» (1Кор. 9:16).

Эътибор қилинг-а: Исо билан учрашув ва бунинг оқибатида имонга келиш Павлус учун мутлақо кутилмаган ҳодиса эди: «...тўсатдан осмондан тушган кучли бир нур атрофимни порлатиб юборди» (Ҳав.

22:6). Павлус ўзини осмондан туриб чақираётган илохий овоз кимга тегишли эканлиги ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмас эди. Овоз унга бу — Носиралик Исо эканлигини айтганида, Павлус бу хабардан ҳайратга тушиб, титраб кетди.

Биз Павлус билан Дамашқ йўлида содир бўлган воқеанинг барча — хронологик ва психологик — тафсилотларини билмасак ҳам, бу воқеа унинг бутун ҳаётини тубдан ўзгартириб юборганигини жуда яхши биламиз.

Биринчи навбатда, Павлуснинг феъл-атвори бутунлай ўзгарди. «Британник» қомуси уни имонга келгунга қадар сабрсиз, қаттиққўл, муросасиз диний мутаассиб, ёмон феъл-атворли мутакаббир сифатида тасвиirlайди.

Имонга келганидан сўнг у сабрли, раҳмдил, қурбонликларга тайёр, ўз манфаатини ўйламайдиган кишига айланди.

Кеннет Скотт Латуретт шундай дейди: «Павлуснинг барча аввалги тасаввурларини ағдар-тўнтар қилиб ташлаган руҳий кечинма унинг ҳаётига янгича маъно берди, у салкам асабий феъл-атворга эга бўлган, унчалик таниқли бўлмаган кишини — эътиборли воизхонга айлантириди».

Иккинчидан, Шоулнинг Исо издошларига нисбатан муносабати ўзгарди. У Дамашқда бир неча кун шогирдлар билан бирга бўлди (Ҳав. 9:19). Павлус Исо шогирдлари олдига келганида, улар унга ёрдам қўлини чўзганликларини биз яхши биламиз.

Учинчидан, Павлуснинг қарашлари ўзгарди. У ўзининг яхудийча ўтмишига бўлган севгисини ўйқотмаган ҳолда, ашаддий душмандан масиҳий таълимотининг файратли тарғиботчиға айланди. «У дарҳол Исо Худонинг Ўғли экани ҳақида яхудий ибодатхоналарида тарғибот қила бошлади» (Ҳав. 9:20).

Павлуснинг ақлий ишончи ҳам ўзгарди. Фарзийларнинг нажоткорлик ҳақидаги гояларига тескари эканлигига қарамасдан, шахсий кечинмалари уни Исони Нажоткор эканлигини тан олишга мажбур қилди. Павлуснинг Масиҳ ҳақидаги янгича тасаввури унинг дунёқараси бутунлай ўзгарганигидан далолат берар эди.

Жак Диопоннинг таъкидлашича, Павлус «хочга тортилган киши Нажоткор бўлиши мумкинлигини қизғинлик билан инкор қилганидан сўнг, у Исонинг ҳақиқатдан ҳам Нажоткор бўлганлигига ишонди ва ушбу янги ишонч оқибатида унинг нажоткорлик ҳақидаги барча гоялари тубдан ўзгариб кетди».

Энди у Масиҳнинг олдинлари унга Тангри лаънати ва инсон ҳаётининг ачинарли якуни бўлиб туюлган хоҷдаги ўлими, аслида

Худонинг Масих орқали дунё билан ярашиш учун қилган ҳаракати эканлигини тушуниб ета олди. Ниҳоят, Павлус, Масих хоч орқали «биз учун лаънатланганини» (Гал. 3:13) ва «биз учун гуноҳга айланганини» (2 Кор. 5:21) тушунди.

Масиҳнинг ўлими мағлубият эмас, аксинча буюк ғалаба эди, чунки бу мағлубият қайта тирилиш билан бартараф қилинди. Хоч Илоҳий нажоткорона қутқарилишнинг моҳиятига айланиб, «тўсиқ тоши» бўлишдан тўхтади. Павлуснинг ваъзларини унинг қуйидаги сўзлари билан умумийлаштириш мумкин: «Сизларга мен эълон қилаётган бу Исо — Масиҳdir», — деб айтар, Масиҳнинг азоб билан ўлиб тирилиши кераклигини ишонтираси исботлар билан баён этар эди» (Ҳав. 17:3).

Тўртингчидан, унинг фаолияти мазмуни ҳам ўзгарди. Яҳудий бўлмаган кишиларга нисбатан нафратга тўла бўлган кишидан, у айнан ўшаларга мурожаат қилган хизматчига айланди. Яҳудий эътиқоди мутаассибидан у Хушхабар тарқатувчи инсонга айланди. Яҳудий ва фарзий Шоул яҳудий бўлмаган кишиларни паст ирқ вакили сифатида қабул қиласа ва уларга юкоридан назар ташлар эди. Дамашқ ўйлидаги ҳодиса уни ўз ҳаётини яҳудий бўлмаган кишиларга ёрдам беришга бағишлаган эътиқодли ҳаворийга айлантириди. Павлус ўзига и амоён бўлган Масиҳда барча ҳалқларнинг Кутқарувчисини кўрди.

Павлус, вазифаси яҳудийликни сақлашдан иборат бўлган диндор фарзийдан айнан ўзи аввал ашаддий қаршилик кўрсатган ўзларини масиҳийлар, деб атовчи янги радикал сектанинг тарғиботчисига айланди.

У шунчалик даражада ўзгариб кетдики, «эшитганлар... ҳайратда қолиб: «Қуддусда бу исмни айтганларни қириб ташлаган, киshanлаб олий руҳонийларга олиб бориш учун бу ерга келган унинг ўзи эмасми?» — деб айтишарди» (Ҳав. 9:21).

Тарихчи Филипп Шаффнинг таъкидлашича, «Павлуснинг имонга келиши — бу фақат унинг шахсий ҳаёти бурилиш нуқтаси эмас эди, бу ҳодиса бутун ҳаворийлар жамоати ва шунингдек, инсоният тарихида ҳам муҳим ўрин тутади. Бу ҳодисани ўз натижаларига кўра фақатгина Ҳосил байрами кунида рўй берган мўъжиза билан солишириш мумкин. У масиҳийликнинг бутун дунёда ғалаба қилишини таъминлади».

Мен бир куни Хьюстон университетида тушлик қилаётган вақтимда бир талаба билан бирга ўтириб қолдим. Биз масиҳийлик ҳақида гаплаша бошладик. У масиҳийлик ва Масиҳнинг ҳақиқатдан ҳам бўлганлиги ҳақида ҳеч қандай тарихий исботлар мавжуд эмас деди. У мутахассислиги бўйича тарихчи эди. Мен унинг китоблари

орасида Рим тарихи бўйича дарсликни кўриб қолдим. У бу китобда ҳаворий Павлус ва масиҳийлик ҳақида боб борлигини тан олди. У шу бобни ўқиб чиқди ва боб тарслик Шоулнинг ҳаёти ҳақидаги ҳикоя билан бошланиб, ҳаворий Павлус ҳаётининг тасвири билан яқунлашини кўриб ҳайратланди. Сўнгтидан олдинги абзаца, оралиқда қандай ҳодиса рўй берганлиги номаълум дейилган эди. Шунда мен Ҳаворийлар фаолияти Китобини очдим ва унга Масиҳ Ўзининг қайта тирилишидан сўнг, Павлусга намоён бўлганлигини тушунтириб бердим. Талаба бу ҳодиса Павлуснинг имонга келишининг энг мантиқий изоҳи эканлигини тан олди. Сўнгра, орадан анча вақт ўтганидан сўнг, ўша талаба Масиҳни ўз Нажоткори, деб қабул қилди ва Унга имон келтириди.

Элиас Эндрюс шундай дейди: «Ушбу «фарзийлар фарзийи»нинг тубдан ўзгаришида кўп кишилар қадриятлар ва Масиҳ шахсининг тутган ўрни каби, у имон келтирган ҳақиқатнинг ва эътиқод кучининг ишонарли исботини топдилар».

Абердин университетининг профессори Арчибалд Мак-Брайд Павлус ҳақида шундай деб ёзган эди: «Унинг қилган ишлари қаршисида... Александр Македонский ва Наполеоннинг галабалари хиралашиб қолади».

Клемент шундай дейди: «Павлус етти марта занжирбанд бўлди, Фарб ва Шарқда Хушхабарни тарғиб қилди, Фарбда океан қирғоғигача етди ва ҳукмдорлар қўлида азобли ўлим топди».

Павлус ўликлардан қайта тирилган барҳаёт Исо унинг ҳаётини ўзгаририб юборганилиги ҳақида такрор-такрор гапиришдан чарчамас эди. У Масиҳнинг ўликлардан қайта тирилганлигига шунчалик ишонар эдики, ҳаттоқи унинг ўзи ҳам ана шу ишончи учун азобли ўлим топди.

Оксфордлик иккиси профессор: Гильберт Уэст ва лорд Литтлтон масиҳийлик эътиқодининг асосларини барбод қилишни ўз олдиларига мақсад қилиб олишди. Уэст қайта тирилиш гоясининг ёлғон эканлигини исбот қилишни хоҳлар эди, Литтлтон эса Тарслик Шоул масиҳийликка имон келтирмаганлигини кўрсатмоқчи эди.

Уларнинг иккиси ҳам бутунлай тескари натижаларга келишди ва Исонинг қатъий издошлирига айланишди. Лорд Литтлтон ёзади: «Павлуснинг имонга келиши ва ҳаворийларча хизматининг ўзиёқ синчков тадқиқотчи учун масиҳийлик Илоҳий Ваҳий эканлигининг исботи бўлади».

У ўз сўзларининг якунида, агарда Павлуснинг йигирма беш йиллик азоб-уқубатлари ва Масиҳга қилган хизмати ҳақиқатдан ҳам мавжуд

бўлган бўлса, у ҳолда унинг имонга келиши ҳам ҳақиқатdir, чунки у амалга оширган барча ишлар айнан мана шу кутилмаган ўзгаришдан кейин амалга оширилган. Агарда у ҳақиқатдан ҳам Масиҳга имон келтирган бўлса, демак, Исо Масих ўликлардан қайта тирилган: ахир Павлус ҳар бир қилган иши ва айтган сўзини ҳар доим ўзи қайта тирилган Масиҳни кўрган дақиқа билан боғлар эди, деб ёзди.

8

МАСИҲ ТИРИЛДИ!

ҲАҚИҚАТДАН ҲАМ ТИРИЛДИ!

Бир куни Уругвайда бир талаба менга савол берди:

— Профессор Мак-Дауэлл, нима учун сиз масиҳийликдан воз кечада олмайсиз?

Мен ўшандада унга шундай деб жавоб бердим:

— Бунинг сабаби жуда ҳам оддий. Мен инсоният тарихидаги бир ҳодиса: Масиҳнинг қайта тирилишига бошқа ҳеч қандай изоҳ топа олмайман.

Мен бу саволни ўрганиб чиқиш учун 700 соатдан кўпроқ вақт сарфладим, унинг бош манбааларини диққат билан ўрганиб чиқдим ва қуидагича хulosага келдим: Исо Масиҳнинг қайта тирилиши — бу ё инсониятга зўрлаб сингдирилган энг ёвуз, ярамас ва маккорона сохталик ёки инсониятнинг бутун тарихидаги энг муҳим ҳодисадир.

Қайта тирилиш ҳақидаги баҳслар «Масиҳийлик ҳақиқий асосга эгами?» деган саволни ақлий муҳитдан тарихий муҳитга кўчиради.

Масиҳийликнинг тарихан мумкин бўлган асоси борми? Қайта тирилишга тўлиқ ишониш учун бизда далил-исботлар етарлимис? Қуйида ушбу савол учун муҳим бўлган бир нечта далиллар келтирилган:

Ўзини Эски Аҳд башоратларида эсга олинган Нажоткор деб эътироф этган Носиралик Исо, яхудий пайғамбар ҳибсга олинган, сиёсий жиноятчи сифатида ҳукм қилинган ва хочга тортилган.

Ўлими ва қабрга қўйилганига уч кун тўлгач, бир нечта аёллар Унинг қабри ёнига келишибди ва мурданинг гойиб бўлиб қолганлигининг гувоҳи бўлишибди. Исонинг шогирдлари эса Худо Уни ўликлардан қайта тирилтириди ва осмонга кўтарилиш олдидан У бир неча бор ўзларига намоён бўлди, деб даъво қилишибди.

Мана шу асосда вужудга келган масиҳийлик бутун Рим империяси бўйлаб тарқалди ва кўп асрлар мобайнida тарих ҳаракатига таъсир этиб келди.

Шундай қилиб, савол: Исонинг ўликлардан қайта тирилиши ҳақиқатдан ҳам содир бўлганми?

ИСОНИ ДАФН ҚИЛИШ

Яхудийларнинг дағн одатларига кўра, Исонинг танаси каноп матога ўралган эди. Тана ва матога тахминан 50 кг га яқин хушбўй мойлар суртилган эди (Юҳан. 19:39-40).

Жасад тош қабрга қўйилгач (Матто 27:60), қабрнинг оғзи фақатгина маҳсус дастаклар ёрдамида жойидан қўзғатиш мумкин бўлган (тахминан икки тонна оғирликка эга бўлган) улкан тош билан ёпиб қўйилди (Марк 16:4).

Ўзларининг интизомлилиги билан машҳур бўлган рим аскарларига қабр оғзини қўриқлаш топширилди. Шафқатсиз жазо қаршисидаги қўрқув «ҳарбий бурчни, айниқса кечки вақтда, бекаму-кўст адo этиш ҳиссини вужудга келтирас эди».

Қўриқчилар қабр оғзини Рим ҳукмдорлигининг қудрати ва ҳукми белгиси бўлган Рим муҳри билан муҳрлаб қўйдилар. Тошни жойидан силжитишга уринган ҳар бир кимса, шубҳасиз муҳрни бузган ва бу ҳаракати билан қонунга қарши борган бўлар эди.

Шунга қарамасдан, қабр бўшаб қолди!

БЎШАБ ҚОЛГАН ҚАБР

Исонинг шогирдлари, У ўликлардан қайта тирилган, деб гапиришар эди. Улар Исо ўзларига қирқ кун давомида «кўп ишонарли исботлар билан» бирга намоён бўлганлигини тасдиқлашар эди (Ҳав.1:3).

Ҳаворий Павлуснинг айтишича, Исо бир куни Ўзининг 500 дан ортиқ издоши бўлган оммага намоён бўлган. Ўша вақтда гувоҳларнинг кўпчилиги тирик бўлиб, улар Павлуснинг сўзларини тасдиқлашлари мумкин эди (1 Кор 15:3-8).

А. М. Рамси ёзади:

«Мен Қайта тирилишга ишонаман, хусусан, усиз бир талай ҳодисаларни изоҳлаб бўлмаслиги учун ҳам унга ишонаман». Бўш қабр — «бу инкор қилиб бўлмайдиган даражадаги можароли далиллар».

Пауль Альтхауснинг таъкидлашича, «агарда жасаднинг қабрдан йўқолиб қолганлиги барчага маълум бўлган далил сифатида қайд этилмаганида, қайта тирилиш ҳақиқидаги ҳикояларга ҳеч ким — бир кун ҳам, бир соат ҳам — ишонмаган бўлар эди».

Қўйида Пол Л. Майернинг холосасини келтириб ўтамиз:

«Агар мавжуд бўлган барча гувоҳликлар устида синчковлик ва

холислик билан мулоҳаза қилиб кўрадиган бўлсак, у ҳолда тарихий тадқиқотлар қоидалари бўйича биз ишонарли натижага келишимиз мумкин: Исо дағи қилинган қабр, ўша саҳарда ростдан ҳам бўш эди. Ҳозирги кунгача — адабий манбааларда ҳам, эпиграфикада ҳам, археологияда ҳам — ушбу хуносани рад қиладиган гувоҳликка ҳаттоки ишора ҳам топилгани йўқ».

Шундай экан, қабрнинг бўшаб қолганлигини қандай изоҳлаш мумкин? Балки, бирор-бир табиий сабаб мавжуддир?

Масиҳийлар, рад этиб бўлмайдиган тарихий исботлар асосида, Худодан бўлган файритабиий қуч Исони вақт ва фазо бўйича қайта тирилтирган, деб ҳисобладилар. Албатта, кимдир бу сўзларга ишонмаслиги мумкин. Бироқ, бунга ишонмаслик — янада қийин ечимга эга бўлган муаммоларга дуч келишини англатади.

Қабрнинг қайта тирилишдан кейинги ҳолати катта аҳамиятга эгадир. Рим муҳри бузилган эди — бу эса (муҳрни бузган киши учун) тезлик билан бошини пастга қилиб хочга тортилиш жазосини англатар эди. Улкан тош эса фақатгина жойидан қўзғатиб қўйилмай, балки худди уни қўтариб, анча узоқ жойга олиб бориб қўйилганга ўхшаб, қабр оғзидан узоқлаштириб қўйилган эди. Қўриқчилар эса қочиб кетишган.

Тарихчи Жастиннинг ишларида қўриқчи аскарларни содир қилганлиги учун ўлим жазоси кутадиган ўн саккизта хато санаб ўтилган. Улар ичида, қўриқчи ўз жойида ухлаб қоладиган ёки у ерни ўзбошимчалик билан ташлаб кетадиган ҳол ҳам эсга олинган.

Қабр олдига аёллар келишди ва унинг бўшаб қолганлигини кўришди. Улар саросимага тушишди ва ортга қайтиб, эркакларни чакириб келишди. Бутрус ва Юҳанно қабр олдига югуриб келишди. Юҳанно биринчи бўлиб этиб келди, бироқ, ичкарига киришга ботина олмади. У ичкарига назар ташлади, у ерда қисман тана шаклини сақлаб қолган бўм-бўш кафанин кўрди. Тана янги ҳаёт бошлаш учун уни ташлаб кетган эди. Тўғрисини айтиш керак: бундай манзара ҳар қандай кишини, озгина вақтга бўлса ҳам эътиқодли кишига айлантиради.

Қайта тирилишни табиий сабаблар билан изоҳлаб беришга ҳаракат қилувчи барча назариялар жуда ҳам ишонарсизdir; умуман олганда, улар қайта тирилишга нисбатан бўлган ишончни мустаҳкамлайди холос.

БОШҚА ҚАБРМИ?

Кирсопп Лейк тарғиб құлувчи назария, тананинг йүқолғанлигини хабар қылған аёллар қабрда адашишган, деб фараң қилади. Бундай ҳолатда, аёлларнинг орқасидан югуриб келған шогирдлар ҳам бошқа қабрнинг олдига бориб қолған бўлишлари мумкин.

Бироқ, талабларига биноан (айнан, жасадни ўғирлаб кетмасликлари учун) қабр оғзи олдига қўриқчилар қўйган яхудий ҳукмдорлари қабрни топишда адашмаганликларига имонимиз комил бўлиши мумкин. Худди шунга ўхшаш, ўша ерда бўлган қўриқчилар ҳақида ҳам шу сўзларни айтиш мумкин.

Агарда, ҳақиқатдан ҳам, шогирдлар бошқа қабрни қўришган бўлса, у ҳолда яхудий ҳукмдорлар шу заҳотиёқ жасадни ҳақиқий дағн қилинган жойидан олиб кўрсатишлари ва шу билан қайта тирилиш ҳақидаги барча миш-мишларга барҳам беришлари мумкин эди.

Ушбу ҳодисани оқилюна изоҳлашнинг яна бир тури, Масихнинг қайта тирилишдан кейинги намоён бўлиши — бу оддийгина кўзга кўриниш, яъни галлюцинация, деб таъкидлайди. Бироқ, бу тахмин кўзга кўринишни бошқарувчи психологик қонунларга зиддир; у тарихий ҳолат билан ҳам, ҳаворийларнинг руҳий ҳолати билан ҳам уйғуллашмайди.

Бундан ташқари, у ҳолда ҳақиқий жасад қаерда эди, нима сабабдан уни ҳеч ким кўрмади?

БЕХУШЛИК НАЗАРИЯСИ

Бу назария бир неча аср аввал Вентурини томонидан кенг тарғиб қилинган бўлиб, ҳозирги пайтда ҳам у ҳақда тез-тез эслаб туришади. Бу назария тарафдорларининг фикрича, ҳақиқатда Исо ўлмаган: у дармонсизлик ва кўп қон йўқотишдан беҳуш бўлиб қолган. Ҳамма уни ўлган, деб ўйлашди, бироқ, сўнгра У Ўзига келгач, шогирдлар У ўликлардан қайта тирилди, деган қарорга келишиди.

Скептик Дэвид Фридрих Штрауснинг ўзи қайта тирилишга ишонмайди. Бироқ, у «беҳушлик назарияси» ҳақида шундай фикр билдирган:

«Яrim ўлик ҳолда қабрдан ўғирлаб кетилган, дармонсизликдан зўрга оёқда турган, тибий ёрдамга, даволашга муҳтож бўлган, жисмоний азоб-укубатлар ҳукмида бўлган киши тўсатдан ўз шогирдларида шундай таассурот: ўлимни енгтан, Ҳаёт Ҳукмдори бўлган киши таассуротини қолдириши мумкин эмас — ахир айнан мана шу таассурот шогирдларнинг келажакдаги барча ваъзларига асос солди. Бундай тирилиш У тирик бўлган ва ўлган пайтида шогирдларида

қолдирган таассуротни фақатгина заифлаштириши мумкин эди, холос. Энг яхши ҳолатда, бу ҳодиса қандайдир мунгли оҳанг олиб кириши мумкин эди, бироқ, у ҳаворийларнинг қайғусини ғайратга айлантириши, уларнинг Үнга нисбатан бўлган ҳурматини эътиқод даражасига қўтаришининг иложи йўқ эди».

ТАНАНИ ЎФИРЛАШГАНМИ?

Яна бир назария мавжуд: қўриқчилар ухлаб ётган пайтда шогирдлар танани ўфирлаб кетишган (Матто 28:1-15).

Шогирдларнинг кўрқоқлиги ва тушкунликка тушишгани – бу назарияга қарши кучли асосдир: қандай қилиб улар тўсатдан бир взвод аскарлар қўриқлаб турган қабрдан жасадни ўғирлаб чиқадиган даражада довюрак ва дадил бўлиб қолиши? Улар бу хилдаги бирор бир ишни амалга оширадиган кайфиятда эмас эдилар.

Ж. Н. Андерсон – илгари Лондон университетининг ҳуқуқшунослик факультети декани, Шарқ ва Африка Институти шарқ қонунлари бўлими раҳбари, Лондон университети қошидаги ҳуқуқшунослик институти директори. Шогирдлар Масиҳнинг танасини ўғирлаб кетишган, деб таъкидловчи тахмин ҳақида у мана шундай дейди:

«Бу ҳодиса биз ҳаворийлар ҳақида биладиган барча ҳақиқатларга: уларнинг аҳлоқий қарашларига, бутун ҳаёт тарзларига зид келган бўларди. Бундан ташқари, бу тахмин шогирдларнинг умидсизликка тушган қочоқлардан файриоддий тарзда – жасоратларини ҳеч қандай азоб-уқубатлар синдира олмаган гувоҳларга айланишларини изоҳлаб бера олмайди».

Яна бир назария: яхудий ёки римлик ҳукумат аъзоларининг ўzlари жасадни қабрдан олиб қўйган. Бироқ, бу тахмин ҳам тананинг шогирдлар томонидан ўғирланиши ҳақидаги тахминидан ишонарлироқ эмас. Агарда, ҳукумат аъзоларининг ўzlари танани бошқа жойга олиб қўйишган ёки ҳеч бўлмаганда, унинг қаерда эканлигини билишган бўлса, у ҳолда шогирдлар Исонинг ўликлардан қайта тирилганлигини ваъз қилишни бошлашганида нима сабабдан улар рад этувчи изоҳлар билан чиқиши мади? Нима учун улар жасаднинг қаерда эканлигини айтиши мади ёки кўрсатиш мади? Нима учун жасадни аравага солиб, Қуддус бўйлаб олиб юриши мади? Бундай харакат масиҳийлик ҳаракатига зудлик билан чек қўйган бўлар эди.

Доктор Жон Уорвик Монтгомери бу ҳақда қўйидагича гапиради:
«Илк масиҳийлар, Исо танасини кўрсатиш билан рад қилиш

мумкин бўлган шундай сохта таълимотни тўқиб чиқаришлари ва уни халқ орасида тарғиб қилишларига ҳеч ҳам ишониб бўлмайди».

ҚАЙТА ТИРИЛИШ ФОЙДАСИГА ГУВОҲЛИКЛАР

Рим тарихи ҳақидаги машҳур уч жилдлик асарнинг муаллифи, Оксфорддаги янги тарих кафедраси ходими, профессор Томас Арнольд тарихий далилларни тиклаш учун гувоҳликларнинг муҳимлигини жуда ҳам яхши тушунар эди. У шундай деб ёзган эди:

«Мен кўп йиллар давомида бошқа даврлар тарихини ўргандим, бу даврлар ҳақида ёзган муаллифларнинг гувоҳликларини татбиқ қилдим ва ҳар томонлама мулҳоза қилиб кўрдим. Мен, инсоният тарихида, холис тадқиқотчи назарида Масиҳнинг ўлганлиги ва қайта тирилганини кўрсатиш учун Худо берган улуғ белгидан кўра ишонарлироқ ва мукаммалроқ бўлган гувоҳликлар билан тасдиқланадиган бошқа бирор-бир далилнинг мавжудлигини билмайман».

Инглиз олими Брук Фосс Уэсткотт шундай ёзади:

«Барча гувоҳликлар тўпламига асосланиб, тарихдаги ҳеч қандай воқеа Масиҳнинг қайта тирилиши каби шунчалик тўлиқ ва хилмажил равишда ҳужжатлаштирилмаган, дейиш муболага бўлмаган бўлар эди. Фақатгина олдиндан, тажрибаларга асосланмасдан туриб унинг ёлғонлигига ишониш тадқиқотчини мавжуд исботларни тўлиқ қимматга эга эмас, деб ҳисоблашга мажбур қилиши мумкин».

Доктор Саймон Гринлиф Американинг йирик ҳуқуқшуносларидан бири ҳисобланади. У Гарвард университетида ҳуқуқшунослик бўйича машҳур Қироллик профессори эди; у ўша университетда судья Жозеф Сторининг ўрнига скандинав ҳуқуқи профессори лавозимини эгаллади. Г. Ноттс машҳур «Америка биографлари лугати»да унинг ҳақида шундай ёзади:

«Гарвард ҳуқуқшунослик институтининг Кўшма Штатлар ўқув юртлари орасида ҳозир ўзи эгаллаб турган юқори ўринга кўтарилишида Стори ва Гринлифнинг хизматлари каттадир».

Гринлиф, Гарвардда ҳуқуқшунослик профессори бўлган вақтда, ҳаворийларнинг Масиҳнинг қайта тирилиши ҳақидаги кўрсатмаларининг ҳуқуқий аҳамиятига бағишлиланган китоб ёзди. У «агарда Исо ҳақиқатда ўликлардан қайта тирилмаганида ва агарда бу далил бошқа бирор-бир далил каби уларга жуда яхши маълум бўлмаганида ҳам ҳаворийлар ўзлари тарғиб қилаётган ҳақиқатларни ҳимоя қиласар эдилар», деган фаразни бўлиши мумкин бўлмаган ҳодиса

сифатида чиқарып ташлайди.

Гринлиф, агарда оддий судларда амалда бўлган хукукий гувоҳликлар баҳоланишидан келиб чиқиладиган бўлса, Масиҳнинг ўликлардан қайта тирилиши — тарихда содир бўлган воқеалар ичida энг шубҳасизларидан бириди, деган хulosага келди.

Бошқа бир хукуқшунос, Франк Морисон, қайта тирилиш ҳақидаги гувоҳликларни рад қилишга қарор қилди. У, Исо инсониятга берилган ҳаёт тарзлари ичida энг ажойибини бошидан кечирган бўлиши мумкинлигини инкор қилмас эди. Бироқ, қайта тирилиш ҳақида сўз борганида, у бу ҳодиса — кимдир кейинчалик Исо тарихини «безаган» афсонадир, деб ҳисоблайди.

У Исо ҳаётининг охирги бир неча куни ҳақида ёзмоқчи бўлди. Турган гапки, Морисон у ерда қайта тирилиш ҳақида умуман эслатиб ўтмоқчи эмас эди. У, Исо таржимаи-ҳолига оқилона ва ақл-идрок билан ёндашув қайта тирилиш ҳақидаги савонни кун тартибидан олиб ташлайди, деб ишонар эди.

Бироқ, у профессонал ҳукуқшунос сифатида барча далиллар билан танишиб чиққач, ўз фикрини ўзгартирди. Унинг барча ҳаракатлари «Тошни ким силжитган?» деб номланувчи катта шов-шувга сабаб бўлган китобни ёзиш билан якунланди. Китобнинг биринчи боби «Ёзилишни истамаган китоб» деб аталган. Қолган бобларда эса у Масиҳнинг қайта тирилиши фойдасига берилган гувоҳликларни қатъият билан ҳимоя қиласиди.

Қўйида Жорж Элдон Лэддинг хulosаси келтирилган:

«Худо Исони танада қайта тирилтирганлиги ушбу барча тарихий далилларнинг ягона изоҳидир».

Хозирги кунда Исо Масиҳга имон келтирган киши — худди илк масиҳийлар каби — ўз эътиқодининг ривоятлар ва афсоналарга эмас, балки қатъий ўрнатилган тарихий далил: Масиҳ ўликлардан қайта тирилтирганлиги ва қабр бўшаб қолганлигига асосланганлигига 100 фоиз ишониши мумкин.

Энг муҳими шундаки, ҳозирги даврда ҳам ҳар бир имон келтирган киши ўликлардан қайта тирилган Масиҳнинг қудратини ўз шахсий тажрибасида ҳис қилиши мумкин. Энг аввало, у ўзининг барча гуноҳлари кечирилганлигини билади (1 Кор. 15:3). Иккинчидан, унга абадий ҳаёт ва қайта тирилиш тайин қилинган (1 Кор. 15:19-26). Учинчидан, у маъносиз, бефойда ҳаёт исканжасидан озод бўлади ва Исо Масиҳда янги ижод бўла олади (Юҳан. 10:10; 2 Кор. 5:17).

Сиз бу ҳақда қандай фикрдасиз?

Сиз қандай қарор қабул қиласиз?

Сизбўш қабр ҳақида қандай фикрдасиз?

Англияниң собиқ олий судьяси лорд Дарлинг, барча мавжуд маълумотларни ҳуқуқшунос нуқтаи-назари билан ўрганиб чиқиб, қуйидагича хulosага келди:

«Бизда рад этиб бўлмайдиган ижобий ва салбий, бевосита ва билвосита гувоҳликлар шунчалик кўпки, тўғри фикрловчи судья уларга асосланиб, фақатгина битта қарорга келиши мумкин: қайта тирилиш ҳақидаги хикоя — ҳақиқатдир».

Масих тирилди.

Ҳақиқатдан ҳам тирилди!

9

Ким бу ерда ҳақиқий Масих? Кўл кўтаринг!

Исо Ўзининг Нажоткор, Худо Ўғли эканлигини тасдиқловчи кўпгина ҳар турдаги далилларга эга эди. Бу бобда биз улардан фақат биттаси билан, аниқроғи — Унинг ҳаётида башпоратларнинг рўёбга чиқиши билан шуғулланамиз.

Суҳбатдошларига Ўзининг Нажтокор эканлигини кўрсатиш учун Исо ҳар доим Эски Аҳддаги башпоратларни эслатиб ўтар эди.

Мана Галатияликларга Мактубда (4:4) нима дейилган: «Лекин замона охирлаб қолганда, Худо Ўз Ўғлини юборди. У хотиндан туғилиб, Қонунга бўйсуниб юрди». Бу — Исо Масихда башпоратларнинг рўёбга чиқанлигини кўрсатади.

«Шундай қилиб, Исо Мусо пайғамбардан тортиб, барча пайғамбар китобларида Ўзи ҳақида ёзилган оятларнинг ҳаммасини уларга тушунтира бошлади» (Луқо 24:27).

«Сўнгра уларга: — Мен ҳали сизлар билан бирга бўлганимда, Мен ҳақимда Мусо Қонунида, Пайғамбарлар ва Забур китобларида ҳамма ёзилганлар бажо келиши керак, деб айтган эдим-ку. Мана шу бўлиб-ўтганларга тўғри келади, — деди» (ўша жойнинг ўзида, 44-оят).

Исо шундай деб ҳам айтган: «Агар Мусога ишонганингизда эди, Менга ҳам ишонар эдингизлар; у Мен ҳақимда ёзган эди» (Юҳ. 5:46). Шунингдек: «Отангиз Иброҳим Менинг кунимни кўришини билиб, шод-хуррам бўлган эди. Энди кўриб, хуррам бўлди» (Юҳ. 8:56).

Ҳаворийлар (шунингдек, Янги Аҳдни ёзганлар ҳам) Исонинг ҳақиқатан ҳам Худо Ўғли, Нажоткор, Қутқарувчи эканлигини исботлашлари зарур бўлганда, ҳар доим рўёбга чиқсан башпоратлар

хақида сўзлаганлар. «Худо-ку барча пайғамбарлар оғзи ила Масиҳнинг азоб чекишини олдиндан хабар қилган эди ва Ўз сўзини ана шу йўсинда бажо келтирди» (Ҳав. 3:18).

«Павлус ўзининг одатидай яхудийларнинг олдига кириб, сурункасига уч шанба куни улар билан муқаддас ёзувлар (яъни, Эски Аҳд китобларидан) борасида мунозара қилди. «Сизларга эълон қилаётган бу Исо — Масиҳdir», — деб айтар, Масиҳнинг азоб билн ўлиб тирилиши кераклигини ишонтираси исботлар билан баён этар эди» (Ҳав. 17:2-3).

«Мен Худодан қабул қилганимни дастлаб сизларга топширган эдим, яъни Муқаддас Битикларга (бошқача айтганда, Масиҳнинг ўлими хақида Унинг ер юзига келишидан анча илгари ёзилган Эски Аҳдда бажорат қилинган эди) мувофиқ Масиҳ гуноҳларимиз учун ўлди, яна Муқаддас Битикларга мувофиқ У кўмилди ва учинчи куни тирилди» (1 Кор. 15:3-4).

Эски Аҳдда олтмишга яқин асосий башоратлар ва тахминан 270 та аниқ кўрсатмалар мавжуд ва уларнинг барчаси бир кишида — Исо Масиҳда рўёбга чиқди.

Масиҳда рўёбга чиқсан бу башоратларнинг барчасини Масиҳнинг «паспорти» сифатида қараб чиқилса, фойдадан ҳоли бўлмасди. Эҳтимол, сиз ўз паспортингизда ёзилган аниқ маълумотларнинг қандай аҳамиятга эга эканлиги хақида ўйлаб кўрмагандирсиз. Айнан мана шу аҳамиятсиздек бўлиб кўринган икир-чикирларгина сизни ер куррасида яшовчи тўрт миллиард замондошларимиздан ажратиб туради.

ТАРИХИЙ «ПАСПОРТ»

Худо Ўз Ўғли, Нажоткор, инсоният Қутқарувчисини — ўтмишда, ҳозирги вақтда ва келажакда — ерда яшаган барча инсонлардан ажратиб турувчи белгиларни алоҳида синчковлик билан тарихга киритди. Бу белгиларнинг тафсилотлари Эски Аҳдда келтирилган. Бу хужжат 1000 йиллар давомида тузилган ва у Унинг келишига оид бўлган 300 дан ошиқ башоратни ўз ичига олади. Эҳтимоллар назариясига биноан, ҳаттоқи ушбу башоратларнинг қирқ саккизтаси бир кишида амалга ошишига фақатгина 10157 дан бир имконият мавжуддир.

Инсонни Худо берган белгилар бўйича аниқлаш масаласи, Нажоткорга тегишли бўлган барча башоратлар У инсонлар олдига келиши керак бўлган вақтдан тахминан 400 йил аввал тилга олинганилиги билан янада қийинлашади.

Албатта, баъзи бир кишилар, бу башоратлар Масих туғилганидан кейин Унинг ҳаётига мослаштириб ёзилган, деб эътиroz билдиришлари мумкин. Агарда эрамиздан аввалги 150-200 йилларда Эски Аҳднинг қадимий иброний тилидаги матни грек тилига таржима қилинганини билмасак, бу эътиroz бизга асосли бўлиб қўриниши мумкин. Бу грекча таржима, ушбу башоратларнинг ёзилиши ва уларнинг Масихда амалга ошиши бир-биридан камида икки асрга фарқ қилишини исботлаб беради.

Ўз-ўзидан маълумки, фақатгина ҳақиқий Масихгина Худо томонидан берилган белгиларга мос келиши мумкин эди. Инсонлар ўзларини яхудийларнинг Нажоткори, деб эълон қилган тахминан қирққа яқин ҳолат маълум. Бироқ, улардан фақатгина биттаси — Исо Масих — амалга ошган башоратларга таянар ва фақатгина Унинг ҳолатида исботлар ишонарли эди.

Хуллас, булар қандай тафсилотлар эди? Худо Ўғли келишидан аввал ёки Унинг келиши билан бирга қандай воқеалар содир бўлиши лозим эди?

Биз аввалига Ибтидо китобига (3:15) қайтишимизга тўғри келади. Бу — биринчи нажоткорлик башоратидир. Муқаддас Ёзувларда фақатгина битта киши «хотин зоти»дан туғилади — қолган барча кишилар эса эркак зотидан дунёга келади. Бу ерда шайтоннинг ишларини барбод қилиш учун дунёга келадиган киши ҳақида гапирилади («Ўша зот сенинг бошингни эзib ташлайди»).

Кейинчалик Ибтидода (9- ва 10- боб.) Худо белгиларни аниқлаштиради. Нуҳнинг учта ўғли бор эди: Сом, Ҳом ва Ёфит. Ҳозир мавжуд бўлган халқларнинг ҳар бири мана шу уч ака-уканинг биридан тарқалган. Бироқ, Худо қуидаги сўзлари билан мавжуд халқларнинг учдан икки қисмидан Нажоткорнинг дунёга келиш имкониятини олиб қўяди. Нажоткор фақатгина Сомнинг авлодларидан келади.

Сўнгра, эрамиздан аввалги 2000 йилларга келиб, Худо халдейларнинг Ур шаҳридан бўлган Иброҳимни даъват қилганини кўрамиз. Худо Иброҳим билан бўлган суҳбатда, Нажоткор унинг авлодларидан бири бўлишини айтиб, янада аникроқ сўзлайди (Ибт. 12, 17, 22). Ер юзидаги барча оилалар Иброҳим орқали марҳаматланади. Иброҳим икки ўғил: Исҳоқ ва Исмоилни кўрганидан сўнг, Худо иккинчи ўғил, Исҳоқни танлади ва бу билан доирани янада торайтириди (Ибт. 17, 21).

Исҳоқнинг икки ўғли бор эди: Эсов ва Ёқуб. Худо Ёқубнинг авлодини танлади (Ибт. 28, 35:10-12; Сон. 24:17).

Ёқубнинг ўн икки ўғли бор эди. Истроилнинг ўн икки бўғини

айнан ўшалардан тарқалгандир. Худо Истроил ўн икки бўғинидан ўн биттасини рад қилди ва Яҳудонинг бўғинини танлади. Худо Яҳудонинг барча авлодларидан фақатгина Ишайдан бошланган бўғинни танлади (Иш. 11:1-5). Доира янада тораймоқда...

Ишайнинг саккизта фарзанди бор эди. Бироқ, Шоҳликларнинг иккинчи китоби (7:12-16) ва Еремия пайғамбарда (23:5) Худо Ишайнинг еттига авлодини рад қиласи: биз Худо Элчиси нафақат аёл зотидан ва Сом авлодидан, нафақат яхудийлардан ва Исҳоқ, Ёкуб, Яҳудонинг авлодларида, балки шу билан бирга — У Довуд уйидан ҳам бўлишини билиб олдик.

Эрамиздан аввалги 1012 йилги сана билан белгиланган ваҳий (Забур саноси 21:7-19; Зак. 12:10; Гал. 3:13 билан солиширинг) кўра, ушбу Элчининг кўёл ва оёқлари санчилишини (худди хочга тортилишдаги каби) башорат қиласи. Бу башорат хочга тортиб жазо бериш (римликлар томонидан) кўллана бошланишидан 800 йил олдин қилинганди.

Ишаъё (7:14), У бокира қиздан туғилади, деб қўшиб қўяди; табиий түғилган гайритабиий ҳомила — бу инсон имкониятлари ва бошқарувидан ташқарига чиқувчи ҳолаттир.

Ишаъё (8:14; 28:16; 49:6; 50:6; 52:53; 60:3) ва Забур саноларида (21:8, 9; 117:22) бир нечта башорат Худо Элчиси келиши вақтидаги жамиятнинг ҳолати ва муносабатни тасвирлаб беради: Унинг ўз халқи — яхудийлар Уни рад қиласи, яхудий бўлмаган халқлар эса Унга имон келтиради.

Ундан аввал Тангрига йўл ҳозирлайдиган хабарчи — «саҳрова хитоб қилувчи» — Яҳё Чўмдирувчи келади (Иш. 40:3; Мал. 3:1).

ЎТТИЗ КУМУШ ТАНГА

Башоратлардаги бўлажак воқеани янада аниқлаштириб берадиган еттига аниқликни келтириб ўтиш зарурдир (Зак. 11:11-13; Забур саноси 40; Ере. 32:6-15 ва Матто 27:3-10 ни солишириб кўринг).

Худо,

- 1) Нажоткорга хиёнат қилинишини,
- 2) Уни дўсти сотишини,
- 3) ўттиз тангага сотишини,
- 4) тангалар кумушдан бўлишини,
- 5) тангалар ерга ташланишини,
- 6) маъбаднинг ерига ташланишини,
- 7) ва уларга Кулол Ери сотиб олинишини кўрсатиб ўтган.

Мих. 5:2 да Худо ер юзидағи барча шаҳарлар орасидан, Нажоткорнинг дунёга келиш жойи сифатида, аҳоли сони 1000 кишидан камроқ бўлган Байтлаҳм шаҳрини танлаб олди. Масалан, Малахия 3:1 да ва Эски Аҳднинг бошқа тўрт жойида, Нажоткор Қуддус ибодатхонаси турган вақтда дунёга келиши айтилган. Бу башорат жуда катта аҳамиятга эга, чунки бу ибодатхона эрамизнинг 70 йилида вайрон қилинган ва ҳозирги кунгача қайта тикланмаган.

Аниқ шажара, туғилиш жойи, вақти ва усули, кишиларнинг муносабати, хиёнат, жазо усули... Буларнинг барчаси — Худо Ўғли, Нажоткор, инсоният Қутқарувчисини таниш мумкин бўлган «паспорт» тузиладиган юзлаб тафсилотларнинг озгина қисмидир.

БАЛКИ БУ ОДДИЙ ЎХШАШЛИКДИР?

«Қаранг-а, ахир бу башоратлар Ж. Кеннедида, М. Л. Кингда, Г. А. Насерда ва бошқа кишиларда ҳам қисман амалга ошган-ку», — деб жавоб беради танқидчи.

Ҳа, балки, ҳаётида бир нечта башорат амалга ошган кишиларни топиш мумкинdir — бироқ, бу барча энг муҳим олтмишта башорат ва 270 та аниқликларнинг барчаси бир кишида амалга ошган, дегани эмас. Айтгандек, агарда сиз Фред Жон Мелдаунинг «Икки Аҳддаги Нажоткор» китобида санааб ўтилган Нажоткор ҳақидаги башоратларнинг ярми аввал яшаб ўтган ёки ҳозир яшаётган бирор кишининг ҳаётида амалга ошганлигини исбот қилиб бера олсангиз, у ҳолда «Крисчиан Виктори Паблишинг Компани» (Колорадо штати, Денвер шаҳри) сизга 1000 доллар миқдорида муқофот беришга тайёр.

Питер Стонернинг «Фан гапиради» китоби муқаддимасида Америка илмий жамиятининг секретари Х. Харольд Харцлер шундай ёзади:

«Фан гапиради» китобининг қўлёзмаси Америка илм-фан жамияти, ҳамда ушбу жамият Ижроий қўмитаси аъзоларидан ташкил топган қўмита томонидан диққат билан ўрганиб чиқилди. Ҳар иккала қўмита аъзолари ҳам бу китоб бутунлай ишонарли ва унда мавжуд бўлган илмий маълумотлар аниқ, деган хulosага келдилар. Ундаги математик таҳлил ҳеч қандай эътиroz уйғотмайдиган эҳтимоллар назариясига асосланган; профессор Стонер бу асосларни ишонарли ва керакли тарзда ишлатган».

Куйида келтирилган эҳтимоллик мисолларини биз, эҳтимоллик назарияси ушбу ҳолатда ўхшашлик бўлиши мумкинлигини инкор қилишини қўрсатиш мақсадида «Фан гапиради» китобидан олганмиз.

Стонернинг айтишича, эҳтимоллик назариясининг замонавий усулларини саккизта башоратга нисбатан кўллаб, «биз қўйидагича натижани олишимиз мумкин: бирор киши бугунги кунгача яшаб келиши ва ушбу саккиз башоратнинг барчасини рўёбга чиқариши мумкинлиги эҳтимоллиги $1/10^{17}$ га тенг». Бу эса – 100 000 000 000 000 дан бир имконият, дегани. Бу миқдорни тасаввур қилишга ёрдам бериш учун Стонер шундай мисол келтиради: «фараз қилайлик, биз 1017дана кумуш доллар олайлик ва уларни Техас штати майдони бўйлаб тахлаб чиқайлик. Улар бутун штат майдонини 60 см қалинликда қоплаб олади. Энди биз шундай битта долларни белгилаймиз, сўнгра бутун майдон бўйлаб тангаларни аралаштириб чиқамиз. Шундан сўнг бир кишининг кўзини беркитамиз ва унга ихтиёрий томонга юриши мумкинлигини, бироқ у белгиланган кумуш тангани топиши ва танга айнан ўша эканлигини айтиши кераклигини айтамиз. У белгиланган тангани топиши эҳтимоллиги қандай? Унинг муваффақиятга эришиш имконияти қанчага тенг? Хуллас, агар муаллифлар ушбу саккизта башоратни фақатгина ўз шахсий фикрларидан келиб чиқсан ҳолда ёзишган бўлса, у ҳолда бу башоратлар ёзилган вақтдан ҳозирги кунгача уларнинг бир кишида амалга ошиш худди мана шунча имкониятга эга.

Шундай қилиб: ё бу башоратлар Худо ваҳийси, ёки пайғамбарлар уларни тарих йўналиши ҳақидаги ўз шахсий тасаввурларига асосланган ҳолда ёзишган. Бу ҳолатда уларнинг барчаси амалга ошишининг эҳтимоллиги 1017 дан 1 га тенг эди. Шунга қарамасдан, уларнинг барчаси Масиҳда амалга оши.

Шундай қилиб, саккиз башоратнинг барчаси амалга ошганлиги далили, улар Илоҳий илҳом бўйича фақатгина $1/10^{17}$ хатолик билан ёзилганлигининг исботи бўлиб хизмат қиласади».

ЯНА БИР ЭҲТИРОЗ

Бу эътирозга кўра, Исо онгли равишда Эски Аҳд башоратларини амалга оширишга ҳаракат қилган. Бу нарса фақат бир қарагандагина ишонарлидек кўринади. Гап шундаки, Нажоткорнинг келиши ҳақидаги башоратларда ёзилган кўпгина тафсилотлар инсон назоратига, бошқарувига мутлақо бўйсунмайди.

Мисол учун, туғилиш жойи. Наҳотки Исонинг эшак устида ўтирган Марямнинг қорнида туриб: «Ойи, улгурмаймиз...» дейишини тасаввур қилиш мумкин бўлса? Хирод яхудий олий руҳонийларини ва

уламоларини тўплаб: «Масих қаерда туғилиши керак?» — деб сўраганида, улар: «Яҳудиянинг Байтлаҳм шаҳрида, чунки пайғамбарнинг китобида шундай ёзилган», — деб жавоб берганлар (Мат. 2:5).

Масиҳнинг келиш вақти. Туғилиши. Яҳудонинг хоинлиги ва бу хоинликнинг баҳоси. Қатл қилиш тури. Одамларнинг муносабати: таҳқирлашлар, тупуришлар, ҳайратланишлар. Унинг кийимларини бўлиб олиш учун қуръа ташлаганлари; Унинг кийимларини парча-парча қилиб ташламаганларлини, ва ҳ.к.з.

Башоратларнинг ярми шундай эдики, У уларнинг рўёбга чиқишига ҳеч қандай таъсир ўтказа олмас эди. У Ўз ихтиёри билан «аёл зотидан», Сом, Иброҳим ва бошқаларнинг авлодидан туғила олмасди. Шунинг учун ҳам, Исо ва ҳаворийлар рўёбга чиқсан башоратлардан У — Нажоткор эканлигини исботлашда фойдаландилар.

Бу каби мураккабликларнинг Худога нима кераги бор эди?

Менимча, Худо Исо Масих одамлар олдига келган пайтида Унда жамики далилу исботлар бўлишини истаган. Бироқ энг муҳим нарса — Исо Масиҳнинг инсон ҳаётини тубдан ўзгартириш учун инсониятга келганинидир. Эски Аҳддаги Нажоткорнинг келиши ҳақида хабар берувчи юзлаб башоратлар фақатгина Исода амалга ошиди. Фақатгина У Ўзини қабул қиласланлар учун ваъда қилинган буюк башорат — янги ҳаётни рўёбга чиқариши мумкин:

“Мен сизларга янги юрак ва янги руҳ бераман...” (Иез.36:25-27); “Бинобарин, ким Масиҳга тегишли бўлса, у янги ижоддир. Қадимги ҳолат ўтиб кетди, энди ҳаммаси янги бўлди” 2Кр.5:17).

10

Наҳотки бошқа йўллар мавжуд бўлмаса?

Яқиндагина Техас университетида бир талаба менга шу савол билан мурожаат қилди:

— Айтингчи, нима сабабдан Исо Масиҳни — Худога олиб борадиган ягона йўл деб ҳисоблайсиз?

Бу саволнинг берилишидан аввал мен Исо Ўзини Худога олиб борувчи ягона йўл, деб таъкидлаганлиги, Муқаддас Ёзувлар ва ҳаворийларнинг берган гувоҳликлари ишончли эканлиги ҳамда Исога Нажоткор ва Худо деб ишонишмиз учун бизда етарлича асосу далиллар борлиги ҳақида гапирган эдим.

Мана шу айтилганларнинг ҳаммасидан сўнг савол туғилади: «Нима сабабдан Исо? Наҳотки Худога олиб борадиган бошқа йўллар йўқ

бўлса? Нима учун Будда эмас? Мухаммад-чи? Наҳотки тўғри ва солиҳ яшашнинг ўзи етарли бўлмаса? Агар Худо шунчалик инсонларни севса, нега У ҳамма одамларни қандай бўлсалар, шундайликларича қабул қилмайди?»

Менга шундай гапни эшишишмга ҳам тўғри келган:

— Хўп майли, сиз Исо Масихнинг Худо Ўғли эканлигини исбот қилиб бердингиз. Бироқ, наҳотки Худога Исо орқали борадиган йўлдан бошқа йўллар йўқ?

Бу тарздаги ҳар икки ёндашув замондошларимиз учун ўзига хосdir. Мендан қўпинча, нима сабабдан инсон Худога яқинлашиши ва гуноҳларига кечирим олиши учун Исога Масих ва Тангри сифатида ишониши керак, деб сўраб қолишади. Мен бу талабага қўп кишилар Худонинг табиатини тушуниб етмайдилар, деб жавоб бердим.

Одамлар одатда саволни қўйидаги тарзда қўядилар: «Худо одамларни севса, нега энди уларнинг дўзахга тушишига йўл қўяди?» Мен эса: «Қандай қилиб муқаддас, адолатли ва солиҳ Худо ўз хузурига гуноҳкорнинг киришига йўл қўя олади?» деб сўраган бўлардим.

Худонинг феъл-атвори ва табиатини тушуниш қўп ҳолларда чексиз кўп теологик ва аҳлоқий муаммолар асосида ётади. Кўп кишилар Худони севувчи деб тушунадилар. Ва шу тушунчанинг ўзида улар тўхтаб қоладилар.

Гап Худонинг фақатгина севги Худоси эканлигига эмас. У шунингдек, адолатли, солиҳ ва муқаддас Худо ҳамдир.

Аслини олганда биз Худони Унинг Ўзига хос сифатларига қараб таниб биламиз. Бироқ сифат Худонинг бир қисми ҳисобланмайди. Бир пайтлар мен Худонинг барча муқаддаслик, севги, адолатлилик, солиҳлик каби хусусиятларини биргаликда олсак ва уларни қўшсак, у ҳолда ҳосил бўлган йиғинди Худо бўлади, деб ўйлар эдим. Бу тўғри эмас. Хусусият Худонинг қисми эмас; Бу — Худога тегишли бўлган нарса.

Мисол учун, «Худо севгидир», деб айтган вақтимизда, биз севги — Худонинг бир қисми, деган фикрни назарда тутмаймиз. Биз севги — бу Худога тегишли бўлган хусусият, деб ўйлаймиз. Худонинг севиши бу Унинг табиий кўринишидир.

Инсониятнинг гуноҳга ботганлиги туфайли юзага келган муаммо бор. Ўтмишда Худо эркак ва аёлни яратишга қарор қилган. Мен Муқаддас Китобда Худо севги ва шуҳратни баҳам кўриш учун эркак ва аёлни яратганлиги ҳақидаги кўрсатмалар борлигини айтишим мумкин.

Одам Ато ва Момо Ҳаво исён қилишиб, ўzlари танлаган йўлдан

кетишгач, инсоният гуноҳни таниб билди. Шу лаҳзадан бошлаб одамлар гуноҳкор бўлдилар, яъни Худодан ажралиб, узоқлашдилар. Худо мушқул бир аҳволда қолди. Худо Ўз шуҳратини бирга баҳам кўришлари учун эркакларни ва аёлларни яратган эди, улар эса Худонинг насиҳати ва амрига итоат этмадилар, гуноҳ йўлини танладилар. Шунда У бу одамларга уларни кутқариш учун севги билан мурожаат қилди.

Бироқ, Худо нафакат севгучи, балки муқаддас, адолатли ва солиҳ бўлғанлиги учун ҳам, Унинг бу табиати ҳар қандай гуноҳкорни йўқ қилишни талаб қиласди. Муқаддас Китобда ҳам: «Гуноҳнинг жазоси – ўлим», – деб айтилган. Шундай экан, ушбу вазиятда Худонинг олдида муаммо пайдо бўлди, деб айтиш мумкин.

Шунда Муқаддас Учлик – Ота Худо, Ўғил Худо ва Муқаддас Рух Худо – шундай қарор қиласди: Ўғил Худо Исо инсон танасида мужассамлашади. У Худоинсон бўлади. Бу ҳақда Юҳаннога кўра Хушхабарда (1:14) ёзилган: «Калом инсон қиёфасига кирди ва биз аро маскан қилди». Филиппиликларга Мактубда (2:7) айтилишича эса Исо Масих... «Ўз улуғлигидан кечиб,... кўринишида инсонлар сингари бўлди».

Ҳазрати Исо бир вақтнинг ўзида ҳам Худо, ва ҳам инсон эди. Аммо Унинг илоҳий табиати ҳеч қачон Унинг инсонлигини осонлаштиргмаган. Шу билан бирга Унинг инсонлиги ҳеч қачон Унинг илоҳий табиатига зарар етказмаган. Ҳазрати Исо Ўз хоҳишига кўра Отага тўла-тўқис итоат қилган ҳолда, бегуноҳ ҳаёт кечирган. «Гуноҳнинг жазоси – ўлим» деган Муқаддас Китоб сўзларини ҳазрати Исога таалкуқли эмас эди. Бир марта ҳам гуноҳ қилмаганилиги учун, У ҳамма одамларнинг ўз бўйнига олиши мумкин бўлди.

Исо (а.с.) бундан 2000 йил аввал хочга қоқилган пайтда, Худонинг муқаддас, адолатли ва солиҳ ғазаби Унинг устига тўкилган эди. У: «Амалга ошди!» деб айтди. Чунки ўша пайтда Худонинг адолати ва солиҳлиги тўла-тўқис амалга ошди. Маълум маънода, Исонинг ўлими гуноҳкорни йўқ қилиш заруриятини ҳис қилмаган ҳолда инсониятга севги билан муносабатда бўлиш учун Худога эркинликни қайтариб берди, чунки Исонинг хоҷдаги ўлими орқали Худонинг адолати юзага чиққан эди.

Мен кўпинча одамларга шундай савол билан мурожаат қиласман: «Исо ким учун ўлган?» Одатда менга: «Мен учун», ёки «Инсоният учун» деган жавобларни беришади. Мен эса: «Ҳа, буларнинг ҳаммаси тўғри, бироқ яна ким учун?» дейман. «Билмайман», деган жавобни эшитаман. Шунда мен бу саволга: «Ота Худо учун» деб ўзим жавоб

бераман.

Биласизми, Масих нафақат биз учун, балки Ота учун ҳам жон берди. Бу ҳақда Римликларга Мактубнинг учинчи бобида «курбонлик», яни талабни бажо келтириш, деб айтилган. Исо хоҷда жон берган пайтда фақат биз учун ўлгани йўқ; У Худо табиатининг муқаддас ва адолатли талабларини бажо келтириш учун ўлди.

Бундан бир неча йиллар аввал Калифорнияда бир воқеа юз берди. Бу воқеа Исонинг ўлими қандай қилиб Худо олдидаги «Инсониятнинг гуноҳкорлигига қандай муносабатда бўлиш керак?» деган муаммони ҳал қилиб берганлигини тушуниб етиш учун ёрдам беради. Полиция рулда тезликни оширганлиги учун ёшгина аёлни ушлаб олди. Аёлга қарши иш қўзғатилди; судда судъя ундан ўз айбини тан олиш-олмаслиги ҳақида сўрайди. Аёл ўз айбини тан олади. Судъя ўз болгасини уриб, уни 100 доллар миқдоридаги жарима тўлашга ёки 10 кунлик қамоқ жазосига ҳукм қиласди. Шундан кейин эса умуман кутилмаган воқеа юз беради. Судъя ўрнидан туриб, устидаги мантиясини ечади, ҳукм қилинаётган аёл ўтирган тўсиқни айланиб ўтади-да, ўзи бориб жаримани тўлайди. Аслида нима юз берди экан?

Судъя бу аёлнинг отаси экан. Ота ўз қизини жуда яхши кўрарди, аммо у адолатли судъя ҳам эди. Унинг қизи қонунни бузди ва у қизига: «Мен сени жуда яхши кўраман, шунинг учун сени кечираман. Сен озодсан», деб айта олмади. Агар у шундай иш тутганида, ёмон судъя бўларди. Судъя қонуннинг бузилишига йўл қўяр эди. Бироқ, у қизини шу даражада яхши кўрганидан судъялик мантиясини ечиб, ўз ўрнини тарк этади ва энди ота сифатида қизи учун жарима тўлайди.

Бу воқеа Худонинг Исо Масих орқали биз учун қилган ишини тушунишимизга маълум бир даражада ёрдам беради. Биз гуноҳ қилдик. Муқаддас Китобда: «Гуноҳнинг жазоси ўлим», деб айтилган. Ва Худо қай даражада бизни севмасин, Ўз судъялик болгасини уриб: «Ўлим!» деб айтиши керак эди. Чунки У солиҳ ва адолатли Худодир. Бироқ, севгучи Худо бўлғанлиги учун бизни шу қадар севдики, У инсон қиёфасида Ўз тахтидан тушиб келди ва биз учун Исонинг хоҷдаги ўлими билан тўлов тўлади.

Бу борада кўпчилик: «Нима учун Худо шундайгина кечириб қўя қолмайди?» деб сўрашади. Йирик бир корпорациянинг директори шундай деган эди:

— Менинг қўл остимда ишловчилар кўпинча хато қилиб қўйишади: масалан, бирор нарсани синдириб қўйишади, — мен эса ҳар доим уларни кечираман. Айтингчи, қанақасига энди менинг қўлимдан келади-ю, Худо эса бунинг уддасидан чиқолмайди?

Одамлар ҳар қандай кечирим бевосита түлов билан боғлиқ әканлигини англаб етолмайдылар. Мисол учун, менинг қизим уйда чироқни синдириб қўйди, дейлик. Севгучи ва кечиришга тайёр ота сифатида мен қизимни тиззамга ўтқазиб, уни тинчлантираман ва шундай дейман:

— Йиглама, қизалогим. Даданг сени жуда яхши кўради ва кечиради.

Шу жойда одатда сухбатдошим гап қистиради:

— Ким унда чироқ учун түлов тўлайди?

Ким бўларди, албатта мен тўлайман-да! Кечиримнинг ҳамиша ўз баҳоси бор. Мисол учун, кимдир сизни бошқа кишилар олдида ҳақорат қилди ва сиз олийжаноблик билан: «Мен сизни кечирдим», деб айтингиз. Ҳақорат учун ким түлов тўлайди? Сиз.

Худо айнан шундай иш тутди. У: «Мен сизни кечирдим», деди. Шундай деди-ю, аммо бу кечирим учун хочга михланиш билан түлов тўлади.

11

У менинг ҳаётимни ўзгартириди

Исо Масиҳ тирик. Менинг яшаётганлигим ва бугунги кунда амалга ошираётган ишларимни қилаётганлигимнинг ўзи Исо Масиҳнинг ўликлардан қайта тирилганлиги исботидир.

Фома Аквинский: «Ҳар бир қалбда баҳт ва мазмунлиликка бўлган интилиш яшайди», деб ёзган эди. Ўсмирилик чоғларимда мен баҳтли бўлишни истаган эдим. Мен дунёдаги энг баҳтли одамлар қаторида бўлишни хоҳлар эдим. Ва шу билан бирга, ҳаётим мазмунли бўлишини ҳам орзу қилгандим. Мен «Мен кимман? Нима учун дунёга келганман? Ҳаёт йўли мени қай томон етаклайди?» деган саволларга жавоб излар эдим.

Бундан ташқари, мен озод бўлишни ҳам истардим. Мен дунёдаги энг озод кишилардан бири бўлишни хоҳлаган эдим. Мен учун озодлик истаган жойга бориш ва истаган нарсани қилиш учун бериладиган имконият дегани эмас. Бу ҳамманинг ҳам қўлидан келади (кўпчилик шундай қиласи ҳам). Озодлик бу — «ўз бурчинг деб ҳисоблаган нарсани бажара олиш»дир. Кўпчилик кишилар нима қилиш кераклигини билишади, бироқ бу нарсани бажариш учун уларда ирода кучи этишмайди. Улар кишанланган ҳолда яшайдилар.

Шундай қилиб, мен бу саволларга жавоб қидира бошладим. Ўша

пайтларда мен учун ҳамманинг ёки деярли ҳамманинг ўз дини, эътиқоди бордек кўринарди. Ана шунда мен ҳам энг оддий қадамни ташладим: жамоатга бордим. Бироқ, борган жамоатим менга тўғри келмади шекилли. У ерда мен ўзимни кўчадагидан баттарроқ хис қилдим.

Умуман олганда, мен ҳаётда ишбилармон одамман, агар мен бирор нарсанинг уддасидан чиқа олмасам, бу ишга нуқта қўйиб қўя қоламан. Мен дину эътиқод ҳақида бошқа ўйламай қўйдим.

Кейин миямга бир фикр келди: эҳтимол, энг асосий нарса – бу жамиятда бирор бир мавқеъга эга бўлишиликдан иборатdir? Йўлбошчи бўлиш, бирор бир иш учун кураш олиб бориш, бу курашга ўз ҳаётини бағишлиш, «машхур бўлиш» – балки ҳаётнинг мазмуни шундан иборатdir?

Мен таҳсил олган биринчи университетда талабалар ташкилоти раҳбарлари пул жамғармалари билан иш олиб борарадилар ва университет ҳаётида жуда муҳим ўринга эга эдилар. Мен биринчи курс сардорлигига сайлов учун ўз номзодимни қўйдим ва мени бу вазифага сайлашди. Ҳамма нарса ёқимли эди: университетда ҳамма мени танир эди, ҳамма мен билан саломлашиб ўтарди, мен турли қарорлар қабул қиласидим, университет ҳисобидаги пулларни, талабалардан йиғилган пулларни тақсимлардим, мен ўз хоҳишимга кўра ҳар хил маърузачиларни таклиф қиласидим, — умуман олганда, буларнинг ҳаммаси жуда яхши эди. Аммо вақт ўтиши билан бу ишлар ҳам аввалгилари каби жонимга тега бошлади.

Жуда кеч ётганлигим ва яна беш куннинг ўтишини кутиш кераклиги ҳақида ўйлаганлигим сабабли, душанба куни эрталаб бошимда оғриқ билан уйғонар эдим. Мен навбатдаги жума кунини етиб келишини тишимни-тишимга қўйиб, зўрға-зўрға қутар эдим. Мендаги бор баҳт уч кечадан: жума, шанба ва якшанбадан иборат бўлиб қолган эди. Кейин эса яна ўз бошимга ўзим ортирган савдолар бошланар эди.

Албатта, мен университетда ҳаммани лақиллата олардим: улар мени баҳтлиарнинг баҳтлиси деб ўйлашарди. Сиёсий кампаниялар ўтаётган бир пайтларда ҳатто «Баҳт=Жош» деган шиорлар ҳам бўлган. Талабаларнинг пулларига тўхтовсиз кечалар ташкил қиласидим, улар эса менинг «баҳт» аталмиш баҳтим бошқа ҳар қандай кишининг «баҳт»идан заррача ҳам фарқ қиласлигини тушунолмай ўтишди. Менинг баҳтим бевосита шароитга боғлиқ эди. Агар ҳамма иш силлиқина, маромида кетаётган бўлса, мендан баҳтли одам топилмасди, ишлар расво томонга ўзгарганда эса, руҳиятим ҳам вайрон бўлар

эди.

Мен шарт-шароит аталмиш тўлқинлар у ёқдан бу ёқقا иргитаётган океандаги мисоли бир қайиқ каби эдим. Муқаддас Китобда бундай ҳаётни жуда яхши ифода қилиб берадиган сўз бор: дўзах. Бироқ, мен ўзгача ҳаёт кечираётган бошқа ҳеч кимни билмас эдим: менга бошқача ҳаёт тарзини ўргатувчи ва ҳаётимни ўзгартиришга куч берувчи ҳеч кимсани билмасдим. Атрофимдаги ҳамма менга нима қилишим кераклигини айтар эди, бироқ бу нарсани қилишга келганда эса ҳеч ким куч-куват беролмасди. Мен доимий қаноатланмаганлик туйғусини хис қила бошладим.

Америка университетларида ҳаётнинг маъноси, ҳақиқати ва мазмунини топишга бўлган уринишларида менга ҳам қараганда самимйроқ ёндашган кишиларнинг оз бўлса-да топилишига гумон қиласман. Мен бу мазмунни топа олмаётгандим, бироқ, аввалига бу ҳақда ўзимга ҳисоб бермас эдим.

Кунларнинг бирида мен университетимизда ҳаётлари бизнинг ҳаётимиздан нимаси биландир фарқ қиласидиган кишиларнинг кичик бир гуруҳи борлигини пайқаб қолдим, — бу гуруҳда саккизта талаба ва иккита профессор бор эди. Назаримда, улар ўзлари ишонаётган нарсага нима учун ишонишларини биладигандек эдилар. Менда бу одамлар билан яқиндан танишиш истаги туғилди. Улар мен билан муроса қила оладиларми, йўқми, бу мен учун муҳим эмас эди. Мен ишонган нарсаларга қўшилмайдиган кўпгина яқин дўстларим бор, бироқ мен ишонч-эътиқодли кишиларни ҳамиша ҳурмат қилганман. (Бундай кишиларни камдан-кам учратганман, бироқ ҳар сафар, бу учрашув юз берган пайтда мен бу кишиларга чинакамига қойил қолганман.) Шу сабабдан ҳам, баъзида, мисол учун ўз масиҳий биродарларим орасида бўлган пайтимдагига нисбатан «чап» фаоллар жамиятида ўзимни яхшироқ хис қиласман. Баъзи бир масиҳийлар — бундай олганда, на дон, на сомон бўлиб яшашади. Мен ҳатто улардан баъзиларини шунчаки сохта масиҳий деб, шубҳаланаман ҳам. Бу кичик гуруҳдаги кишилар эса ўзгача таассурот қолдирадилар: улар ўзлари қилаётган ишни нима эканлигини яхши биладигандек, кўринишарди. Бу эса талabalар учун анча-мунча одатдан ташқари ҳол эди.

Бу кишилар мени жиддий тарзда қизиқтира бошлади: улар севги ҳақида шунчаки гапириб қўя қолмасдилар. Улар ёрдам беришга ҳаракат қилишарди. Бу одамлар университет ҳаётидаги ҳар қандай шарт-шароитлардан ҳамиша устундек кўринардилар. Қолган ҳамма эса мана шу шарт-шароитлар остида кўмилиб, қолиб кетган каби таасурот уйғонар эди. Шунингдек, кўзимга яққол кўрининган муҳим

бир нарса шундан иборат әдики, улар гүёки баҳтли әдилар ва уларнинг баҳт-қувончлари ташки муҳитга боғлиқмасдек әди. Уларда шодликнинг қандайдир доимий ички манбаи борга ўхшар әди. Улар ҳар доим, ҳар қандай шароитда ўзларини баҳтли деб ҳис қиласар әдилар. Уларда менда йўқ бўлган нимадир борлиги аниқ әди.

Ҳар қандай талаба каби мен ҳам ўзимда йўғ-у, бошқада бор бўлган нарсаларга эга бўлишни хоҳлар әдим. (Балки, шу сабабдан ҳам университетдаги велосипедларни занжирлаб қўйишар? Агар маориф ҳақиқатан ҳам ҳамма муаммоларни ҳал қила олганида, университетдаги одамлар жамиятдаги энг аҳлоқли одамлар бўлар әди. Амалда эса бундай эмас.) Нихоят, мен ана шу фалати одамлар билан дўстлашишга қарор қилдим.

Қарор қабул қилганимдан икки ҳафта ўтгандан сўнг, биз — олти талаба ва икки ўқитувчи клуб хонасида йигилдик. Суҳбат бирданига Худо ҳақидаги мавзу томон ўзгарди. Сиз ўзингизга ишонмай турган бир вақтда атрофингиздагилар Худо ҳақида сўзласалар, кўп ҳолларда ўзингизни қай даражада ақлли эканлигинги зни, буларнинг ҳаммасидан устунлигинги ҳаммага кўрсатгингиз келади. Ҳар қандай университетда қўйидаги сўзларни айтuvчи нотиқ топилиши мумкин:

— Қара-я! Масиҳийлик эмиш — ҳа-ҳа-ҳа! Дин заиф одамлар учун! Ўқимишли одамларга бунинг кераги йўқ! — (Одатда, фаҳм-фаросати пастроқ одамлар бундай гапларни кўпроқ гапиради).

Бу суҳбат нимаси биландир менга туртки берди ва мен уларнинг турухида бўлган бир очиқ чеҳрали талаба қизга қарадим (аввалари мен ҳамма имонлиларни бадбашара бўлади, деб ҳисоблардим). Кейин эса суҳбатда гапирилаётган мавзу билан мени қизиқаяпти, деб ўйламасликлари учун ўриндиққа ўзимни кенг ташлаб, ялпайиб ўтириб олдим-да, сўрадим:

— Менга қаранглар, нима сизларнинг ҳаётларингга шу қадар таъсир кўрсатди? Нима учун ҳаётларинг бошқа талabalар, фаоллар ва ўқитувчиларнига ўхшамайди?

Бу талаба қизнинг ҳақиқатан ўзи ишонган нарсанинг нима эканлигини билиши кўриниб турар әди. У қўзларимга жиддий боқканча ҳаёт мазмуни ҳақидаги саволга мен университетда эшитаман деб ҳеч ҳам ўйламаган жавобни икки сўз билан ифода қилиб берди:

— Исо Масиҳ.

Мен унга шундай дедим:

— О, Худо ҳақи, фақат бу бўлмагур нарсалар ҳақида сўзламанг! Дин ҳам, жамоат ҳам, Муқаддас Китоб ҳам жонимга тегди. Дин ҳақидаги ҳамма нарса — маънавий тушкунлиқдир.

У эса менга:

— Менга қаранг, мен сизга «дин» деб айтдимми? Мен: «Исо Масиҳ» дедим!

Бу талаба қыз мен аввал ҳеч эшитмаган нарсани айтди. Масиҳийлик — бу шунчаки динларнинг бири эмас. Дин — бу одамларнинг Худо томон хайрли ишлар билан ўзларига йўл очишга ҳаракат қилишларидир. Худо одамлар олдига Исо Масиҳ орқали келади ва уларга Ўзи учун борадиган йўлни очиб беради.

Университетларда бошқа ҳар қандай жойларга қараганда масиҳийлик ҳақида нотўғри тасаввур кўпроқ тарқалган. Яқинда мен семинарда талабаларга:

— Жамоатга кирган ҳар қандай киши масиҳий бўлади, — деган ўқитувчи билан танишдим.

Мен эътиroz билдиридим:

— Нима, сиз гаражга киргач, автомобилга айланасизми? Бу ерда қандай боғлиқлик бўлиши мумкин? Масиҳий — бу Масиҳга ишонувчи қишидир.

Янги дўстларим менга Исо Масиҳ — Худонинг Ўғли эканлиги, У инсон танасида мужассам бўлиб, оддий одамлар орасида яшаганлиги ва инсониятнинг гуноҳи учун хочда жон берганлиги, қабрга қўйилганлиги, уч кун ўтгач эса ўликлардан тирилганлиги ва йигирманчи асрда ҳам инсон ҳаётини ўзгартира олиши мумкинлиги каби тасдиқларни танқидан ёндашган ҳолда таҳлил қилиб кўришимни таклиф қилишди.

Мен буларнинг ҳаммасини аҳмоқона ҳазил, деб ўйлар эдим. Ростини айтсан, ўшанда мен қўпчилик масиҳийларни шунчаки бир аҳмоқ ҳисоблар эдим. Улардан баъзи бирларини аввал ҳам учратганман. Машгулотлар пайтида бу масиҳийларни кулини кўкка совуриш ва енгиш учун улардан бирортасининг ўрнидан туриб, гапира бошлишини ҳамиша кутиб, пайт пойлар эдим. Мен, агар масиҳийнинг калласида миянинг кулранг суюқлигидан биргина молекула мавжуд бўлса, у ҳолда бу молекула бир умр ёлғизликка маҳкум қилинган бўлади, деб ўйлар эдим. Буни қарабсизки, мен ҳеч вақони тушунмас эканман!

Бу одамлар мени тинч қўйишмади, ва ниҳоят, мен «чақириқ»ни қабул қилдим. Тўғри, мен бу ишни фақатгина уларнинг тутган йўлларини нотўғри эканлигини исбот қилиш учунгина магрурликдан қилган эдим. Аммо бу ишда далиллар билан ишлашимга тўғри келади, деб ўйламадим. Мен исботу далиллар билан танишиб, уларнинг ҳақиқат эканлигига баҳо беришимига тўғри келишини билмаган эдим.

Охир-оқибатда эса, Исо Масих ҳақиқатан ҳам Ўзи эътироф этган Зот бўлган бўлса керак, деган хуносага келдим.

Шуни унутмаслик керакки, мен биринчи икки китобни масиҳийликни инкор қилиш мақсадида ўқиб чиқдим! Бу нарсанинг уддасидан чиқа олмаганимдан сўнг, охир-оқибатда мен ўзим масиҳийликка келдим. Мана, йигирма йилдан ошибдики, Масихга бўлган эътиқод асосланган интеллектуал пойдеворга эга эканлигига бўлган ишончимни ҳужжатли гувоҳликлар орқали тасдиқлаш билан шуғулланаман.

Бироқ, ўша вақтда мен ўта саросимада қолган эдим. Ақл-идроким эътиroz билдиришим учун ҳеч нарса йўқлигини айтиб турган бўлса-да, хоҳиш-истак мени яна орқага тортар эди.

Масиҳийлик йўли янги имонга келган киши учун оғир синовларни келтириб чиқариши мумкинлиги менга маълум бўлди. Исо Масих тўғридан-тўғри менинг онгли иродамга мурожаат қилиб, Унга ишонишимга мени чақирмоқда эди!

Бу чақириқ қўйидагига ўхшаш эди: «Мана, Мен эшик олдида туриб, тақиллатяпман. Кимда-ким овозимни эшитиб, эшикни очса, Мен унинг ёнига кираман» (Вах. 3:20). Сув юзасида юриш ва сувни шаробга айлантириш Исонинг қўлидан келганми-йўқми, бу мен учун муҳим эмасди. Менга кўзбойлогочларнинг кераги йўқ эди. Бироқ нимадир менга тинчлик бермасди. Умуман олганда, онгим менга ҳақиқат масиҳийликда деб айтиб турса-да, қалбим изтироб чекиб, саросимасада қолган эди.

Ҳар сафар қўтаринки руҳдаги масиҳий дўстларимни учратганимда низоли бир вазият юзага келар эди. Агар сизга кўнглингизни аллақандай ғашлик эгаллаб турган бир пайтда баҳтли кишилар орасида бўлишга тўғри келган бўлса, у ҳолда бу дақиқаларда ўзгаларнинг баҳтини кўриш қай даражада ғазабланишга сабаб бўлиши мумкинлигини биласиз. Бу кишиларнинг қанчалар баҳтли эканликлари кўриниб турарди, мен эса ўзимни шунчалик баҳтсиз ҳис қилганимдан баъзан сакраб турганча хонадан отилиб чиқиб кетар эдим. Мендаги ҳолат шу даражага етиб борди-ки, соат кечки ўнда ухлашгга ётсан-да, тонг соат тўртгача ухлолмасдим. Мен ақлдан озиб қолмаслик учун тезроқ бирор-бир қарорга келишим кераклиги кўриниб турарди. Мен янги foяларга нисбатан ўта таъсирчан эдим, аммо уларни деб ақлдан озишни истамадим.

Бироқ янги foяларга бўлган ана шу таъсирчанлигим туфайли, 1959 йилнинг 19 декабри, кеч соат 8.30 да, университетнинг иккинчи курсида мен масиҳийликни қабул қилдим.

Кунларнинг бирида мендан шундай деб сўрашди:

- Нима учун сиз бунга шунчалик ишонасиз?
- Чунки мен бунда иштирок этдим, — деб жавоб бердим мен.

Ўша дақиқаданоқ менинг бутун ҳаётим ўзгарди.

Ўша қуни кечқурун мен ибодат қилдим. Мен ўшандан бери ҳаётимни ўзгартирган, ўликлардан тирилган, барҳаёт Масиҳга борадиган йўлни топиш учун ибодат қилдим.

Аввалига мен шундай дедим:

— Раббим Исо, Сен мен учун хочда Ўзингни қурбон қилганинг учун раҳмат.

Кейин эса:

— Мен Сенга маъқул бўлмаган баъзи бир ишларимни Сенинг ҳузурингда тан оламан ва менинг қалбимни поклашингни ва кечиришишингни Сендан илтимос қиласман, — дедим (Муқаддас Китобда: «Хатто агар гуноҳларингиз қоп-кора бўлиб кетган бўлса ҳам, Мен сизларни оппоқ қордек қилиб поклайман», — деб ёзилган). Шундан сўнг:

— Ушбу дақиқаларда қўлимдан келганича, Сен учун қалбим ва ҳаётим эшикларини очаман ва Сенга ўз Раббим ва Нажоткорим деб ишонаман. Мен ўз ҳаётимни Сенинг қўлларингга топшираман. Сен мени тубдан ўзгартиришишингни истайман. Мени ярататганингда ўйлаганингдай, Ўз хоҳишингга қараб ўзгартир, — дедим.

Ибодатимни охирини эса ушбу сўзлар билан якунладим:

— Сен менинг ҳаётимга имон орқали кириб келганинг учун Сендан миннатдорман!

Менинг имоним ҳеч нарсани билмасликдан эмас, балки гувоҳликлар, тарихий далиллар ва Худо Каломи туфайли рўй берганлиги учун шундай дедим.

Эҳтимол, тақводор кишилардан ўзларини «яшин ургандай» сезгантликларини эшитгандирсизлар. Мен ибодатимни тугаттанимда эса мен билан бунга ўхаша ҳеч қандай нарса юз бергани йўқ. Мутлақо ҳеч нарса. Бироқ, шуни айтишим жоизки, мен бу қарорга келганимдан сўнг, ахволим янада оғирлашди. Мен ўзимни шу қадар жисмонан ёмон ҳис қилдим-ки, ҳатто кўнглим айниб кетди. Ахволим жуда ёмон эди. Мен: «Нима қилиб қўйдинг, энди нима бўлади?» деб ўйлай бошладим. Ўзимни гўё телбаларча гирдобга ташлагандай ҳис қиласман. (Дўстларимнинг кўпчилиги менинг имонга келганим ҳақида худди шундай фикрга келганликларига ҳеч шубҳа қилмайман.)

Мен сизга фақат бир нарсани айтишим мумкин: орадан яrim йил ўтди, кейин бир йил ва мен ҳеч қанақанги гирдоб йўқлигини

күрдим. Ҳаётим эса ҳақиқатан ҳам ўзгарди.

Бир пайтлар Америка университетларининг биридаги тарих кафедраси мудири билан баҳс-мунозарада бўлдим. Мен ҳаётимнинг ўзгарганилиги ҳақида айтганимда, у сўзимни бўлиб:

— Мак-Дауэлл, сиз мабодо Худо сизнинг ҳаётингизни йигирманчи асрда ўзгартирганилигига бизни ишонтиришга уринмаяпсизми? Қизик, қандай қилиб экан? — деб сўради.

Орадан қирқ беш дақиқа ўтгач, у шундай деди:

— Хўп, яхши, яхши. Етарли.

Хусусан, мен ўзимнинг бесаранжом, бетартиб бўлганлигим ҳақида айтиб бердим. Авваллари мен ҳамиша ўзим учун қандайдир бир машғулот топишим керак бўларди: гоҳ ёқтирган қизимнинг олдига борардим, гоҳида ўртоқларим билан ўтириб, тўхтовсиз гап сотардим, гоҳида эса университет ҳовлисини кезардим, фикрларимда эса ҳақиқий алғов-далғовлик ҳукм сурарди. Мен бир уюм зиддиятларнинг тўпламига айланаб қолган эдим. Мен жиддий шуғулланишга ёки яхшилаб ўйлаб кўришга ҳаракат қилардим-у, аммо фикрларимни бир жойга тўплай олмасдим. Ниҳоят, бир қарорга келиб, масиҳийликни қабул қилганимдан сўнг бир неча ойлар ўтгач, мен ички бир хотиржамликка эга бўлдим. Менинг тўғри тушунинг: бу менинг ҳаётимда зиддиятли вазиятлар қолмади, дегани эмас. Исога бўлган имоним туфайли, мен қарама-қаршиликларни ҳал қила олишдек ички бир қобилиятга эга бўлдим. Мен буни дунёдаги ҳеч қандай бойликка алмаштиргмаган бўлардим.

Бундан ташқари, менинг феъл-атворим жуда оғир эди. Менинг жаҳлимни чиқариш учун биргина ёмон қарашнинг ўзи етарли эди. Бир вақтлар бўлиб ўтган ғавғодан менда бир умрлик чандиқлар қолган: муштлашиб вақтида бир кишини ўлдириб қўйишимга оз қолган. Ўша пайтда мен биринчи курсда ўқирдим. Ёмон феъл-атвор шахсимдан шу даражада ажралмас эди-ки, мен ҳатто бирор нарсани ўзгартиришга ҳаракат ҳам қилмас эдим. Кунларининг бирида эса шундай бир танг ахволга тушиб қолдим ва ўзимдаги бор жizzakiilikning қаёққадир йўқолиб қолганини билиб қолдим! Ўн тўрт йил давомида бор-йўғи бир мартагина ўзимни тутолмай, жizzakiilik қилдим — ва бу олти йил аввал юз берганди!

Шунингдек, менга кўнглимга маъқул келмайдиган яна бир нарса ҳам бор. Бу камчилик кўпчилик кишиларда бор бўлгани учун ҳам бу ҳақда тўхталиб ўтмоқчиман. Мен ундан ҳалос бўлиш йўлини тоғдим — бу ўликлардан тирилган барҳаёт Масиҳга ишонишdir. Мен нафрат ҳақида гапирайман. Ёшлигимда кўп нарсалардан нафратланар эдим.

Албатта, мен ўзимдаги нафратни күрсатмасликка ҳаракат қилардим, аммо бу түйгүни ич-ичимдан ҳис қилиб турадым. Мен одамлардан, нарсалардан, муаммолардан нафратланар эдим. Күпгина кишилар каби мен ҳам ўзимга-ўзим ишонмас эдим. Мендан нимаси биландир фарқ қиласынан ҳар қандай кишига дуч келганимда, у менга таҳдид солаёттандек бўлиб кўринарди.

Аммо шундай одам ҳам бор эдики, мен ундан дунёда ҳаммадан ҳам кўпроқ нафратланардим. Бу менинг отам эди. Мен уни ўлгудай ёмон кўтардим. Агар сиз кичик бир шаҳарчада туғилган бўлсангиз ва оиласизда ичкиликбоз киши бўлса, бунинг нима эканини тушунардингиз. Бу ҳақда бутун шаҳар биларди. Мактабда ўртоқларим отамнинг қаердадир «маишат» қилиб юрганлиги ҳақида гапиришиб, кулги қилишарди. Бу нарса менга оғир ботишини улар тушунмасдилар. Мен ҳам уларга қўшилишиб кулар эдим, аммо қалбимда — қалбимда эса ҳаддан зиёд изтироб чекардим. Баъзан мен омборга кирганимда бир уюм гўнгда уриб-калтакланган ва беҳол ётган онамни кўрар эдим. Мабодо бирорта меҳмоннинг келишини кутаётган бўлсак, мен отамни уйдан судраб чиқиб, оёқ-қўлларини боғлардим-да, омборга қамардим. Унинг машинасини ҳайдаб кетиб, узоқроқ бирор жойга ташлаб келардим. Отамни излаб келган дўстларига эса у иш юзасидан чиқиб кетган, деб айтардик. Менимча, ер юзидағи хеч бир кишида менинг отамга нисбатан ҳис қилган

